

Ellen Lätt

MÄLESTUSI SONDA 6-KLASSILISEST
ALGKOOList
KOLMEKÜMNENDATEL AASTATEL

Kirjutatud 1985 - 1988.

Ellen Lätt

PEM 12446
373.09

KL95

SISUKORD.

Sissejuhatuseks.

I

Üldist ja isiklikku õpetajatöö hakul.

1. Õpetajate ametisseastumisest, sissetulekust ja elu-olust, eriti Sonda tingimustes.
2. Sonda algkooli majanduslikest tingimustest, sellega ühenduses ka veel õpetajatest ja nende majandusoludest, lisaks mõnest mõnusast kooli kasuks töötanud mehest.
3. Koolisüsteemist Eesti kodanliku vabariigi ajal.
4. Algkooli õppekavadest 30-dail aastail.
5. Algkoolide õppeplaanidest, õppetöö organiseerimisest üldiselt ja 6-klassilistes 3-komplektilistes maa-algkoolides (nagu oli Sonda kool) eraldi.

II

Ühe noore õpetaja esimene ja õnnelik tööaasta Sonda algkoolis.

6. Sondasse päralejõudmine. Esimesed tööpäevad.
7. Õppetöö jaotuse põhimõtetest. Õppetöö jaotus Sonda algkoolis 1934/35. aastal. Klassijuhatajast. Õpetaja muudest kohustustest koolis.
8. Kõik klassid tulevad kooli. Õppetöö algus.
9. Eesti keele õpikud ja vihikud I - II klassis.
10. Emakeele õpetamine I - II klassis. (Meetoditest ja tööjaotusest liitklassis.)
11. Saksa keele õpetamise metoodikast. Õpikutest. Tegelikust õppetööst V - VI klassis. Veidi ka õpilastest.
12. Laulmise metoodikast, lauludest ja laulutundidest.
13. Kuidas koolinõunik kooli katsumas käis. Natuke Virumaa koolinõunikest üldse.
14. Koolis peetakse aastapäeva.

15. Õppenõukogust. Lastevanemate esindajaist õppenõukogus.
16. Kooli jõulupuu.
17. Mis tegid noored (ja vanemad) õpetajad väljaspool kooli.
18. Mida me kodus tegime.
19. Kes meil käisid.
20. Kevad.

III

Mälestusi Sonda algkoolist ja Sondast aastatel 1935 - 1940.

21. Hariduspoliitilisest tagapõhjast 1935.-dast kuni 1940. aastani ja selle kajastumisest algkoolides, eriti Sonda omas isiklike mälestuste ja muljete järgi.
22. Uus õppeaasta algab.
23. Uutest õppekavadest üldiselt ja mõnedest väiksematest muudatustest õppekasvatustöös.
24. Koduloo õppekavadest ja metoodikast.
25. Eesti keele kavadest, õpikutest ja õpetamisest III - IV klassis.
26. Raamatuaastast, klassivälisest lugemisest ja laenuraamatukogust.
27. Veidi veel kirjandiõpetusest.
28. Võimlemise programmidest; tingimustest ja tööst selle aine õpetamisel Sonda algkoolis.
29. Käsitöö programmidest ja õpetamisest.
30. Ajalugu V - VI klassis ehk natuke ka ebaõnnestumisest.
31. Maateadusest IV klassis, lühidalt maateaduse programmidest antud ajal, sellest, kuidas õpetaja kodumaad tundma õppis... ja et aastad Sonda koolis muutuvad jälle õnnelikuks.
32. Klassijuhataja tund.
33. Vahetund.

34. Mis sai 30-te aastate lõpupoole edasi.
35. Koolijuhataja Artur Vihtma (Vihtmann).
36. Uus koosseis.
37. Mõnedest ettevõtmistest Sondas.
38. Uljasti.
39. Andmed mälestuste kirjutaja kohta.

SISSEJUHATUSEKS

Selles kirjatöös on üles märgitud mu mälestused Sonda algkoolist õppeaastatel 1934/35 kuni 1939/40, mil olin seal õpetaja. Eeloleva kirjutamiseks õhutas mind tungivalt mu selleaegne õpilane, hilisem elupõline Sonda 8-klassilise kooli direktor Meinhard Laks. Kirjeldatavail aastail olin hiljuti Rakvere Õpetajate Seminari lõpetanud noor inimene, kes kõike, mis toimus koolimaja seinte vahel (endastmõistetavalt ka enda tööd), vaatles, läbi elas ja mälus talletas kahekümnenda - kolmekümnenda eluaasta vahel oleva õpetaja mõistuse ja südamega, silmade ja kõrvadega. Kuid elu ei piirdunud ainult tööga koolis, sest kool oli tihe- dates seostes ümbruskonnaga, nii kujunes minulgi elav suhtlemine Sonda rahvaga üldse ja sealsete ärksate noortega eriti.

Peamiselt püüan anda ülevaate kasvatus- ja õppe- tööst Sonda koolis. Sealjuures ei pääse mööda kolme- kümnendate aastate hariduspoliitikast Eestis.

Üldpoliitilist olukorda puudutan vaid riivamisi. Õpetajaskond kandis ka nn. vaikival ajalendas humanis- mi-ideid, mis temasse oli istutatud õpetajate semina- rides. Noorte tulipüisust taltsutas vanemate kollee- gide elutarkus ja oma missiooni sügav tunnetamine.

Nii siis: ajastu didaktilis-metoodilised tööks- pidamised ja kasvatus töö printsiibid anti seminaris. Neid pidas töö alusteks ka vanem põlvkond. Kuidas teooriat tegelikus koolitöös ellu viidi, selle kir- jeldamiseks on toodud töö näidised, tunnikonspektid ainetes, mida ise õpetasin, mitmed situatsioonid kas- vatustööst, jutustused õpilaste-õpetajate ühis-ette- võtmistest väljaspool õppetunde. Koos sellega proovin lugeja silme ette manada ka õpetajate-kolleeegide- kujud, nende suhted omavahel, lastega ja koolide- inspektoritega.

Vast tekib mulje, et olukorda on ilustatud? Ma kirjutan sellest, mis mälu piltides minu ees kangastub kirja pole pandud midagi, mille eest ma ei suudaks

vastutada. Mälu komistab mul haruharva ja kui, siis mõnes üksikus kõrvalises asjas.

Kas töö^{koolis} oli raske? Jah. Aga miks peaks töö olema kerge?! Ka rasket tööd võib teha rõõmuga.

Kas majanduslikke muresid oli? Oli, eriti perekonna-inimestest õpetajatel. Kuidas nüüd öelda, raha oli meil vähe, aga me polnud vaesed. Koolmeister mõtles rohkem oma tööle kui töötasule, rohkem vaimsetele väärtustele kui ilusale mugavale äraelamisele.

Kas maa-elu oli igav? Mitte kunagi. Sonda andis mulle palju. Siin just kujunes minust seitsme aasta jooksul õpetaja ja iseseisva mõtlemisega kultuuri-varade poole pürgiv inimene. Ärksas seltskonnas arenes seminari kultuurikülv edasi. Sonda ja ta ümbruskonna inimesed olid head kaaslased.

Mispärast ma Sondast lahkusin? Peamiselt sellepärast, et näha ja õppida midagi uut. Nii läksingi 1941. aasta 1. novembril õpetajaks Porkuni Kurtumade kooli ja jäin sinna kolmekümne üheks aastaks.

Kumb kool on armsam, Sonda või Porkuni? Ei tea. Mälestuste kuldne kuma on üle mõlema kooli.

Märkusena lõpuks veel, et minu Sonda kolleeg Lui Lätt ei olnud minu abikaasa, kuigi ma praegu kannan sama perekonnanime. Minust sai pärast Sondast lahkumist tema vennanaine.

I

ÜLDIST JA ISIKLIKKU
ÕPETAJATÖÖ HAKUL

Õpetajate ametisseastumisest, sissetulekust
ja eluolust, eriti Sonda tingimustes.

Astusin Rakvere Õpetajate Seminari 1926. aastal pärast Väike-Maarja 6-klassilise algkooli lõpetamist. Seminari õppeaeg oli kuus aastat. Lõpetasin nimetatud õppeasutuse 1932. aastal õpetaja-ameti kandidaadina. Et õpetaja kutse saada, tuli töötada koolis kaks aastat, koostada selle töö kohta aruanne ja läbi teha kutsekursused seminari juures. Arvestades peale mainitud aruande ka koolinõuniku arvamust noore õpetaja-ameti kandidaadi kohta, andis siis seminar vastavale isikule õpetaja kutse. Kuna kõik seminarid suleti 1932. aastal ja nende asemele asutati pedagoogiumid, kuhu võeti vastu keskkooli-lõpetanuid, sain mina õpetaja kutse Tartu Pedagoogiumist.

Olin seminari lõpetamisel 19-aastane, kuid õpetajana (õieti selle ameti kandidaadina) võis tööle asuda alles 20-aastaselt. Miks? Õpetajate tööpuuduse tõttu. ^{Eesti} ~~Kodumaa~~ Vabariigi algaastate õpetajate-põud oli ammu möödas. Õpetajaid oli kaugelt rohkem kui vaja. Majanduskriisi tõttu ei avatud uusi klasse koolides, kus õpilaste arv seda oleks nõudnud, rääkimata uute vajalike koolide avamisest. Et võimaldada töökohtade saamist paljudele noortele tööpuuduse all kannatavatele, nende seas noortele töökohata õpetajaile, vallendas selleaegne valitsus 1932. aastal riiklikelt ametikohtadelt kõik abielus naised, kelle abikaasad ka olid riigiametis. Vastav määrus tabas kõige raskemini õpetajate perekondi, sest enamik õpetajaid oli abielus oma kutsekaaslastega. (Nii vabastati ametist ka Sonda koolis kaks naisõpetajat: koolijuhataja abikaasa Aliide Vihtmann^r ja Miina Tukiš^{*}, kelle mees töötas raudteel.)

Sel aastal sai nimetatud määruse tõttu tööle palju noori õpetajaid, kahjuks aga teiste arvel.

Õpetanud 1932/33. õppeaastal kahte last ühe Tarvastu suurtalu nn. kodukoolis, hakkasin 1933. aasta suvel,

nüüd juba 20 aastat täis, endale õpetaja kohta otsima. Algkooliõpetajaid, kelleks seminar oma kasvandikke oli ette valmistanud, valis kohale valla volikogu. Käisin mitmel pool valimistel, mida sel ajal irooniliselt nimetati õpetajate laatadeks. Alati oli kohal hulgaliselt kohasoovijaid. Enamasti valiti vabale õpetaja kohale kas mõni kohalikku päritolu kandidaat, eelmisel aastal antud kohal~~ik~~ ajutiselt töötanu või mitmelgi juhul ka vallavanema või mõne mõjuka vallavolikogu liikme soovitatu ja soovitu.

Mind ei valitud kuskile. Koduvallas vabu õpetaja-kohti polnud, vajalikud tutvused mul puudusid ja ei oleks ma tahtnud ega osanud neid kasutada.

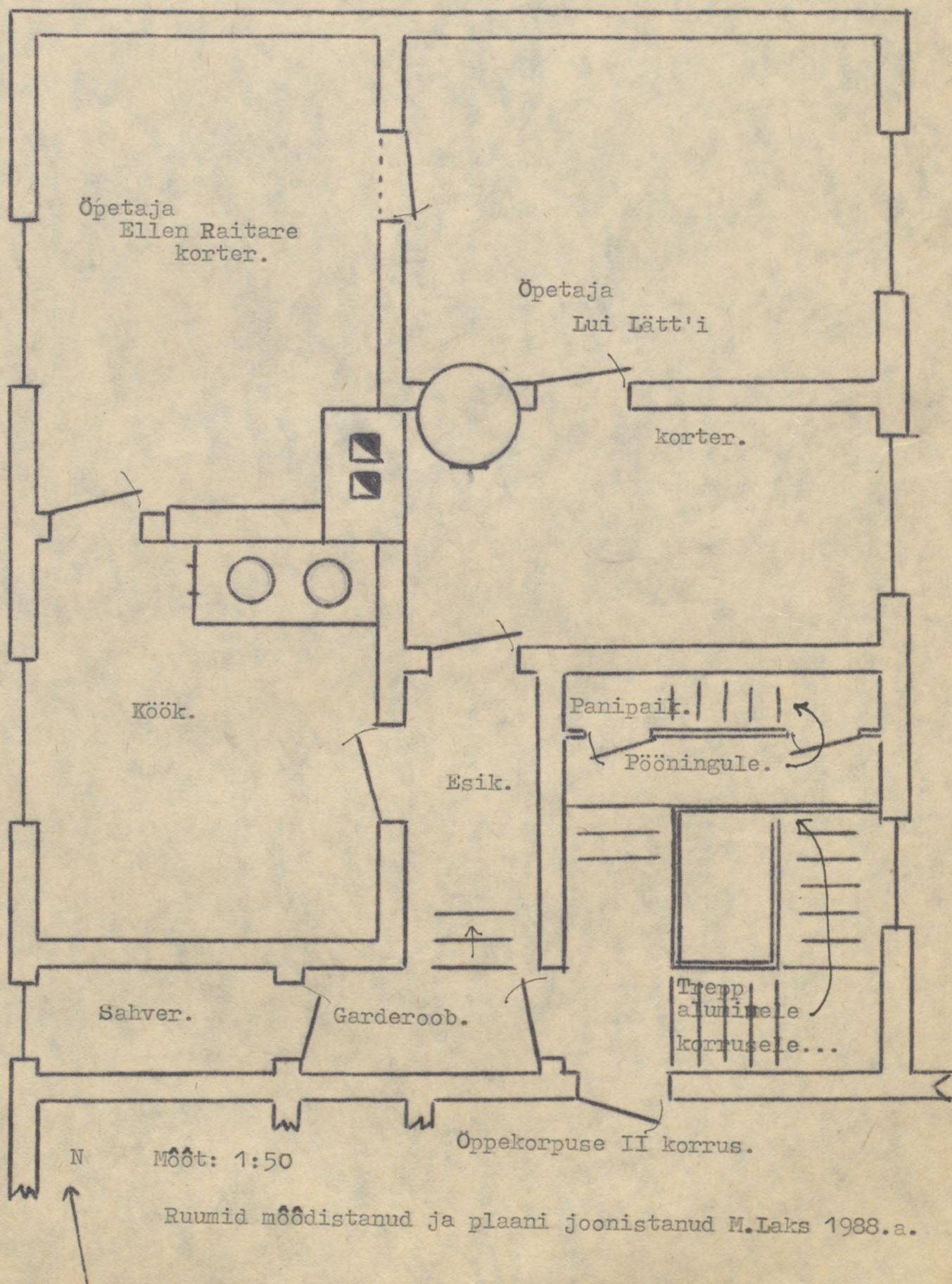
Koha sain ma siiski. Nimelt oli ette nähtud, et kui vallavolikogu teatud ajaks õpetaja valimisi polnud läbi viinud või kui koht hiljem vabanes, siis määras vakantsele kohale õpetaja vastava maakonna haridusosakond. Haridusosakond määras õpetaja kohale ainult üheks aastaks, edasine olenes jälle vallavolikogust. Mind määras Viru Maavalitsuse Haridusosakond 1933/34. aastaks Püssi algkooli ja 1934/35. aastaks Sonda algkooli tööle, sest Püssi vajas mees-, Sonda naisõpetajat.

Et tööpuudus õpetajate hulgas ikka veel suur oli, määrati 1934. aasta sügisel igale vabaks jäänud kohale kaks õpetajat, kumbki poole normi tundidega ja poole palgaga. Minuga koos määrati Sondasse mu kooliõde Ludmilla Kuningas.

Õpetaja-ameti kandidaadi palk oli 58 krooni kuus. Nagu kõigil maaõpetajail, oli ka meil valla poolt tasuta korter, küte ja lambiõli (petrool) - Sondas elekt-rit polnud). Linnaõpetajail nimetatud soodustusi polnud, selle eest oli nende rahapalk ca 10% suurem,

Märkus: Aliide Vihtmanni perekonnanimi pärast eestistamist oli Vihtma, Miina Tukišil Tali.

SONDA KOOLIMAJA PÕHJATIIB. ÕPETAJATE KORTERID 1939.a.

Nii siis teenisime Ludmilla Kuningaga kumbki kuus 29 krooni. Selline sissetulek võimaldas kõhu korralikult, kuid maiustamata täis süüa. Söögiks kulus kuus 12-14 krooni, kui kokkuhoidlikult läbi aeti. Ulejäänud kroonide eest sai veel osta ühel kuul kingad (umbes 10 - 12 kroonikest), teisel villase kleidiriide (12 - 14 krooni), kolmandal pesu jne. Muidugi hoidsime iga senti kokku, nii jätkus ajalehe, kirjutustarvete, peopääsmete ja pühade aegu kojusõidu piletite tarvis ka veidike. Uskuda või mitte: esimesest palgast tellisin endale kirjastus-ühisuse "Loodus" poolt väljaantava odava (suhteliselt) raamatusarja "Suurmeeste elulood". Tellijaid meelitas ligi see, et lisaks tellitavaile raamatuitele andis "Loodus" pealekauba oma lattu seis-
majäänud raamatuid. Nii sain endale lisaks elulugudele Ibseni "Keisri ja kalilealase".

Elasime Ludmilla Kuningaga ühes toas, koos valmis tasime toitu endile ja oma meeskolleegidele Lui Läti-
le, kes meile kummalegi selle ^{töö} eest kuus 2 krooni mak-
sis. Tasu me muidugi ei küsinud ega arvanud saavat, aga kui ta pakkus, võtsime rõõmuga vastu. Pealegi ütles L. Läti raha pakkudes, ega me end ometi nii peeneks ei pidavat, et niisuguse töö eest tasu ei võtaks.

Kust sai maaõpetaja endale Sonda oludes toitu ja kehakatet hankida?

Sondas oli raudteelaste tarvitajate ühisus nimega "Tarbija", praegu nimetatakse teda kooperatiiviks; selle kõrval veel erakaupmehe Jaan Tedre pood ja mõned väiksemad müügikohad, näiteks Adamsi kauplus.

Meie tegime oma ostud "Tarbijast", see oli kõige paremini varustatud. Viisakus ja vastutulelikkus kaupluse juhataja Purre ja müüjate poolt lausa meelitas sinna. (Laitmatu käitumine oli ka teiste kaupluste omanikele ja nende abilistele endastmõistetav.)

"Tarbijas" olid müügil leib, sai, või, juust, koloniaalkaubad (s.t. kohv, tee, jahu, riis jne.),

heeringad ja silgud, lihtsamad riidet ja mitmesugust pudukaupa: sukki-sokke, rätikuid, niiti-nööpe-nõelu, kirjutustarbeid jne. Siis veel mitmesuguseid talupidamises vajalikke esemeid, igasugu rauakaupa - kes jõuaks kõike loetleda. Müüdi ka viina, veini, piiritust ja suitsu. 1/4 liitrine viinapudel kandis rahvasuus nimetust asunik, liitrine oli riigivanem. Palju osteti paberosse "Sangar", aga et sõna sangar polnud veel rahvale tuttav, siis küsiti suitsuleti ääres alati "Sangaari".

Liha ja lihasaadusi müüs Lõhmuse lihakarn, milles oli alati leida vajaminevat kallimat ja odavamat kaupa. Lõhmustel oli Sondas väike, kuid väga kenasti ja puhtalt sisseseatud lihatööstus - puha roostevaba teras ja kahelkivid.

Jämb veel öelda, et mitmesugust kala käisid sageli müümas Peipsi kalurid ja et piima ning mune sai osta lehma- ja kanapidajailt, kartuleid mõnelt taluomanikult. Ainult et talviti olid lehmad enamasti kinni ja munad hingehinnas.

Suuremaks riide-, jalatsite või valmisriiete muretsemiseks tuli sõita Rakverre. Sealt sai ka mööblit osta, kuid esialgu ei tulnud see meie sissetuleku juures kõne allagi. Ajasime läbi kodust kaasasaadud lihtsa majakraamiga.

Mööblit valmistas müügiks ka Lellepi lauavabrik muu töö kõrval. Lellep ise elas Tallinnas, Sonda "firmas" juhatas tööd noor ja energiline Elmar Hammer. Ei saa jätta jutustamata temaga seotud anekdooti.

Kui mina Sondasse tulin, nägi Elmar Hammer oma 22-23-st eluaastast ja vastutavast töökohast hoolimata mitu aastat noorem välja. Tutvumisel pidasin teda keskkooli õpilaseks, otsisin "lapsega" rääkimiseks kohast kõne-ainet ning küsisin: "Mitmendas klassis te õpite?" Ega ta seepärast tänini viha ei pea, aga hinge peal on tal see hirmus solvamine ikka vist siamaani. Seda rohkem, et saatsin talle 70-aasta juubeliõnnesoovi, kui ta sai alles 69-seks.

Lähen oma teenistuskäigu juurde tagasi, kuna see iseloomustab takistusi ja raskusi, mis kindla töökoha saamisel õpetaja ees seisid.

1935. aasta kevadel tegin läbi kutsekursused Tartu Pedagoogiumi juures, sain õpetaja kutse ja uue ametinimetuse: nooremõpetaja, alles aasta pärast sain õpetaja nime.

Ka sel suvel ei olnud ^{Parla} Viru ~~Kahala~~ vallas õpetaja valimist Sonda koolile. Mispärast? Enne mind ja Ludmilla Kuningat oli samal kohal töötanud valla volikogu poolt valituna minu klassiõde Salme Linsi, kes 1934. aasta sügisel ülikooli astudes säilitas kahe aasta jooksul õiguse asuda uuesti ametisse oma Sonda õpetajakohal. Kuna ta sellest õigusest 1935.a. suvel ei loobunud (jäädes küll ülikooli), ei saanud vald tema asemele kedagi teist valida. Viru Maakonna Haridusosakonnal tuli jälle olukord õpetaja määramise teel lahendada. Sondasse määratuks osutusin mina, seekord tervele kohale. Ludmilla Kuningale anti õpetajakoht Kiviõlis.

Nüüd olin siis kutseline õpetaja 30 nädalatunniga ja 58-kroonise kuupalgaga. Aasta hiljem, kui Salme Linsi antud töökohast lõplikult loobus, valis ^{Parla} ~~Viru Kahala~~ vald mind Sondasse õpetajaks. 3-aastase õpetaja-staazi puhul tõusis mu palk 62-le kroonile. Igasuvine mure, kas järgmiseks kooliaastaks on töö ja leib olemas ning kui on, siis kus - oli nüüd murtud.

26

Sõnda algkooli majanduslikest tingimustest, sellega ühenduses ka veel õpetajatest ja nende majandusoludest, lisaks mõnest mõnust kooli kasuks töötanud mehest.

Sõnda algkool oli 6-klassiline ja õpetajaid oli seal koos juhatajaga kolm. Sellekohaselt oli ka klassikomplekte kolm: I-II, III-IV, V-VI klass. Õpilasi oli klassikomplektide kohta palju, mäletamisi 130-140.

^{Eesti} Koolimaja oli kahekorruseline puuehitus, valminud ~~kodulinnu~~ ^Vabariigi algaastail. Klassiruumide oli kolm, need olid küllaltki mahukad suure lastearvu jaoks. Klassid olid varustatud korralike koolipinkidega ja peale seinatahveli oli mäletamist möödas klassis kahe poolega pöörd- või vähemalt jalgedel seisev tahvel. I-II klassis, kõige suuremas ruumis, kus toimusid kooli üldkogunemised, oli hea piano "Astron" ja harmoonium. Viimane oleks küll laulutundideks III-IV või V-VI klassis ära kulunud, kuid neis polnud selleks ruumi. Seal tuli õpetada laule viiuli abil.

Aknad olid suured, peaaegu lõunasse - kevad-talve päikesepaistelistel päevadel tuli heledat päikesekiirgust leevendada suurte valgete kardinate eettõmbamisega.

Igas klassis oli kapp ilu- ja populaarteadusliku kirjandusega, kust ^{alati} õpilastele lugemiseks laenutati. Klasside seintele paigutas kolleeg Luit Lätt koolijuhataja soovil oma maale. Luit Lätt oli tugeva kunstisoone ja hea maalimisoskusega. Oma maalidega pääses ta Tallinna ja Tartu kunstinäitustelegi.

Koolil oli veel poiste käsitöö klass puutöö õpetamiseks vajamineva varustusega ja väike tuba õppeabinõude hoidmiseks. Nendeks olid kaardid, pildid, tabelid, mudelid ja mitmesugused katseriistad ning kemikaalid, viimased füüsika ja keemia õpetamiseks loodusõpetuse tundides. See ruum oli ka hoiupaik vähesel erialasel kir-

janduse jaoks õpetajatele ja seal säilitati koolilõpetajate lõpu-kontrolltööd. (Need kontrolltööd ei kandnud eksami iseloomu, vaid andsid lihtsalt ülevaate lõpetajate teadmistest ja oskustest, peamiselt emakeeles ja matemaatikas.)

Õpilaste käsutuses olid peale klassitubade veel kaks jalutusruumi, üks all-, teine ülakorrusel. Nendes veedeti aega vahetundidel ja peeti võimlemistunde, kui õue ei saanud minna. Seintel olid varnad laste üleriie-
te tarvis - nii siis olid need ruumid ka garderoobiks.

Koolijuhataja ja õpetajad elasid koolimajas. Juhataja korteris allkorrusel oli kolm väikesevõitu tuba ja köök. Üks tubadest täitis ka kantselei ja õpetajate toa ülesandeid. Tegi ju kantseleitöö koolijuhataja ise tundidest vabal ajal. Vahetundide ajal istus kogu kolme, 1934-35. aastal neljaliikmeline pedagoogiline kollektiiv seal koos. Ka õppenõukogu ja kooli hoolekogu koosolekuid peeti samas ruumis.

Juhataja eluaseme kohal teisel korrusel oli täpselt samasugune korter jagatud õpetajate vahel. Meie Ludmilla Kuningaga elasime ühes toas, meie meeskolleegil Lättil oli kaks väikest toakest ja köök oli meil kolme peale ühine.

Kooliteenija elas korteris, mis oli ülemise jalutusruumi sisse ehitatud. Lapsed pääsesid V-VI klassi ja poiste käsitöö ruumi kitsukese pimedavõitu koridori kaudu. 1935. aastal üüris vallavalitsus kooliteenijale korteri eramajas,, tema senise hädapeavarju seinad lammutati ning nii said õpilased ka ülakorrusele jalutusruumi-garderoobi-võimla.

Koolimaja juures oli hea tükk aia- ja põllumaad, mida kasutas koolijuhataja. Maa oli talle antud valla poolt väikese lisa-sissetuleku saamiseks. Koolijuhataja pidas lehma, siga ja kanu. Peenramaad võisid soovi korral saada ka õpetajad. Kooli õuel oli puukuur ja väike loomalaut, kaev muidugi ka. Koolimaja ning Uljasti tee vahel oli üsna avar murumaa lastele kevadiseks ja sügiseseks jooksmiseks-mängimiseks.

Uljasti tee poolses ääres kasvas suuremaid puid, jaama-poolses servas kuusehekk. Muru kõrval Uljaste pool oli kena noor kaasik. Nii oli see minu Sondasse tuleku ajal, hiljem rajati kooliaed ja ehitati uusi kõrvalhooneid koolimaja teisele poolele ja peasissekäigu ette.

Palga saime kätte vallavalitsusest. Esialgu kuulus kool Pada, pärastpoole Erra valla alla. Vastavalt tuli siis palgale järele minna: rongiga kas Kabala või Kiviõli jaama ja sealt jala vallamajja. Oli ju Pada vallamaja, Kabala ~~lähedal~~, Erra vallamaja Kiviõli jaama lähedal.

Palgad olid umbkaudu järgmised:

kolme-komplektilise maa-alkkooli juhatajal	ca 100 krooni
suure staažiga õpetajal	ca 90 krooni
üle 5-aastase staažiga õpetajal	ca 75 krooni
vähema staažiga õpetajal	62 krooni
nooremõpetajal ja õpetaja-ameti kandidaadil	58 krooni.

Tulumaks, mis läks riigikassasse ja isikumaks, mille kasseeris sisse vald, tuli maksta sügiseti, *kogu aasta eest.* Tulumaks olenes palgast - minul ^{aastas} ca 35 krooni, isikumaksu määras vald vastavalt vajadustele. Pada vallas oli see 10 krooni, ^{ka aasta eest.} Tulumaks ca 35 krooni oli muidugi arvestatud täie õpetajapalga pealt.

Meie palgad olid enam-vähem samasugused, kui teistel riigiteenistuses olevatel reatöötajatel, näiteks raudteelastel, side-töötajatel, kontori-ametnikel jne. Keskkooliõpetajate sissetulek oli märksa suurem, koolinõunik (koolide inspektor) teenis 200 krooni kuus, mis oli juba õige hea palk.

Kuid ära elasime ka meie, patt oleks öelda, et puuduses. Aegapidi, täie koormusega tööl olles, oli võimalik hankida endale kõik koduses elus vajalikud esemed, riietusest rääkinata. Muidugi olid meie nõuded elu materiaalse külje suhtes palju väiksemad kui need, mida esitatakse praegu.

Õpetajate kultuurirajamu oli suur ja esmajoones püüti hankida endale raamatuid, ehkki nende hind oli kõrge. Minu kolleegil Lättil oli selle aja kohta juba pal-

ju kunstialast kirjandust ja belletristikat. Ise tellisin endale teise Sonda-aasta alguses lisaks olemasolevatele, veel vähestele raamatutele kirjastusühisuse "Looduse" ilukirjandussarja "Nobeli preemia laureaadid", mis ettetasumise puhul maksis 30 krooni. See oli rohkem kui mu poole kuu palk, kuid raamatute valik oli seda väärt. Pääsesin maailmakirjanduse tippteoste juurde: Thomas Manni "Buddenbrookid", Galsworthy "Forsite'de saaga", Pirandello "Kadunud Mattia Pascal", Undseti "Kristiina Leuritsatütar" jne.

Käisime vaatamas kõiki "Rändteatri" (resp. "Draamastuudio") etendusi Sondas, Kiviõlis ja Erras, Käisime Tallinnas kunstinäitusel, koolivaheaegsel linnasõidul "Estonia" teatrisaalis teatrietendustel ja kontserdisaalis kontsertidel. "Estonia" valge saal (restoran) muidugi meie rahakotile ei sobinud.

Algkooli pidas ülal vald, ainult õpetajate palgad tulid riigilt. Mäletan, et ulatuslikke remonte koolimajas tegi ka Pada vald, eriti agarad olid meie eest hoolitsema aga Erra vallalaisad, kui Sonda Erra valla piiridesse nihutati. Erra ajal värviti koolimaja väljastpoolt, tehti ka sees ilus remont ning koolijuhataja ja õpetajate korterid said tasuta sanitaar-remondi iga kahe aasta tagant. Koolile ehitati kelder, uus puukuur ja saun. Need ehitused püstitati vist 1938. aastal, järelikult olime alates sellest või eelmisest aastast Erra valla alla viidud.

Teadagi, et uus saun tuli sisse õnnistada. Selleks kulus kooli meesperel koos lähedasemate meestuttavatega terve õhtu ja öö takkapihta. Väljastpoolt puhastati end kuuma vee ja seebiga, seestpoolt õllega. Kurjad kiusukeeled rääkisid, et mõni saunaline polevat väljastpoolt märjaks saanudki. Nende ridade kirjutaja pidi uue saunatamise jaoks ehju endale ja oma sõbrannadele järgmisel päeval uuesti kütma - segasaunad polnud seekord veel moes. Meie karastasime end limonaadiga ja saime kõik ka väljastpoolt märjaks.

Küttepuud koolile ostis vald. Küte oli hea ja külaldane, seisis ühises kuuris ja igaüks võttis teda sealt tahtmise ja tarviduse järgi: kooliteenija kooli

ahjude kütmiseks ja isikliku korteri tarbeks, õpetajad oma tubade soojendamiseks ja pliidi kuumutamiseks.

Talupidajad vedasid puud küüdikorras kohale. Olid alati lõhutud arssinapuud (arssin=umbes 2/3 m). Puuveopäev, enamasti kevadepoole talve, oli koolipoistele rõõmuks. Nad pääsesid tundidest tulema ja ladusid puud suure rõõmuga õue riitadesse kuivama. Olid kevadine tuul ja päike puuriitade kallal oma töö teinud, kanti kuiv kütte sama lõbusal meelel kuuri. Koolil oli alati aastane küttepuu-tagavara ees, polnud kellelgi tarvis toa soojaks kütmisel toorest puud sussitada.

Kooli eest hoolitsema oli seatud kooli hoolekogu. Hoolekogusse kuulusid koolijuhataja, vallavalitsuse esindaja, lastevanemate esindaja ja õppenõukogu esindaja, viimane täitis alati kirjatöimetaja ülesandeid. Koosoleku lõpuks pidi tal puhas protokoll alati valmis olema. Sonda koolis oli kombeks, et kõik õpetajad viibisid hoolekogu koosolekul.

Hoolekogu valvas kooli majandusliku heaolu järele. Ta kontrollis koolimaja, teiste kooli hoone, kooli mööbli ja muu vara seisukorda ja tegi vallale ettepanekud ehitusteks, remondiks ja ostudeks. Hoolekogu jaotas igal aastal vallast saadud ja õpilastele määratud toetusraha kehvematest perekondadest pärit laste vahel; samuti otsustas, kellele anda õpperaamatud kooli fondist. Õpikud olid tol ajal kallid, oli vanemaid, kes ei jõudnud neid oma lastele osta. Nagu mäletan, sai mõni õpilane toetust ka jalatsite või riide nõi. Hoolekogu mehed ja koolijuhataja tundsid lastevanemate majanduslikku olukorda hästi. Ühegi lapsevanemaga ei tekkinud arusaamatusi toetuse jagamise pärast.

Abi küsimisel oldi Sondas väga tagasihoidlik: hoolekogu arutas alati läbi terve õpilaste nimekirja ja määras toetust ka neile puudustkannatajaile, kes ei sõandanud seda küsida. Siinnimetatud tagasihoidlikkus oli Sonda rahvale väga iseloomulik.

Üldse abistas hoolekogu kooli kõigi majanduslike küsimuste lahendamisel ja ka nn. tehniliste probleemide puhul (koolipidude läbiviimine, vajalikud veod jne.)

Hoolekogu oli vahemeheks kooli ja vallavalitsuse vahel.

Järgmisena väike vahepala hoolekogu meestest kui inimestest. Nad olid elutargad, suurte kogemustega, heatahtlikud ja mõnused mehed. Tuletagem või meelde vana Saart. Ega ta nii vana olnudki. Elukutselt oli vana Saar kriidivabrikant. Vabrikut tal polnud, abi - meest ka vist mitte, aga koolikriiti ta oma väikese maja juures olevas kõrvalhoones tegi, müüs seda nii Bestis kui Lätis ja elatas nii oma peret. Võibolla teenis veel ka mingi muu tööga lisa. Sonda koolil oli muidugi kriit priilt käes.

Noores eas oli vana Saar olnud Venemaal mõisavalitseja. Tal olid nüüdki vägevad vuntsid, räägiti, et ta siduvat nad ööseks paelaga kukla taha kokku, seetõttu seisvat päeval kenasti kikkis a la Wilhelm II, viimane Saksumaa keiser. Vana Saar oli Venemaal noor ~~mehe~~-eas kõigiti toreda poisina mõisaomaniku tütre südame vallutanud ja neiuaga abiellunud, siis aga koos naisega Bestisse elama asunud. Kui perekonda sündis esimene laps, poeg pealegi, oli ema sellele Evgeni nimeks valinud. Vana Saar oli poja sündi registreerima minnes enda suurest rõõmust nii ära sätinud, et mäletas naise soovist ainult niipalju - üks vene nimi see ikka oli. Ja pani väikemehele nimeks Andrei. Mis abikaasa hiljem ütles, sellest ei tihanud vana Saar ~~hiljem~~ rääkida.

Veel kooliski hüüti poissi Saare Genjaks, kuni ta oma eesnime eestistas ja hoopis Andreseks sai. See Saare Genja on mulle meelde jäänud kui ere õpilasisiksus, kes kõigis vallatustes ja vahel ka kooli poolt vaadatuna soovimatuis üritustes kaasa läi. Mulle valmistas ta üksvahe peavalu - sellest hiljem; üldiselt oli aga tore, ettevõtlik ja leidlik poiss. Kui õpetaja L. Lätt loodusõpetuse tunnis kõigile V-VI klassi õpilastele ülesandeks tegi tükikesest rasvast, seebikivist ja kampilist seepi keeta, siis tõid kõik lapsed järgmisel sama aine tunnil õpetajale oma seebitükid rõõmuga näha. Oli seal siis

igäühel ikka enamvähem seebitaoline asi kaasas olnud, kellel vahutas, kellel ei vahutanud, aga Saare Genjal oli seep mis seep - ekstraklass! Hiljem selgus, et Genja oli lihtsalt ema pesuseepi võtnud, selle üles sulatanud ja parajas totsikus uuesti hanguda lasknud. Ju ei suutnud pärast ise suud pidada!

Genjal oli noorem õde Margarita. Saare Rita oli korralik, õpihimuline, hakkaja ja pealegi piltilus tütarlaps, sealjuures kaasõpilaste poolt hinnatud ja armastatud.

Teine truu hoolekogu mees oli metsnik Jaansoo, eriti nõukas ja kodus ehitusküsimustes. Kui vana Saar ja koolijuhataja Vihtmann koosoleku ajal paberossid ette panid ja õpetaja Lätt piipu seadma hakkas, võttis metsnik Jaansoo taskust kompvekikoti. Kompvekid olid naisõpetajate ja tema enda jaoks. Oli koosolek lõppenud, siis rääkis ta alati jahimehe-jutte - tõelisi jahimehejutte, milles mõnikord tõe ja fantaasia piiri oli raske kindlaks määrata. Kuid kui põnevad need olid: kuula ja hoia hinge kinni!

Metsnik Jaansool õppis kaks poega Sonda algkoolis Raimond ja Roland. Vanem, Roland, oli tõsine ja püüdlilik poiss, kes õppis hoolega ja hea eduga - oma vanuse kohta arukas ja mehine. Noorem, Raimond - teda hüüti ka Nai'ks - paistis silma elavuse, sõbralikkuse ja impulsiivsusega; õppis parajasti niimoodi, et hätta ei jäänud. Mõlemad vennad laulsid ilusasti ja silma-, õieti küll kõrvatorkavalt puhtalt (sest laulu me ei võta ju silmadega vastu!). Kaks toredat poissi, kes noorukieas kaotasid surma läbi enne ema, siis isa. Liig vara lahkusid need töökad ja heatahtlikud inimesed. Tahaksin loota, et nii noortel Jaansoodel kui ka noortel Saartel on elus hästi läinud.

Märkus: enne perekonnanime eestistamist Janson.

Saare Genjat olen ta mehepõlves näinud, oli väliselt vä-
ga isa sarnane, näol ikka niisama kaval naeratus kui
kooliski oli. Küllap tal mind nühes tuli meelde ka mõni
vaimukas koolipoisivemp.

Just kui ma mälestuste kirjutamisega lõpule sain,
helises uksekell ja kes tuli sisse? Andres Saar, Saare
Genja, 66 aastat vana, Pajusi kolhoosi vanemvarustaja.
Tõi mulle varakevadisi tulpe, marineeritud lõhet ja
silmu(!), peale selle suurt rõõmu. Oli täis elurõõmu
ja tõi ka minule hea ja sooja tunde südamesse! Olgu
täenatud!

Koolisüsteemist Eesti kodanliku vabariigi ajal.

Järgneva paremaks mõistmiseks lisan paar lehekülge koolikorraldusest Eestist aastatel 1918-1940.

Tsaariaegse 3-klassilise kohustusliku nn. vallakooli asemel hakkas kodanliku vabariigi algpäevil kehtima 4-klassiline koolikohustus. 4-klassilisele algkoolile järgnesid veel V ja VI algkooliklass. Need olid vabatahtlikud ja kandsid nimetust kõrgem algkool. Alates 1929. aastast muutusid kohustuslikuks ka V ja VI klass. Nüüd nimetati kuut klassi kokku algkooliks. Seal oli õppimine tasuta. 16-aastaselt võis edasijõudmatuse puhul algkoolist lahkuda seda lõpetamata.

1934. aastal korraldas Eesti koolisüsteemi põhjali kult ümber selleaegne haridusminister. Seni oli kodanlikus Eestis olnud ühtluskool. 6-klassilisele algkoolile järgnes 5-klassiline keskkool, mille lõpetanu võis astuda ülikooli.

Algkooli lõpetanu sai astuda ka kutsekooli laadi õppeasutustesse, kui ta seda soovis. Olid põllutöökoolid, täiendusklassid mõnede algkoolide juures ja Erra rahvaülikool tulevaste põllumeeste (resp.-naiste) edasiharimiseks, kutsekoolid tööstustöölise, kaubandustöötajate, õmblejate, kodumajandusinstruktorite jne. ettevalmistamiseks. Nende lõpetamine ei andnud õigust ülikooli astuda, küll aga saadi sealt hea praktiline töösus, mis võimaldas kergemini tööd ja leiba saada. Väga paljud noored jäid aga ainult 6-klassilise algkooli haridusega. Olid ju kõik keskastme ja kõrgemad õppeasutused tasulised ja asusid enamikul juhtudel kodunt kaugel.

Märkus: Huvitav on märkida, et ainus tasuta keskastme kool oli õpetajate seminar. Nüüd aga, pärast 1932. aastat, olid kõik õpetajate seminarid juba likvideeritud.

Tartu Ülikooli ja kolmekümnendatel aastatel asutatud Tallinna Tehnikaülikooli pääses kodanliku vabariigi

gi algupoolel keskkooli lõputunnistusega ilma sisseastumiseksamiteta. Sisseastumiseksamid neisse kõrgkoolidesse kehtestati kolmekümnendate aastate keskpaiku. Tallinna Konservatooriumi ja Tartus asuvasse kunstikooli "Pallas" pääses ka keskkooli lõpetamata. Kuid sisseastujatel tuli sooritada katsed kinnitamaks, et neil on eeldused muusika (resp. kunsti) õppimiseks.

Nõnda siis: haridusministri juhtimisel toimusid 1934. aastal koolisüsteemis järgmised muudatused:

Õpilane, kes taotles gümnaasiumiharidust (nimetus keskkool oli asendatud nimetusega gümnaasium), pidi pärast algkooli IV klassi lõpetamist astuma tasulisse progümnaasiumi, milleks tal tuli sooritada sisseastumiseksamid. Õppeaeg progümnaasiumis kestis 5 aastat. Seejärel pääses 3-klassilisse gümnaasiumi. Nii oli vaja keskhariduse omandamiseks nüüd 12 aastat koolis käia ühtluskooli-aegse 11 aasta asemel.

Kuid see polnud põhjuseks, miks uus koolikorraldus palju paksu verd tekitas, eriti maarahva seas. Progümnaasiumid ja gümnaasiumid asusid linnades. (Minu teada oli kolm erandit: Väike-Maarja, Vändra ja Otepää; varem oli olnud veel mitu maa-keskkooli, nüüd aga juba suletud) Järelikult tuli keskharidust sooviv laps saata kaks aastat varem kodunt kaugemale linna, kokku tuli teda endisest kolm aastat kauem linnas koolitada. Internaate gümnaasiumide-progümnaasiumide juures polnud. Lapse korteri ja kasti eest tasumine läks küllaltki kulukaks.

Maarahva soove tuli siiski mõningal määral arvestada. Seepärast loodi gümnaasiumide juurde veel nn. reaalkooli klassid. Reaalkooli said pärast sisseastumiseksamite edukat sooritamist minna 6-klassilise algkooli lõpetanud. Reaalkoolis kestis õpetus kolm aastat ja siis sai ka sealt siirduda gümnaasiumi. Kõik oleks nagu korras olnud, aga polnud siiski. Nimelt hakati progümnaasiumides kohe õpetama võõrkeeli, tavaliselt saksa ja inglise keelt, algkoolides aga võõrkeeli alates 1935. aastast enam ei õpetatud. Ka olid progümnaasiumide

Õppekavad teisteski ainetes märksa teoreetilisema kalla-
kuga kui algkoolide vastavate klasside omad. Et edasi
gümnaasiumi pääseda, tuli reaalkooli õpilastel kolme aas-
ta jooksul progümnaasiumi õpilastele järele jõuda. Seda
visad ja õpihimulised maa- või linnapoised ja tüdrukud
ka suutsid. Oli ju enamiku maakoolide liitklassidel
suur voorus: seal harjusid lapsed iseseisvalt töötama.

Uus koolipoliitika sulges siiski paljudele kehve-
maile maa- ja ka linnalastele tee algharidusest kauge-
male jõudmiseks. Algkoolide õpetajaskond ja vist küll
enamik rahvast pidas ümberkorraldust tagasisammuks ha-
riduspoliitikas.

Mis puutub Sonda kooli, siis 1934./35.-ks õppeaas-
taks veel keegi lastest progümnaasiumi ei siirdunud,
pärastistel aastatel küll. Sel õppeaastal õpetati ka
algkoolides veel saksa keelt 3 tundi nädalas progümnaa-
siumide 5 tunni asemel.

Sonda lapsevanemad soovisid siiski viit saksa keele
tundi V-VI klassis, võrdselt progümnaasiumiga. Seepärast
anti meie kooli 2 saksa keele tundi väljaspool ametlikku
tunniplaani. Osa võtsid neist tundidest kõik nimetatud
klasside õpilased, kuigi seda nõuda ei saanud. Mõned
õppisid peale selle ka inglise keelt. Üleplaani tundide
eest maksid lapsevanemad õpetajatele tasu.

Vahelugemiseks mõni rida, kuidas Sonda kooli lõpeta-
nu, hiljem elusegne Sonda kooli direktor Meinhard Laks
reaalkooli sisseastumiseksameile läks.

Ilusal kevad-suve päeval - õppetöö oli juba lõppenud-
kohtasin kooli õuel mureliku näoga Meinhardit. Milles on
asi? Jah, homme on Rakveres sisseastumiseksamid reaalkoo-
li, aga tema ei tunne linna ja mine tea, kuidas see pa-
berite sisseandminegi läheb. Ta olevat tahtnud paluda oma
klassijuhatajat Iui Lätti, et see tal aitaks kohale jõu-
da ja end registreerida. Aga õpetaja Lätti pole kodus,
kas mina ei tuleks?

Sõitsimegi järgmisel varahommikul kahekesi Rakverre.
Meinhard jättis meelde tee jaamast oma tulevase koolimäe
ja juurde; avalduse ning algkooli lõputunnistuse sis-
seandmine läks ka korda. Tahtsin veel paarile tuttavale

keskkooliõpetajale Sonda kooli poissi soovitada, aga eksaminandide sigin-sagin ning õpetajate ärev kiirustamine lasid seda vaid mõne sõnaga teha. Siis soovisin Meinhardile head eksamiõnne ja poiss vastas poolmuigelt näoga: "Nüüd jään siia maha kui talleke!" "Talleke" sai muidugi sisse, selles olin juba ettegi kindel. Kõige parem soovitus poisile oli poiss ise. Ja ega ta isegi kahelnud, et sisseastumiseksamid õnnestuvad - olid ju algkooli lõputunnistusel kõik õppeained viitega hinnatud viitega seepärast, et kõrgemat hinnet ei saanud panna.

Meil, Sonda õpetajatel, oli hea meel, et Meinhard Laks edasi õppima läks, oli seda talle kooliski tungivalt soovitatud. Oli hästi teada, et vanamatel on raske poega linnas koolitada, kodutalu "Liivoja" Uljastil oli väike ja kehv, kuid lootsime, et isa-ema on leidnud selleks võimaluse, kui juba poiss eksamitele saadeti. Tegelikult oli nooruk sisseastumiseksamid teinud igaks juhuks, linnas elamiseks ja kooliskäimiseks ei suutnud kodu Meinhardile mingit majanduslikku tagatist anda. Vast neid ridu paberile pannes sain teada, et terve suve vaevles noor andekas inimene lootusetuse tunde käes. Kuid ennäe, sügisel, kui linnakool juba käis, tuli jõukam sugulane noormehele järele ja viis ta kooli. Deus ex machina! Nii pääses Meinhard Laks ikkagi oma haridusteed jätkama. Lugeja teab küll, et temast sai hiljem Sonda kooli elu-aegne direktor ja Sonda kodukoha patrioot. Und die Moral von der Geschichte ist (nagu sakslased ütlevad): vaadake, kuidas võib inimene pürgida hariduse poole ja kui sügavalt tunnetada oma missiooni! Kahju, et sellest ei saa enam tunda rõõmu ei koolijuhataja "vana Vihtma" ega mu kolleeg õpetaja Lätt.

Algkooli õppekavade 30-dail aastail.

Haridusministeeriumi koostatud õppekavad määrasid õppetöö sisu ja piirid. Kui Sondasse tuln, olid maksvad veel vanad õppekavad (väljaarvatud saksa keel), peatselt ilmusid aga uued. Need, olles alates 5. õppeaastast küll progümnaasiumide omadest erinevad, olid koostatud küllalt asjatundlikult. Uute õppekavade järgi töötades andis algkool oma kasvandikele üsnagi asjaliku ülevaate maailmast ja selles toimuvast ning hulk praktilisi oskusi.

Eesti keele tunnid nooremates klassides pidid lastele andma sorava lugemisoskuse ning võime loetavat lahti mõtestada. Lastel oli tarvis omandada korralik käekiri ja põhimised oskused ortograafias ning interpunktsioonis. Loetavad palad tuli juba algklassidest peale valida eesti paremate kirjanike loomingust ning lapsed tutvusid ka mõnede välismaa autorite kirjanduskirjeteostega. Oma osa oli rahvaluulel. Nõnda siis jutustused, kirjeldused, luuletused, valmid, katkendid pikemaist teostest, rahvalaulud mõistatused, vanasõnad, kõnekäändud. V-VI klass sai üldise ülevaate eesti kirjandusloost ja õppis tundma tühtsamate kirjanike teoseid; autorid: Faehlmann, Kreutzwald, Koidula, Haava, Liiv, Kitzberg, Tuglas, Suits, Under, Metsa - nurk, Tammsaare, jt. Muidugi ei lubanud aeg tutvuda kogu nende loominguga, vaid ainult üksikute näidetega, mis vastasid laste eale ja arusaamisele. Grammatika-õpetus oli ka siin peamiselt õige ortograafia, interpunktsiooni ja korraliku lauseehituse teenistuses. Kirjaliku endaväljendamis arendamiseks tehti II-st, isegi I-st klassist peale kirjandeid, kollektiivkirjandeid, ümberjutustusi jms. VI klassi lõpetanult nõuti enda õiget väljendamisist kõnes ja kirjas, keelelisi finesse muidugi mitte.

Ka matemaatika õppekavad olid praktilise kallakuga: lapsed pidid eelkõige omandama hea arvutamisoskuse, mõõtude ja nende vahetkordade tundmise, arusaamise tasapinnaliste ning ruumiliste kujundite omadustest ning oskuse õpitut elus rakendada. Muidugi tuli lahendada ka spetsiaalselt teoreetilist mõtlemist arendavaid sõnalisi ülesandeid,

selle teenistuseks oli ka algebra õppimine.

Loodusõpetuse tundides omandati põhilised teadmised looma- ja taimeriigist, inimese anatoomiast, füsioloogiast ja tervishoiust ning eluta loodusest. Õpiti ka füüsika ja keemia põhitõdesid ning nende rakendamist elus.

IV klassi geograafia kavad nõudsid Eesti füüsilise ja majandusliku geograafia ning tähtsamate Euroopa riikide tundmist. V klass sai teadmisi viiest maailmajaost, nende füüsilisest ehitusest, rahvastest, riikidest, maa- ja muudest looduslikest varadest ning elanike tegevusaladest ja elu-olust. VI klass õppis süvendatult Eesti ja Euroopa riikide geograafiat.

Muide: geograafiat nimetati siis maateaduseks.

Ajaloo tundides õppis IV klass Eesti ajalugu, V ja VI omandas ülevaate üldajaloost alustades kiviajaga ja jõudis meie päevini välja, selle kõrval täiendas ja süvendas oma teadmisi Eesti ajaloost.

Kodulugu muidugi valmistas lapsi, kes õppisid I, II ja III klassis, loodusõpetuse, maateaduse ja ajaloo õppimiseks ette lähema ümbruskonna looduslike tingimusi (maapinna-vormid, veekogud, metsad, sood, maavarad, ilmastik jne.) ja inimeste mitmesugust tegevust maal, linnas ja tööstusrajoonides tundma õppides.

Esteetilise kasvatuses olid laulmine, joonistamine ja käsitöö - viimane andis ka tublisti puu-tööskest poistele ning õpetas õmblema, kuduma ja tikkima tüdrukuid.

Neile õppekavadele järgnesid 1940. aastal pärast juunipööret uued nõukogulikud programmid. Loomulik ja uutes tingimustes vajalik, et neis olid suured muutused võrreldes eelmistega. Kahjuks olid need õpikud suure kiiruga kokku klopitud ja võrreldes eelmistega sisuliselt kui ka meetoodiliselt madalama kvaliteediga. Kõne keelest tõlgitud geograafia- ja ajalooõpikud jätsid oma aine poolest eriti III ja IV klassis müü lästide kaudselt ja raskendavaks.

Algkoolide õppeplaanidest, õppetöö organiseerimisest üldiselt ja 6-klassilistes 3-komplektilistes maa-algkoolides (nagu Sonda kool) eraldi.

1934./35. õppeaastal oli Sonda algkoolis, järelilikult kõigis algkoolides tunde järgmiselt:

I - II klass

eesti keel	7 tundi
kodulugu	2 "
usuõpetus	2 "
matemaatika	6 "
laulmine	2 "
joonistamine	2 "
käsitöö	2 "
võimlemine	2 "
kokku	25 tundi

V - VI klass

eesti keel	6 tundi
saksa keel	3 tundi
ajalugu	2 "
usuõpetus	2 "
matemaatika	6 "
loodusõpetus	2 "
maateadus	2 "
laulmine	2 "
joonistamine	2 "
käsitöö	2 "
võimlemine	2 "
kokku	32 tundi

III - IV klass

eesti keel	7 tundi
kodulugu III	} 2 tundi
loodusõp. IV	
ajalugu IV	2 "
(III kl. prii)	
maateadus IV	2 "
(III kl. prii)	
usuõpetus	2 "
matemaatika	6 "
laulmine	2 "
joonistamine	2 "
käsitöö	2 "
võimlemine	2 "

kokku III kl. 25 tundi

IV kl. 29 tundi

Märkus: Et Sonda kooli V-VI klassi õpilased õppisid saksa keelt peale õppeplaanis ettenähtud 3 tunni veel lisaks vabatahtlikult 2 tundi, tuli selles komplektis nende jaoks 34 nädalatundi.

Siin kirja pandud õppeplaanis võivad olla pisikesed vead - on ju sellest ajast üle viiekümne aasta möödas. Ikkagi - kui eksitusi on, siis minimaalseid.

Läheme edasi. I-II klassis õppisid poisid ja tüdrukud käsitööd koos, ka olid selles komplektis võimlemistunnid mõlemast soost õpilastele ühised.

III-st kuni VI-da klassini olid mõlemad nimetatud tunnid poeg- ja tütarlastele eraldi. Käsitöö tundides töötasid ühes klassiruumis naisõpetaja juhtimisel III, IV, V ja VI klassi tüdrukud. Meesõpetaja õpetas samal ajal samade klasside poistele peamiselt puutööd. Ka võimlemistundideks olid ühendatud samade klasside tüdrukud ühe, poisid teise õpetaja hoolele.

Miks nii? Oleks siin kinni peetud tavalisest klasside paigutusest komplektidesse, sealjuures poisse ja tütarlapsi aga õpetatud eraldi, nagu nõudsid õppekavad, oleks ületatud õpetajatele ettenähtud tundide arv. See oli 30 tundi nädalas. 3-komplektilises 6-klassilises koolis tuli koolijuhatajal anda 26 nädalatuundi. Oli kool suurema komplektide arvuga, vähenes juhataja tundide norm (ja suurenes palk).

Märkus: Oli 6-klassilises algkoolis 6 komplekti, s.t. õppisid kõikide õppeaastate lapsed eraldi, siis ühendati käsitöötundideks ja võimlemiseks V ja VI klassi tütarlapsed, niisama poisid; III-s ja IV klassis tuli samuti toimida.

Koolijuhataja tööpäev oli väga tihe, kooli majandusliku külje eest hoolitsemise ja pedagoogilise juhtimise kõrval oli tema teha kogu kantseleitöö ning tal tuli anda palju tunde. Osavõtt kultuuritööst väljaspeol kooli või nagu siis öeldi, seltskondlik töö, oli teadagi endastmõistetav, seda ka õpetajatel.

Õppeajast maal ja linnas. Linnakoolides tulid lapsed sügisel kooli augusti viimastel päevadel. Maakoolides algas õppetöö 1. või 2. oktoobril. Septembrikuus vajati vajati enamikku maalastest kodus: nad olid abiks viljakoristamisel ja kartulivõtmisel, peamiselt aga käisid kas oma kodus või võõras talus karjas. Kevadel lõppes õppimine nii maal kui linnas üheaegselt - juuni esimese

nädala lõpul.

Maalaste kooliaeg jäi nii siis terve kuu võrra lühemaks. Et linnakoolidega sammu pidada, olid maakoolide talvine ja kevadine õppevaheaeg lühemad kui linnas. Talvine puhkus algas kõigis koolides 23. detsembril. Maalapsed läksid uuesti kooli juba 2. jaanuaril, linnalapsed alles 6. jaanuaril. Kevadine vaheaeg kestis maal ühe, linnas kaks nädalat. Peale selle olid maakoolides tunnid pikemad kui linnakoolides. Kolme esimese tunni pikkus oli maal 55 minutit, järgmised vältasid 50 minutit. Linnalastel oli koolitunni pikkus 45 minutit. Hilisemal aastail, kui ^{maail} sügiseti kooli algust ettepoole nihutati, pikendati talvist koolivaheaega ja lapsed tulid uuel aastal kooli pärast kolmekuningapäeva 6. jaanuaril.

Kui maakoolis algas õppepäev kell 9, siis lõppes see 5-tunnise õppimise järel kell 14.15 ja 6-tunnise töö järel kell 15.15, linnakoolis vastavalt kell 13.35 või 14.30.

Enamikus maakoolides olid liitklassid, kus õpetaja töötas samaaegselt kahe või isegi kolme õppeaasta lastega. (Oli ka - õige üksikuid - neljaklassilisi komplekte). Eesti keele, matemaatika, koduloo ja saksa keele tundides omandas iga komplekti kuuluv klass teadmisi ja oskusi oma õppeaastale vastava õppekava järgi. Sellest järeldub, et Sonda koolis, kus igas komplektis oli kaks eri klassi, sai õpetaja neid aineid õpetades kummagi klassiga ainult pool tundi otseselt tegelda. Teise poole tunnist pidid lapsed iseseisvalt töötama: see toimus suuremas osas kirjalike ülesannete täitmises. Omaette töötava klassi tegevust sai õpetaja ainult möödaminnes hetkelise pilguga kontrollida ja häda korral võis ta ainult mõne silmapilgu abistamiseks kasutada, katkestamata suulist tööd teise klassiga. Poole tunni pealt vahetusid kummagi klassi tööviisid: kes seni iseseisvalt õppisid, asusid nüüd aine omandamisele koos õpetajaga, teised hakkasid antud ülesandeid iseseisvalt täitma. Oli see halb? Ei olnud, vastupidi. Üle-eestiliste kontrollimiste puhul selgus, et õppeainetes kõige tugevamad olid 3-komplektilised 6-klassilised maa-alkoolid. Näh-

tavasti põhjustas seda varajaselt omandatud oskus iseseisvalt mõelda ja töötada.

Koolides, kus ühte komplekti oli paigutatud kolm klassi, oli töö korraldamine muidugi keerukam.

Laulmise, võimlemise ja usuõpetuse tundides olid õppeülesanded klassikomplektile ühised. Joonistas muidugi iga klass vastavalt oma õppekavale. Erinevaid asju valmistasid eri klasside õpilased loomulikult ka käsitöö tundides.

V-VI klass õppis ühiselt loodusõpetust, maateadust ja ajalugu. Ühel aastal omandati koos V klassi aine, järgneval VI klassi oma.

Viimati nimetatud ainetes seesugune töökorraldus mõnigi-
gaid raskusi õpilastele ja õpetajatele ju tekitas. Näiteks ajaloo tundides õppis V-VI klass ühel aastal ühiselt varasemat, teisel hilisemat aega. Kes sattus V klassi sel aastal, mil klassikomplekt omandas koos hilisemat aega, see alustas üldajaloo õppimist umbes 1500.-1600. aastast alates eelnevast midagi teadmata. Ka oleks V klassile jõukohasem olnud tundma õppida ürgaega ja pitoreskseid vanaaja sündmusi kui keerulisemat ja probleemirikkamat ajalookulgu hilisemal ajal. Umbes samasugused raskused - ehk vast mitte nii suured - tekkisid loodusõpetuse ja geograafia tundides. Oli ju VI klassi programm raskem kui V klassi oma ja eeldas, et lapsed on omandanud teadmised, kaardilugemisoskuse ja mõisted, mis olid ette nähtud V klassi töökavades.

Alates 1933/34. aastast tehti sügisese õppetöö alguses väike, kuid väga mõistlik muudatus. Nimelt kutsuti maa-alkoolide I klass kohale kahe nädala võrra varem kui vanemad klassid (II-VI). Nende kahe nädala jooksul tutvusid õpetajad uustulnukate võimetega ja igaühe loomuse omapäraga. Kuid selle aja kõige tähtsam ülesanne oli harjutada esmakordselt koolitulnuid koolikorraga ja anda neile oskusi ning harjumusi iseseisvaks tööks, mida kohe tarvis läks, kui ka vanemad klassid kooli tulid ja I klassi õpilased koos II klassi omadega ühe õpetaja juhatuse all paratamatult pidid osa tunnist omaette vaikselt ja hoolikalt õppeülesandeid täitma. Neil kahel nädalal loeti, kirjutati, arvutati, tegeldi kõigi õppeainetega. Paljudes koolides,

nende seas ka Sonda omas, anti lastele kätte sulg, sulle-
pea ja tint. Oli ju õpetajal nüüd aega anda esialgsed
kirjatehnilised oskused, laste ilukirja teha ja sealjuu-
res pidevalt õpetada sullepead õigesti käes hoidma ning
kirjutades õiget keha-asendit säilitama.

Nii lühike kui see aeg ka oli, kasu oli temast märga-
tavalt.

Järgnevate aastate jooksul nihutati maakoolides õppe-
aja algust veidi varasemale ajale. 1938./39. aastal
(võibolla ka alles järgmisel) algas I klassi õppetöö 10.
septembril ja vanemad klassid ilmusid kooli 24. septemb-
rikuu päeval. Talvist koolivaheaega pikendati siis kahe
nädalani. Pikem talvine puhkus kulus lastele hädasti
ära, olid ju koolitunnid pikad ja paljud lapsed käisid
kaugelt koolis. 2-kilomeetrist kooliteed peeti lühikeseks,
oli küllalt neid, kes käisid 4 kilomeetri tagant. Ega
busse ju polnud ja teid lumest ei puhastatud. Talvekuu-
del tuli pikal kooliteel sageli sumbata sügavas lumes.
Lagedail teelõikudel asetati kahele poole teed lumme suu-
red kuuseoksad - tähised, mis näitasid, kust tee üldse
läheb.

Koolilapse talvist teed ehk iseloomustavad nüüd juba
unustatud luuletaja Malmi lihtsad read:

Lumi nagu valge samet
katab õrnalt Eestimaad.
Kuused, kased, pärnad, tammed
härmahtes hiilgavad.

Kuldne virve mängib kaugel
luulelise välja pääl.
Päike vaatab leinalaugel,
vaikind suve rõõmus hääl.

Üle lume künkanõlval
looklev tee näib kangana,
tähised on tema kõrval,
et ei eksiks rändaja.

Siin- ja sealpool metsasalud
talveunes puhkavad ...
Nende vahel külatalud
ahjukütist suitsevad.

(Tähised - suured kuuseoksad, mis paigutati tüügastpidi lumme kahele poole teed. Nii oli võimalik teekohta leida ka pärast suurt tuisku või lumesadu.)

Lapsepõlves õppisin seda ise koolis ja kuna luuletus iseloomustas mu kooliteed, on ta mällu tallo^lunud tänini.

Paar lauset ühe Uljasti poisi, noormehena mulda varisenud Arnold Pedaksaare koolitulekust-kojuminekust. Uljastilt Sondasse oli 4 kilomeetrit. Nooremate klasside õpilasena tuli Arno hommikuti Uljastilt kooli koos tuttava täiskasvanud mehega, kes töötas Sondas. Mees sumpas täistuisanud teel ees, Arno tema jälgedes. Mees olevat sageli pead pööranud ja Arnolt küsinud:

"Kas jõuad järele?"

Ühel kenal tuisusel päeval asunud Arno ette ja mees tulnud tema taga. Eks nüüd pööranud Arno pead, vaadanud üle õla ja küsinud kaaslaselt:

"Kas jõuad järele?"

II

ÜHE NOORE ÕPETAJA

ESIMENE JA ÕNNELIK TÖÖAASTA SONDA ALGKOOLIS

Sondasse pärale jõudmine. Esimesed tööpäevad.

1934. a astal maakoolide suvise õppevaheaja lõpupäeval kodukohas Väike-Maarjas ema juures viibides sain Viru Maakonna Haridusosakonnalt posti teel kirjaliku teate, et olen 17. septembrist, s.o. esimesest õppepäevast alates määratud Sonda algkooli õpetajaks poole töökohaga ja et teine pool sellest töökohast on antud Ludmilla Kuningale. Ludmilla Kuningat ma tundsin, ta oli lõpetanud seminari minust aasta hiljem.

Pilk kalendrisse näitas, et just täna see 17. september ongi ja et I klass on juba koolis.

Alati olid õpetajad valitud või määratud kohale kooliaasta algusest, 1. augustist ja saanud töötasu sellest kuupäevast arvates. Sel aastal, ja see oli ainus erand, jäeti kokkuhoiu nimel minusugustele kohale määratud, mitte valitud õpetajatele ajavahemiku 1. aug.-16.sept.palk maksmata. Olin küll ju juba eelmisel aastal olnud õpetaja, mul oleks nagu olnud õigus aasta kõigi kaheteistkümne kuu eest tasu saada. Kuid hea, et niigi läks.

17. septembriks oli siis võimatu Sondasse jõuda. Järgmisel päeval, ja see oli pühapäev, sõitsin kohale.

Astusin päikesepaistelise sügispäeva hommikupoolikul pärast rongilt mahatulekut oma tulevase töökoha poole. Kus koolimaja asub, olin ennegi Sonda jaamast mööda sõites näinud. Mööda vahtra-alleed koolimajale lähenedes nägin, et trepil seisab minu arvates ah kui auväärne vanahärra - ikkagi oma 45-46 eluaastat minu 21 vastu. Näo järgi ma teda tundsin, ta oli mulle meelde jäänud oma sisuka sõnavõtuga suvisel õpetajate päeval Rakveres. Ta näis mulle minust endast võrratult targem ja väarikam olevat. Seda ta loomulikult oligi. Tema nimi oli Artur Vihtmann, hiljem eestistatult Vihtma ja ta oli Sonda algkooli juhataja. Tänapäevani on mul jäänud kõige paremad mälestused temast kui koolijuhatajast, pedagoogist ja inimesest.

Ütlesin, kes ma nime järgi olen, milleks tulen ja mis pärast hilinen. Rääkisin, et sõidan samal päeval Püssi

oma kraaminatukest Sondasse toimetama ja et olen järgmisel päeval tööaja alguseks jälle Sondas. Palusin temalt korraldusi ja nõu töö kohta ja oma elamise sisseseadmiseks.

Pärast lühikest jutuaajamist näitas ta mulle mu toa kätte, näitas, kust puid, kust petrooli saab ja küsis, kuidas mul raha-asjadega lood, tarbe korral lubas laenata. Laenu mul siiski vaja polnud, olin ju eelmisel aastal juba teeninud.

Seejärel söötis koolijuhataja abikaasa uue "koolipreili" kõhu täis ja siis kutsus "vanahärra" Vihtmann mu jalutuskäigule, et mulle Sondat tutvustada. Ta näitas kõik tähtsamad asutused ära: kus arst, kus apteek, kus poed, kus postkontar. Sain teada ja näha, kus asub Lellepi lauavabrik, depoo, seltsimaja, Lõhmuse liha-tööstus...

"Uljastile viivad teid nooremad," ütles ta, kui raudteehärrset maanteed mööda koolimaja poole tagasi tulime.

Järgmisel päeval algas I klassi teine ja minu esimene tööpäev Sonda koolis. Koolijuhataja oli teinud saalomonliku otsuse: kõik pedagoogid, tema ise kaasa arvatud, koos I klassi tööle. Kõigepealt alustas õpetamist juhataja ise, siis andis tööjärje üle mu vanemale kolleegile Lui Lätile jättes ka ise ikka klassi. Minul lasti esialgu paar-kolm päeva rahulikult pealt vaadata, nägin kahe kogenud õpetaja oskuslikku, huvitavat, kooskõlastatud ja siiski erinevat tööd.

Alles kolmandal või neljandal päeval ütles juhataja:

"Nüüd, preili Rosenberg, olete kodunenud, tunnete lapsi ja meid, tehke proovi!"

Asusin tööle, meetodit ma tundsin, kõik laabus ootamatult hästi ja mul oli kerge, hea ja kodune olla. Minu tööd jälgisid heatahtlikud silmapaariid.

Nõnda me siis õpetasime vaheldumisi neljakesi, sest varsti pärast mind saabus kohale ka õpetaja Ludmilla Kuningas. Ei märganudki õieti, kui juba olid möödas need I klassi koolisoleku ekstrapäevad.

Õppetöö jaotuse põhimõtetest. Õppetöö jaotus
Sonda algkoolis 1934./35. aastal. Klassijuhata-
misest. Õpetaja muudest kohustustest koolis.

Algul peatuksin lühidalt üldistel põhimõtetel, mille alusel algkoolides õppetööd jaotati. Mõnedes algkoolides oli maksvusel klassi-, teistes ainesüsteem. Seminari harjutuskoolis oli olnud klassisüsteem I-II ja III-IV liitklassis. (Nagu näete, valmistati algkoolide õpetajaid juba seminaris ette tööks liitklassidega.) V ja VI-s, need olid üksikklassid, valitses seminaris ainesüsteem. Klassisüsteemi puhul õpetas üks õpetaja kõiki aineid oma klassis, mille juhatajaks ta loomulikult oli. See võimaldas hoida ainete õpetamisel nende vahel tihedat sidet. Seminari harjutuskoolis oli puhtal kujul läbi viidud üldõpetus, s.t. et ühel ja samal ajal kontsentreerusid kõik õppeained teatava teema ümber. Näiteks kui kevadel koduloo tunnis räägiti kuldnoka ja lõokese saabumisest, siis eesti keele tunnis õpiti nendest mõni luuletus, matemaatika tekstülesanded olid pesakastide valmistamisest, neid linde ka joonistati või tehti neist klepppilt, neist lauldi jne. Üldõpetust V-s ega VI-s klassis muidugi enam polnud. Püüsi algkoolis, kus olin olnud õpetajaks eelmisel aastal, kehtis puhtakujuline klassisüsteem ja nooremais klassides oli üldõpetus.

Sonda koolis oli ainesüsteem. Iga õpetaja õpetas oma ainet kõikides klassides. Igas klassis käis siis tundi andmas mitu õpetajat. Ma ei taha öelda, et klassisüsteem oleks halb olnud. Seda mitte. Kuid väikesesse kooli nagu oli Sonda algkool, sobis ka ainesüsteem väga hästi (ning ega ta suureski koolis poleks laita olnud). Iga õpetaja tundis iga õpilast, sai enamasti õpetada endale võimalikult sobivaid aineid, võis nende õpetamisse süveneda ja end just nendes täiendada. Koolikohustus algas sel ajal 8-aastastel lastel (I klassi võeti vastu ka üksikuid seitsmeaastasi, kes selleks soovi avaldasid ja küllalt arenenud olid.) Ei märganud, et kohanemine ühe või teise õpe-

taja omapäraga oleks lastele raskusi valmistanud. Oli ehk huvitavgi.

Nüüd üldiselt üksikule, s.o. tööjaotusele Sonda algkoolis.

Kui kõik õpetajad (1934./35. aastal oli meid neli) olid kohal, jaotas koolijuhataja nende vahel ained. Nii-palju kui võimalik, arvestas ta sealjuures õpetaja sobi-vust antud õppeaine õpetamiseks. Küsis ka meie kahe uue õpetaja arvamust, kuid andmeid meie kalduvuste ja sobi-vuse kohta ühe või teise aine tundide andmiseks oli ta saanud ka meie eelkäijalt, minu klassiõelt õpetaja Salme Linsilt. Mina olin lihtsalt õnnega koos - sain endale meelepäraseid ja jõukohased ainetunnid.

Kes sel õppeaastal Sonda koolis mida õpetas, on all-järgnevalt kirja pandud.

Koolijuhataja Artur Vihtmann.

Matemaatika	I-II, III-IV ja V-VI klassis
Usuõpetus	I-II, III-IV ja V-VI klassis
Ajalugu	IV klassis

Kokku tunde 26, nagu pidigi olema.

Koolijuhataja A.Vihtmann oli klassijuhatajaks III-IVklassis.

Õpetaja Lui Lätt

Eesti keel		V-VI klassis
Kodulugu	I-II klassis	
Kodulugu	III klassis	
Loodusõpetus	IV klassis	
Loodusõpetus		V-VI klassis
Maateadus	IV	V-VI klassis
Ajalugu		V-VI klassis
Joonistan.	I-II, III-IV,	V-VI klassis
Poiste käsit.	III-IV	V-VI klassis
Poiste võimlem.	III-IV	V-VI klassis

Kokku tunde 30, nagu oli ette nähtud.

Lui Lätt oli klassijuhataja V-VI klassis.

Õpetaja Ludmilla Kuningas.

Eesti keel	III-IV klassis
Käsitöö	I-II klassis
Tütarlaste käsitöö	III-IV V-VI klassis
Võimlemine	I-II klassis
Tütarlaste võimlemine	III-IV V-VI klassis

Kokku tunde 15, s.o. pool normi.

Õpetaja Ellen Rosenberg.

Eesti keel	I-II klassis
Saksa keel	V-VI klassis
Laulmine	I-II, III-IV, V-VI klassis

Kokku tunde 15. s.o. pool normi. Sellele lisaks kaks tundi saksa keelt V-VI klassis Väljaspool ametlikku õppeplaani. Üheks laulmise tunniks, koorilauluks olid ühendatud III-IV ja V-VI klass, et tundide arv ei tõuseks üle poole normi. Õpetaja E. Rosenberg (nende ridade kirjutaja) oli I-II klassi juhataja.

Õpetajatel olid veel mitmed ametikohustused, mis kuulusid nende töö hulka ja mille eest eri tasu ei makstud. Võrreldes praeguse ajaga näeme siin nii kokkulangevusi kui ka erinevusi.

1. Klassi juhatamine. Kuna algkoolides oli klasse sama palju kui õpetajaid koos koolijuhatajaga, siis tuli viimastest igalühel üht klassi (resp. liitklassi) juhatada. Klassijuhataja ülesandeks oli kujundada oma klassi laste moreaalset palet ja luua neis õpihimu. Ta pidi kandma hoolt, et klassis valitseks sõbralik õhkkond ja ühtekuuluvustunne. Viisakuse ja sündsustunde kujundamine õpilastes oli samuti klassijuhataja kohustus. Ta kasvas lastes korra- ja puhtuseharjumusi ning-armastust, ühtlasi vastutas klassiruumi korrasoleku eest ja õpetas korrapidajateks olevaid õpilasi täitma oma kohustusi. Klassijuhataja pani tähele oma kasvandike tervislikku seisundit ja andis esmaabi väikeste terviserikete või traumade puhul. Juhtus klassis mõni tõsisem haigestumine,

saatis teate lapsevanematele, või kui asi nõudis, astus samme arstiabi saamiseks. Loomulikult viibis ta oma klasse si arstliku läbivaatuse juures. Lühidalt: kandis klassi eest igakülgset hoolt.

Tuleb meelde üks haigusjuhtum. Oli esimene hommikune tund, andsin seda V-VI klassis: Märkas, et üks poiss jääb kuidagi imelikult lõtsi ja tunni lõpu poole hakkab tal nägu õhetama. Rutates tõin kantseleist kraadiklaasi ja kümne minuti pärast, just kui tund lõppes, näitas see 39°C. Jätsin poisi klassi istuma ja kavatsesin minna klassi- või koolijuhatajale teatama. Klassi uksest väljumisel sattusin vastamisi poisi emaga. Poiss oli hommikul haigene vägisi kooli tulnud, ema süda oli jäänud valuta- ma ja ta oli pojale hobusega kooli järele tulnud, kasukad reel. Muidugi saatsime nüüd poisi koju. Aga ehk näitab see väike vahelugu lugejale, kui väga siiski taheti kooli tulla. Mis see 39°C Celsiust!

Klassijuhatajalt ei nõutud õpilaste kodude külastamist. Niigi oli teada, millistes oludes keegi elab; meie, uued, kuulsime seda kohe varem Sondas töötanud kolleegidelt. Ei olnud tavaks lapse korrarikkumiste puhul vanemaid kooli kutsuda, kui polnud tegemist just mõne päris kriminaalse looga, ^{mida juhtus väga harva.} Asi õiendati kohapeal ja omavahel ära Lapsele tehtud märkustest või karistustest koju ei teatatud.

Kuid juhtus, et lapsevanem tuli ise koolilt abi paluma. Ühel ilusal päeval - jätkem nimes nimetamata - tuli koolimajja ühe III klassi poisi isa ja palus koolijuhatajat välja selgitada oma, s.o. lapsevanema poja varguse lugu. Ta teadvat kindlasti, et poeg on varastanud tema kuldkella ja selle ära peitnud, aga poiss ei tunnista üles. 10 minutit vestlust poisiga kantseleis isa ja kõigi õpetajate juuresolekul, ainult korra tegi koolijuhataja kõvemat häält - ja poiss tõi kella välja. Oli peitnud selle koolimaja alusmüüri õhuauku põhutopise taha. See lugu näitab ehk lapsevanemate usaldust kooli kasvatusliku mõju vastu.

Klassijuhataja hoidis korras klassi päevaraamatut. Päevaraamatu alguses olid leheküljed õpilaste nimekirja

jaoks, kus olid peale nime märgitud vanus, rahvus, sugu, vanemate nimed ja tööalad, kodune aadress jne. Edasi ~~jä~~ järgnesid tunniplaan, õpetajate nimed ning mida keegi õpetas.

Iga õppepäeva jaoks oli päevaraamatus oma lehekülg ja see nägi nii välja:

Nädala- ja kuupäev: esmasp. 3. okt. 14. õppepäev

rk. nr.	Tunni nimetus	Läbivõetud ja ülesantud aine. Õpetaja allkiri	Puudumised ja nende põhjused
1.	Eesti keel	Ikl. HÄÄlik b. Aabitsast lk. 16. II kl "Andi karjas". Küsilause, jutust.lause. Allkiri	Savi, Evald heige
2.	Matemaatika	I kl. Liitmine 10 piires. II kl. Kordamine. (Arvud 1-100) Allkiri	
3.	Kodulugu	I kl. Minu kodu. II kl. Laste suvised tööd kodus. Allkiri	
4.	Laulmine	"Mu koduke on tilluke". Helid on pikemad ja lühemad, kõrgemad ja madalamad. Allkiri	
5.			
6.			

Klassijuhataja: *a*llkiri

Päevaraamatu lõpus olid lehed õppeedukuse ja puudu -
miste kokkuvõtete tegemiseks.

Päevaraamatusse ei märgitud sisse õpilaste hindeid. Õpetaja võis seda enda märkmikku teha, kui soovis. Harilikult tundis ta oma õpilaste teadmisi ja oskusi selletagi küllalt hästi, et hinne poolaasta lõpul välja panna. (Ei mäleta seminariajastki ühtki õpetajat, kes oleks jooksvas õppetöös endale õpilaste vastuste kohta midagi kirja pannud.)

Klassijuhataja kandis hoolt, et päevaraamat oleks kor-
rakohaselt täidetud ja märkis üles puudujad. Hommikul
viis korrapidaja õpilane päevaraamatu kantseleist klassi
ja tõi selle pärast tunde tagasi.

Tunnistusi anti kummagi õppepoolaasta lõpul, s.t. kaks
korda aastas. Klassijuhataja kirjutas need valmis ja kan-
dis hinded ka nn. õpilaslehtedele. Seesugust lehte peeti
iga õpilase kohta, sinna märgiti aasta-aastalt tema hin-
ded ja õppenõukogu otsused lapse üleviimise kohta järg-
misse klassi. Muutis õpilane elukohta, siis saadeti
õpilasleht kooli, kus õpilane nüüd käima hakkas. Hiljem
tuli õpilaslehtede asemele õpilasraamat.

Õpilaspäevikuid ei olnud. Lapsed pidasid niigi meeles
mis kodus teha anti, usute või ei.

Jõudis õpilane koolis puudulikult edasi, siis teatati
sellest tema vanematele. Õpetaja võis seda alati teha,
kui oli vaja. Ametlikult teatas kool õpilase halvast
edasijõudmisest kaks korda aastas, saates temaga koju nn.
nõrgalehe. Seda tehti oktoobri lõpus kliistripühadeks ja
kevadiseks koolivaheajaks. Lugeja ehk ei tea, mis on
kliistripühad. Nii nimetati paari õppetööst vaba päeva,
mille jooksul koolimaja topeltaknad tihendati ja kinni
kleebiti.

2. Korrapidamine.

Korrapidaja õpetaja viibis hommikul laste koolituleku
ajal, vahetundidel ja kojuminekul õpilaste juures, val-
vas nende käitumise järele ja suunas tegevust. Ta vastu-
tas üldruumide korrasoleku eest, kontrollis õpilaste lah-
kumist klassidest vahetundide ajaks ja ruumide tuuluta-

mist. Kolme pedagoogi puhul, nagu Sondas tavaliselt oli, tuli igalühel kaks korda nädalas korrapidaja olla.

3. Osavõtt hommikupalvetest.

Hommikupalveid peeti Sonda koolis teisipäeval, kolmapäeval ja laupäeval. Need algasid 10 minutit enne tunde ja olid kõigile klassidele ühised. Aset leidsid need I-II klassi ruumis. Tavaliselt pöördus koolijuhataja laste poole lühikese sčnavôtuga moraaliteemadel nagu ausus, abivalmidus, sõprus, loodusearmastus jne. Vahel seostas ta oma jutu religiooniga, vahel mitte. Sageli laskis ta lihtsalt ühel lapsel "Meie isa" palve lugeda. Seejärel laulsid kõik mingit kirikulaulu, mis usuõpetuse tunnis oli õpitud.

Pärast palvust tehti õpilaskonnale teatavaks ülekoolilised korraldused ja tõsteti esile millegi heaga silmapaistnud lapsi. Kui oli esinenud suuremaid väärnähtusi, nimetati ka neid ja tehti selgeks, mispoollest nad kõlbmatud on. Väikesi üleastumisi kõne alla ei võetud. Sõna võis peale koolijuhataja võtta ka iga õpetaja. Kokkuvõttes võib nende hommikupalvete kohta Juhan Smuuli sõnu tarvitades öelda: "Jehoova osa jäi ka pisukeseks" ("Kihnu Jõnn"). *Seda rohkem sisendati laste moraalsete põhitõdesid.*

Toogem üks konkreetne näide palvejärgse osa kohta. See pole küll Sonda lastele iseloomulik, see-eest drastiline.

Mõned III-IV klassi poisid olid rumalusest seadnud raudteerööbastele telliseid, et näha, mis saab, kui rong neile otsa sõidab. Seda märkas Uljastilt pärit VI klassi poiss Jaan Roos, astus vahele, laskis tellised rööbastelt ära koristada ja teatas asjast kooli. Kaebamine polnud moes, aga raudtee risustamine oli ju tõsine pahategu, lausa kriminaalse maiguga. Koolijuhataja noomis hommikusel kogunemisel pahategijaid tõsiselt ja tegi teatavaks õppenõukogu otsuse: elukombed hinnatakse neil poistel kahele. Ühtlasi avaldas ta Jaanile õpilaste ja õpetajate ees kiitust süüdlaste korralekutsumise eest ja ütles, et raudtee risustajate elukombed saavad endise hinde alles siis, kui on põhjust ka neid avalikult kiita.

Nii raske-kaliibrilisi eksimusi esines õnneks siiski väga-väga harva, selletaolist mitte kunagi enam.

4. Aktuste ja muude kogunemiste ettevalmistamine ja osavõtt nendest.

Koolis peeti aktusi ja kogunemisi nii riiklike tähtpäevade kui ka tähelepanuväärsete kooliväliste ja sisetundmuste puhul. Nende hulka kuulusid näiteks tähtsamate kirjanike, kunstnike ja heliloojate juubelid või mälestuspäevad, raamatuaasta tähistamine, kodukaunistamisaktsiooni algus, hõimupäev, metsepäev, karskuspäev, kooli ümmargused aastapäevad jne. Need kogunemised ja aktused valmistati koos õpilastega ette. Lühike kōne oli kord ühelt, kord teiselt õpetajalt. Kogunemisruum oli laste poolt kaunistatud, lapsed laulsid, lugesid salme ja proosakatkendeid.

5. Osavõtt kõigist õppenõukogu, hoolekogu, ja lapsevanemate koosolekutest. Lähemalt neist edaspidi.

6. Avalike koolipidude ja õpilaste omavaheliste meelelahutuslike koosviibimiste ettevalmistamine ja läbiviimine.

Koolis oli avalikke pidusid igal aastal vähemalt kaks: jõulupuu rohkearvuliste ettekannetega seltsimajas ja emadepäev koolimajas maikuu teisel pühapäeval. Et pidulisi ära mehitada, avati seks puhuks kahe alumise klassiruumi vahel olev lükandsein. Mõnikord paluti õpilasi esinema ka näiteks ühiskaupluse "Tarbija" liikmete jõulupidule, Sonda perenaiste seltsi pidule jne. Õpilasorganisatsioonid pidasid oma pidusid. Ka neist üritustest räägime hiljem üksikasjalikumalt.

7. Töö õpilasorganisatsioonides, laagrid, matkad.

8. Koolimaja ümbruse eest hoolitsemine, kooliajajärgi juhendades, suvel ka isiklikult.

9. Kooli vara inventuur.

10. Rida väiksemaid ülesandeid.

Märkus: Ka neist, viimatanimetatud kohustustest edaspidi-

ses koolielu kirjelduses pikemalt.

Õppetöö ning muude ülesannete korrakohase läbiviimise ja täitmise eest vastutas õpetaja koolijuhataja ja koolinõuniku ees. (Koolinõunik nimetati pärastpoole ümber koolide inspektoriks.) Koolijuhataja kandis vastutust kooli pedagoogilise töö tulemuste ja kantseleitöö korrashoidmise eest koolinõuniku ja haridusosakonna ees. Ta vastutas muidugi ka kooli materiaalse olukorra, see on vallalt saadud summade otstarbeka kasutamise eest ning valvas töömeeste tegevuse järele, kui koolis remont oli. Arusaadav, et kooli võis alati kontrollida haridusministeerium. Haridusministeeriumi korraldused ja ümberkorraldused koolide elu kohta ilmusid ametlikus ajakirjas "Riigi Teated". Koolijuhataja ja õpetajad pidid "Riigi Teateid" järjekindlalt lugema.

Õpetaja hindas õpilaste teadmisi ja oskusi oma südame-tunnistuse järgi. Ükski instants ei hinnanud ega reastanud koole õppeedukuse protsentide järgi. Järelikult polnud ka mingit survet ega veenmist panna õpilasele kõrgem hinne kui ta seda vääris.

Ega sellepärast puudulikke nii palju välja ei tulnud panna ega pandud. Et iga õpilane teadis: ta ise vastutab oma õppimise eest, siis oli laiskuse eest saadud halbu hindeid tõesti vähe. Iseasi, et üldkoolides õppisid ka vaimse alaarenguga lapsed (neile erikooli ju polnud). Nemad muidugi ei suutnud programmide nõudmisi täita, nad moodustasidki halvasti edasijõudnute rühma ja jäid sageli klassikursust kordama.

Peale kõrgemate haridusorganite polnud ühelgi organisatsioonil, asutusel ega isikul õigust koolidele korraldusi teha ega aruandeid nõuda, liiati õpetajaid või õpilasi koolitundidest ära kutsuda. Koolitunnid võisid ära jääda matkapäeval, suuspäeval, metsapäeval, spordipäeval ja ehk veel mõnel puhul - siis organiseeris kool laste tegevuse.

Kool polnud oma ümbrusest seetõttu sugugi isoleeritud. Rääkides Sonda koolist - sidet ümbruskonnaga pidasid nii õpetajad kui õpilased. Sondas oli mitu seltsi ja rida

asutusi. Neis tegutsesid õpetajad ja mõnelgi juhul lõid kaasa õpilased. Ka üle-eestiliste organisatsioonidega oli koolil kokkupuuteid, näiteks Karskusliit, Punane Rist, UENU jne. UENU oli Üle-maaline Eesti Noorsoo Ühing - kultuuriliste ja kehakultuuriliste suunitlustega organisatsioon.

Kõik klassid tulevad kooli. Õppetöö algus.

Kust seda jutujärge nüüd üles võtta, küsib Kitzberg "Püve Peetri riugastes". Nõnda küsin minagi. Ja kust mujalt kui kõigi klasside koolitulekust.

Esimesel hommikul, kui kõigi klasside lapsed kooli tulid, see oli tõenäoliselt laupäeval, 1. oktoobril, oli kõigepealt aktus kogu kooli perele. Näib ehk usutamatu, kuid ma mäletan põhilist, mis koolijuhataja A. Vihtmann lastele rääkis. Ta ütles, et kooli tullakse õppima ja et see pole alati kerge, aga kergelt elu ajavad taga ainult need, kes on ise ka kergevõitu. Nii tublid lapsed, kui meil on, saavad tööga viisipäraselt hakkama. Suured ja arukad VI klassi õpilased on õpetajate esimesed abilisid väiksemate kasvatamisel.

Vist jäi see kõne - ta polnud pikk - seetõttu nii hästi meelde, et peeti see ju esimese pöördumisega õpilaskonnale poole, mida mina kuulsin mulle uues koolis. Ma taipasin ka koolijuhataja sõnade pedagoogilist suunitlust: sisendada lastele, et nad meelsasti on valmis õppima ja hästi käituma. Ei ühtegi manitsust ega keelavat sõna. See ei tähenda, et koolijuhataja Vihtmann jooksvas koolielus käsku, keeldu, manitsust või karistust kui kasvatusvahendit poleks kasutanud. Iga asi omal kohal. Üldse rajanes A. Vihtmanni kasvatusstiil heale sõnale ja positiivsete elamuste tekitamisele. Mulle tuli tema seekordset sõnavõttu kuulates elavalt meelde Rakvere Õpetajate Seminari direktori Raami esimene didaktikatund meie klassis. See algas sõnadega: "Kõige tähtsam koolis on hea vaim." (Vaimu all mõtles ta meelsust, hea vaimu all õpilaste ja õpetajate "oma-kooli-tunnet", positiivset suhtumist kooli ja õppimisse-õpetamisse.)

Siis tehti lastele teatavaks mitmesugused korraldused koolitöö ja ülalpidamise kohta: tänavu on meil nii ja nii ja eelmisest aastast on meil juba seda ja seda meeles. Meid, uusi õpetajaid tutvustati lastele nimepidi ja õeldi, mida me õpetama hakkame. Õeldi, et nagu ikka on härra Lätt V-VI juhataja, tema ise, koolijuhataja, juhatab III-IV klassi ja preili Rosenberg hakkab juhutama I-II klassi.

Klassijuhataja aitab igas hädas ja mures ja annab head nõu, kui seda vaja.

Õpilased vaatasid õpetajaid ja meie neid. Paistis kohe silma laste korralik välimus: puhtad, terved ja kasvukohased riided, siledad pead. Koolivormi algkoolides sel ajal polnud; aga ei maksa ka arvata, et Sonda õpilased olid, nagu nüüd öeldakse, popilt riides. Kõik oli ikkagi väga lihtne. Aeg oli teine, vanemate sissetulekud väikesed, polnud ka kombekski silmatorkavalt riietuda. Laste vanemad, jõukamad või vaesemad, lihtsalt kandsid oma järeltulijate eest mõistlikult hoolt. (Seitsme aasta jooksul, mäletan, oli ainult kahest perekonnast lapsi, võibolla ka kolmest, kelle riided olid räbalates - neis perekondades jõid nii isa kui ema).

Vahelugu, mis peaks iseloomustama õpilaste ja nende vanemate suhtumist riietusse:

Enne koolipidu rääkisid I-II klassi lapsed mulle, kes peaks millise uue rõivaeseme saab. Siis tõusis üks väike kema puhtakene tüdruk püsti ja ütles:

"Mina uut kleiti ei saa, aga ema peseb sellesama puhtaks, triigib ära ja õmbleb valge krae peale."

Mis jäi mul muud ütelda kui:

"See on sul nii ilus ja hoolega õmmeldud kleit, valge kraega päris pidukleit kohe."

Kõik lapsed olid sellega nõus.

Arst Himma tütar, kelle isal oli hea sissetulek, käis kolm esimest aastat koolis ühe ja sama vastupidavast villasest riidest kleidiga. Tean ainult kahte tütarlast, kes püüdsid riietusega silma paista (võibolla tahtsid seda nende emad), kuid populaarsust ega järeletegemist sellega ei saavutanud.

Läheme esimese koolipäevaga edasi.

Õpilased ja õpetajad läksid oma klassidesse, mina niiis I-II klassi. I klassi lapsi juba tundsin, II klassi omadega tutvusin nüüd ja tutvustasin neile I klassi õpilasi. Ja seal nad nagu praegu istuksid mu ees: I klassis Alla lõhmus ja Ada Himma, Arved Kangro ja Raimond Jaansoo, Virve Valdmaa, Kaldi Uueküla, Helga Pilden (noorem), Karl

Astok, Endel Veikus, Endel Tiinast...

II klassis Helmi Kangro ja Helju Adams, kaksikud Kalju ja Endel Kalamees, Hilda Pahka, Anatoli Pundi, ^{Endel Argo} Maimu Malva, Leida Paddai ja paljud teised.

Sel päeval jaotasime kõigile lastele õpperaamatud välja. Sondas raamatukauplust polnud. Kirjasõna kogu kooli jaoks toodi korraga Rakverest, mäletamist mööda tulid raamatud rongis pagasi-pakkidena. Iga laps sai omad ja pidi lähemal päeval nende eest raha tooma, et oleks võimalik raamatukaupluse arve tasuda. Raha saatsid vanemad kiiresti ja täpselt ära, juhtus aruharva, et koolijuhatajal tuli mõne lapse raamatud omast käest välja maksta ja raha kättesaamist kaua oodata. Kehvade vanemate lapsed said vahel ka kooli poolt raamatuid ja ega ebakorrektsus võla tasumisel nende poolt ei tulnudki.

Esimesel õppepäeval teatasin veel klassile, millised muud õppetarbed on vaja osta: vihikud, suled, sullepead, tint, kummid... paberit raamatute ümber panemiseks. Kellel võimalik, hankigu väike karp värvipliiatseid, mõnikord on vaja. Palugu iga laps, et ema ja isa õpetaksid ja aitaksid pliiatseid teritada. Tunnis peab olema pliiats terav. Kui just töö juures murdub - leiame abi. Eks meil taskunoaga poisse ju ole (Elevus poiste seas.). Praegusel hetkel neid ridu paberile pannes tuleb meelde Ellen Niidu luuletus, milles on värsid:

"Pisikesed tüdrukud kurvad nukutoata on,
pisikesed poisid haiged taskunoata on."

Otsustasime ühiselt, et klassis on korrapidajateks korraga kaks last: üks I-st, teine II-st klassist. Las nüüd teine klass loeb üles, mis korrapidaja peab tegema: tahvli ilusasti puhtaks pesema, kui tund möödas; kriiti tooma - saab kantseleist; vahetundideks akna avama, sest värskes õhus on parem õppida; kõik lapsed vahetundideks klassist välja saatma; suurel vahetunni võib klassis süüa; leib olgu kõigil kaasas; Kes see siis tühja kõhuga õppida jõuab; kandma hoolt, et põrandal poleks paberit ega prahti; koristama peab see, kes maha viskas;

kui ei tea, kes, siis korrapidaja ise;
tooma hommikul päevaraamatu klassi ja viima selle
pärast tunde jälle kantseleisse tagasi.

Kes oskab korrapidaja tööd paremini, I või II klass.
Arvatagi II klass. Õpetagu II klassi korrapidaja I
klassi oma ja olgu talle abiks.

Märkus: Üheski klassis ei pühkinud ega pesnud
õpilased põrandaid. Seda tegi kooliteenija. Põrandad olid
värvimata, neid pesti, s.o. küüriti neli korda aastas ja
seejärel õlitati. Õlitatud põrand hoidis tolmu kinni ja
see ei tõusnud lendu.

Paari järgneva tunni jooksul käisid õpetajad ka teistes
klassides, peeti ehk ka mõni lõbus mängutund õues või
laualdi.

Esimene koolipäev kulges kõikjal töö sissejuhatamise
ja ettevalmistamise tähe all. Järgmisel hommikul algas
õpetamine ja õppimine täie hooga ja tunniplaani järgi.
Tunnid alustati täpselt ja enamasti ka lõpetati kohe, kui
kell käis, see oli kooli traditsioon.

Eesti keele õpikud ja vihikud I-II klassis.

I ja II klassis olid sel ja mõnel järgneval aastal
eesti keele lugemiseks A.Tammani, tegeliku koolijuhataja
koostatud "Huvitaja I" ja "Huvitaja II". "Huvitajad"
oli autor koostanud kõigi klasside jaoks, kuid meie kooli
vanemates klassides, III-s ja IV-s kindlasti, olid tarvi-
tusel J.Parijõe lugemikud.

Kõiges ei olnud I ja II klassi "Huvitajad" eriti
kiiduväärt, kuid ikkagi üsna kõlblikud. Nad olid kooli-
des võrdlemisi levinud ja mõnede teiste müügil olevate
lugemikega võrreldes kahtlemata lapsekohasemad ja nagu
nimigi ütles, huvitavamad.

I klassi "Huvitaja" algas aabitsaosaga, mis oli hästi
koostatud, kui mõned aabitsa jaoks lugemistehniliselt
raskevõitu lookesed maha arvata. Seda osa ehtisid ka ilu-
sad mitmevärvi-trüki pildid, mis lastele hästi meeldi-
sid. Aabitsaosale järgnes lugemik ja seal olid illustra-
tsioonid ühe-värvilised, muidu aga head ja lugemistun-
nis selle elustamiseks küllalt kohased ja selged. Luge-
mismaterjali oli nii I kui II klassi "Huvitajas" palju

ja igasugust, võis vahele jätta palad, mis olid igavad või vähese kirjandusliku väärtusega. Oli tõsielulisi proosapalasid, muinasjutte, luuletusi, lihtsamaid mõistujutte ja valme, vanasõnu ja mõistatusi.

Toon siinkohal ära ühe väikese lookese "Huvitaja" I-st millega algas lugemikuosa.

Juku kodu.

Maantee ääres on väike maja. Seal elavad Juku isa ja ema, vend Lembit, õde Aino, vana Leena ja Jüri, siis veel Miira ja Lehek ja Polla ja Kiisu ja Kukeleegu.

Juku on kuue-aastane. Tal tuleb varsti juba kooligi minna. Lugeda ta veel ei oska, küll aga palju muud. Ta oskab kukerpalli lasta, tamme kasvatada, vibupüssi teha, puu otsa ronida ja pükse lõhki rebida.

Eks ole kena jutuke ja kui tänuväärne materjal õpetajale, et algatada vestlust laste kodude üle - kes seal kõik elavad ja mille poolest erinevad need Juku kodust. Sellele lugemispalale järgnes veel õige mitu üllatus- ja seiklusrikast Juku-lugu järgmiste lugemistundide jaoks.

"Huvitaja" II pööras rohkesti tähelepanu laste ja vanemate tööle ning mitmesugustele elujuhtumitele. Loomulikult esinesid seal ka kõik need kirjandusžanrid, mis "Huvitaja" I-ski.

Näide II klassi "Huvitajast"

Rutta, rutta, ruunakene!

Marie Heiberg

Rutta, rutta, ruunakene,
vea vagu virgasti!
Õhtu sõuab, õhtu jõuab,
pea veereb päikene.

Ribake veel linamaada,
sülda seitse laiuti
ülesse meil ühes a'ada
ligineva õhtuni.

Rutta, rutta, ruunakene,
vea vagu virgasti!
Õhtu sõuab, õhtu jõuab,
pea veereb päikene.

Palju oli neis ja ka vanemate klasside lugemikes maa-elu-teemalisi palasid. Elas ju toh ajal maal rohkem rahvast kui linnades ja ka paljud ja paljud linna-lapsed tundsid maaelu oma vanavanemate maakodude-talude järgi hästi. Kuid ei puudunud ka linlaste tööd ja elu puudutavad jutustused ja kirjeldused. Oli ka lugusid, mis õpetasid liiklema ja tutvustasid liiklus-ohтусid, räägiti loodus- ja tulekaitse ning tervis -hoiu teemadel.

Loodan, et ma ei eksin, kui ütlen, et Sonda koolis kasutusel olnud õigekirja harjutustike autor oli Puusepp. Enam-vähem õige peaks olema ka see, mis praegu I ja II klassi harjutustike kohta kirjutatakse. Kuid kuna ma ei mäleta täpselt, mida just kummaski klassis õpiti, siis ei eralda õppematerjali klasside kaupa. Siis lisan ka kirjatehnika.

I ja II klass. Õigekiri ja kirjatehnika.

Sule ja pliiatsi õige hoidmine. Kehaasend kirjutamisel. Kirjatehnika eelharjutused.

Vähikesed tähed, arvestades võimaluse korral tähtede aabitsas esinemise järjekorda, püüdes siiski alustada kirjatehniliselt lihtsamast.

Rööbiti eelmisega sõnade kirjutamine.

Suured tähed kirjatehnilise raskuse järjekorras alustades lihtsamast.

Lausete kirjutamine. Punkt, küsi- ja hüüumärk.

Lühilookese ära kirjutamine tahvlilt.

Ära kiri raamatust.

Lause, sõna, silp, häälik ja täht.

Jutustav, küsi- ja hüüdlause. Märkid lause lõpul.

Suur täht lause algul.

Üld- ja pärisnimi. Suur täht pärisnime algul.

Täis- ja kaashäälik; diftong, liitkaashäälik.

Silbitamine.

Pikad ja lühikesed täishäälikud. Nende märkimine kirjas.

Pikad ja lühikesed l, m, n, r, s ja nende märkimine kirjas.

Ühesilbiliste sõnade õigekiri: sall-saal; kass-kaas sepp-seep; lukk-luuk jne.

Ainsuse ja mitmuse nimetav sellistest sõnadest.

Pikk ja ülipikk häälik (Lihtsad juhud).

Ühesilbilise sõna õigekiri: maa-ma; suu-su; te-tee;

mull-mul; tal-tall; kass-kas; onn-on; ka, ja, ju.

Pööramine olevikus. Pöördelõppude õigekiri.

Olevik ja minevik. Mineviku pöördelõpud.

Kindel, tingiv ja käskiv kõneviis, nende õigekiri.

Lühike, pikk ja ülipikk häälik: koli-kooli(uks)-kooli;

pali-palli(omanik)--(püüan)palli; kabi-kapi(peal)--

(panen riided)kappi; lagi- laki-lakki.

II klassis pühendati palju aega ja vaeva pika, lühikese ja ülipika hääliku eristamisele kuulmise kaudu ja nende õigele märkimisele kirjas. See töö jätkus järgmisteski klassides ja oli Sonda lastele raske. Ei tunnistanud ju kohalik häälduspruuk teist vältet, tarvitati teise vältel asemel kolmandat. Lausetes "Otsin uksele uue luku" ja "Pane uks lukku!" hääldati sõnad luku ja lukku ühtmoodi ülipikalt ja loomulikult kirjutasid lapsed mõlemad sõnad kahekordse tähega k. Algul ei teinud laste kõrvgi vahet. Harjus kõrv, siis kirjutati ka õigesti, kui lause ette öeldi. Kuid iseseisvalt kirjalikku tööd tehes oli pea - murdmist ja vigu nooremates klassides palju. Asi tuli sisse drillida aastate jooksul käänamist, pööramist ja võrdlemist õpetades. Kuulake, kuidas praegugi Sonda põlised elanikud, head kirjaoskajad nii kenasti sõnu välja ütlevad: õppilane, kattus (seemis maja peal on), tupli, liplikas jms.

Kuna on juba kirjutamisest juttu, siis mõni sõna ka kirjanditest. Kirjandite eelharjutusi ja kollektiivkirjandeid proovisime teha juba I klassi kevade-poolt talvel. II klassis jätkus töö, lisandusid lühikesed ümberjutustused ja väikesed kirjandid antud teemadel.

Lapsed kirjutasid kirjandeid meelsasti, mulle meeldis õpetada neid oma mõtteid kirjalikult väljendama ja nagu näis, oli varajasest alustamisest mõndagi kasu.

Muidugi kirjutati ka etteütlosti.

Minu esimesel ja teisel Sonda-aastal kirjutasid I klassi lapsed algul viltu joontega vihikutesse, teisel poolaastal läksime üle kahe joonega vihikutele. Neisse kirju-

tas ka II klass mõne kuu, pärastpoole tulid kasutusele
ühe joonega vihikud. Viimaseid kasutati keelte õpetami-
sel kooli lõpuni.

Näide kirjanit viltu joontega vihikus.

Luhkur on magus.
Poisid, tööle!

Näide kirjanit kahe joonega vihikus.

Minu isa on rongijuht.
Ta töötab hoolega.

Näide kirjanit ühe joonega vihikus.

Juba enne jaanipäeva
algab aasal heinaniit.
Nüüd see ei karda vaeva,
vilistab veel rõõmuviit.

Kirjutamisel nõuti, et ülevalt allapoole tõmmatud joon oleks rõhutatum, s.o. jämedam, alt üles lükatud joon aga nõrgem, s.o. peenem. Vanemates klasside arnesid käekirjad siiski isikupäraselt, nimetatud finessidest kinnipidamist nii väga ei nõutud, küll aga pidid õpilased kirjutamisel õigetest tähekujudest kinni pidama. Nagu näidetest näha, õpetati vilzust kirja; kujunes lapsel hiljem korralik püstkirj, lubati ka seda.

Emakeele õpetamine I-II klassis.

(Meetoditest ja tööjaotusest liitklassis.)

Asja koolil^{-valitsus}asest saanud poisid-tüdrukud olid väga erineva ettevalmistusega. Nii mõnedki olid õpetatud kodus soravalt lugema, oskasid ka joonis- või kirjatähti teha, teistel läks lugemine suuremate või väiksemate raskustega, kolmandad ei tundnud tähtegi. Suurem või väiksem kirjatarkuse tundmine võis näidata lapse huvi ja andekust, võis aga seda ka mitte teha. Mõnelgi juhul võis sügisel kooliteed alustanud laps, kes lugemisest-kirjutamisest midagi ei teadnud, olla kevadeks klassi paremate hulgas. Kes olid kodus lugemist õppinud kasutades tähtede nimetusi (ka a es es -kass), neil tuli täielikult ümber orienteeruda.

Kuidas valmistas õpetaja õppetööd ette? Õpperaamatud vastasid üsna hästi õppekavadele (programmidele). Raamatu materjal tuli üldjoontes aja peale ära jagada, eriti täpset ja detailset tööplaani ei nõutud. Olema ta pidi, kuid ei mäleta, et Sonda koolis oleks koolijuhataja või õppenõukogu tööplaan läbi vaadanud; koolinõunik (inspektor) ammugi mitte. Koolijuhataja ei käinud tunde pealt kuulamas, tal polnud selleks aega gi 26 nädalatunni puhul. Astus vahel klassist läbi. Inspektor jällegi nägi tundi pealt kuulates, õpilastele küsimusi esitades või teste tehes (need läksid parajasti moodi), kuidas õppimises edasi on jõutud. Usaldus õpetaja vastu oli suur.

Õpetaja muidugi vastutas, esmajärjekorras oma südame-

tunnistuse ees, et kõik õppekavades ettenähtu oleks ke-
vadeks läbi töötatud ja teada. Tunnikonspekte ei nõutud,
aga õpetajal pidi selge olema, mida ta tunnis tahab saa-
vutada; ka pidi tund olema ajajaotuselt ja metoodiliselt
ette läbi mõeldud ja õppeabinõud, kui neid oli, klassi
kaasa võetud.

Organiseeritud õppimine jae klassi kord ise loeti kõi-
ge tähtsamateks kasvatuses teguriteks. Need kasvatuslikud
võimalused, mida läbivõetav aine sisaldas, kasutati ära.
Aga et näiteks pööramise õpetamisel õpetajalt oleks kü-
situd, millist kasvatuslikku eesmärki ta sellega taotleb-
seda ei olnud. Sel puhul töö, õppimine, meeldejätmine see
kasvatus oligi.

Kõik õpilaste vihikud pidid olema järjekindlalt kont-
rollitud, mitte pisteliselt. Õpetaja nägi siis kohe, mis
hästi omandatud ning mida ja kellele peab veel seletama.
Kirjalikud tööd said alati hinde, see stimuleeris hoolsa-
male tööle õpetajat ja lapsi. Vahel kirjutamine alla ka
"Vaadatud". Eks seegi näitas, et õpetaja oli pööranud tä-
helepanu lapse pingutustele. Mina I-II klassis kirjalikke
koduülesandeid ei andnud, klassis sai isegi palju kirjuta-
da. Võibolla aruharva seda juhtus, et midagi tuli ka kodus
kirja panna (näiteks parandatud kirjandike puhtalt ümber
kirjutada ja illustreerida).

Millistel põhimõtetel õpetati lugema ja kirjutama?
Aabitsakursuse läbitöötamine, ka õigekirja õpetamine toi-
mus analüütilis-sünteesilisel meetodil. Oli paari-kolme
häälikut kuulmise kaudu tundma ja eristama õpitud ning
vastavad tähed liikuva aabitsa kaartidelt selgeks saadud
(hilisematel aastatel, kui kirjutamist joonistähedega
alustasime, ka "kirjutama" õpitud), hakati lühisõnu, milles
tuttavad häälikud esinesid, nagu nüüd öeldakse, häälima.
Leiti sõnas olev häälikute arv, millised häälikud need
just on ja nende järjekord. Seejärel otsiti liikuvast
aabitsast vastavad tähed ja seati nende abil sõna uuesti
kokku, nüüd juba silmale nähtaval kujul. Seda sõna polnud
raske lugeda (joonistähedega kasutamise aastatel ka kirju-
tada). Sõna kokkulugemisel ei lubatud häälikuid ükshaaval
nimetada, vaid sõnaks "kokku venitada". Oli selline töö

tehtud, avati aabits, sealt sama sõna äralugemine oli kerge. Lühemalt sõnult mindi üle pikemaile, seejärel lause lugemisele. Häälikute k,p,t,j ühendamisela järgneva täishäälikuga tuli teha natuke kuiva drilli: ka, ke, ki, ko, ku, pa, pe, pi, po, pu jne., teatavasti k, p,t, (g,b,d) lugemaõppimisel tekitavad mõningaid raskusi. Juba aabitsakursust omandades pöörati tähelepanu asjaolule, et häälikud võivad olla pikemad ja lühemad, vastavalt tuleb siis liikuvast aabitsast üks või kaks tähte, ka kõvu ja pehmeid häälikuid ning vastavaid tähti harjutati eristama. *Kõvad häälikud - tugevad, pehmed - nõrgad.*

Lauseteni jõudes algas töö mõistete "sõna" ja "lause" andmisega.

Tööproov. Tavalisel viisil loome sõna-haaval suurte tähekaartidega klassi ette sõnad:

VARES VAAKUS VAAK VAAK

Õpetaja: Nüüd sai meil valmis terve lause. Loe see lause, Aadi! (Õpetaja teeb kaardikepiga kaare lause alla.)

Õpilane: Vares vaakus vaak vaak.

Õpetaja: Kellest see lause räägib, Endel?

Õpilane: Lause räägib varesest.

Õpetaja: Mis vares tegi, Kaldi?

Õpilane: Vares vaakus.

Õpetaja: Loeme selle lause kõik koos.

Õpilased: Vares vaakus vaak vaak.

Õpetaja: Loendame, mitu sõna on selles lauses, kõik koos! (Näitab kepiga ükshaaval sõnu.)

Õpilased: Üks, kaks, kolm, neli.

Õpetaja: Mitu sõna on lauses, Leida?

Õpilane: Lauses on neli sõna.

Õpetaja: Loe esimene sõna, Aadi! Teine sõna, Raimond! Kolmas sõna, Helga! Ja viimane sõna, Heino!

Õpilased täidavad üksteise järel käsu.

Õpetaja: Lause lõpule pannakse punkt, siin ta on (Näitab kaarti, millel on punkt.). Pane kohale, Lembit!

Õpetaja: Lause on päris valmis. Ma ütlen nüüd veel ühe lause, teie loendage, mitu sõna on lauses: "Vares lendas metsa."

Õpilane: Lauses on kolm sõna.

Õpetaja: Kes oskab koera kohta lause öelda?

Õpilane: Koer haugub.

Õpetaja: Ja kassi kohta?

Õpilane: Kass püüab hiiri.

Õpetaja: Nüüd tuleb väga keeruline küsimus.

"Ripub kiiresti laud."

Kas ka see on lause?

Õpilane: Ei ole.

Õpetaja: "Ripub kiiresti laud." Mispärast ei ole lause?

Õpilane: Siin on sõnad segamini. See ei tähenda midagi. Segamini sõnad ei ole lause. Lausel on alati mõte.

Asja oleks veel mitmel viisil võimalik süvendada, aga kui nimetatud mõisteid veel järgmisel tunnil kindistada, siis peaks kõik selgeks saama, et lause koosneb sõnadest, et lausel peab olema mõte, et lause lõpul on punkt.

Teine tööproov. Õpetaja toob klassi õie.

Õpetaja: Mis see on?

Õpilane: Lill.

Õpetaja: Jah, siin on vars, siin lehed, ja siin?

Õpilane: Õis.

Õpetaja: Mis lille õis see on?

Õpilane: See on jüriini õis.

Õpetaja: Jüriinil on veel teine nimi, see on daalia.

Parem on ütelda daalia õis. Kas meeldib?

Õpilased: Jah!

Õpetaja: Mis on daalia juures kõige ilusam, varred, lehed või õis?

Õpilane: Kõige ilusam on õis. Ilus punane.

Õpetaja: Mitu häälikut on sõnas õis? Ütleme koos pikka mööda!

Õpilased: Ö...i...s

Õpetaja: Mis on esimene häälik?

Õpilane: Ö

Õpetaja: Kes oskab minu tähekaartide hulgast ö-tähe välja otsida? Helga!

Õpilane valib õige tähe välja.

Õpetaja: Õige. Loeme seda tähte koos!

Õpilased: Õ

Õpetaja: Mis tähe moodi ta on?

Õpilane: O-tähe moodi, ainult kriips on pegl.

Õpetaja: Õis. Õ on esimene häälik, mis on teine?

Õpilane: i

Õpetaja: Ja mis on kolmas häälik?

Õpilane: s

Õpetaja: Tule siia, Kalju, ja lao sõna kokku!

Õpilane laob.

Õpetaja: Kas on õige?

Õpilased: Jah!

Õpetaja: Loeme nüüd sõna pikkamööda kokku nagu ma
kepiga näitan.

Õpilased: Õis.

Õpetaja: Mis hobusemees hobusele ütleb, kui ta tahab
sõitma hakata?

Õpilane: Nöö!

Õpetaja: Mitu häälikut on selles sõnas? Hääldame.
Mõtleme.

Õpilane: Selles sõnas on kaks häälikut.

Õpetaja: Mis häälikud need on?

Õpilane: N ja õ

Õpetaja: Nüüd ergutame kõik oma hobused kiiresti jook-
ma ja ütleme? „Nöö!”

Õpilased: Nöö!

Õpetaja: Kuidas kõlas õ-häälik, kaua või lühikest
aega?

Õpilane: Õ kõlas kaua.

Õpetaja: Jah, õ kõlas kaua. Õ on pikk. Me õppisime, kui-
das tähti panna, kui häälik on pikk.

Õpilane: Tuleb panna kaks tähte.

Õpetaja: Võtke oma tähe-kaardikesed välja. Ma annan
õ-tähed juurde. Pange oma pingil nöö-sõna kokku!

Õpetaja kontrollib.

Õpetaja: Nüüd laduge õun!

Õpetaja kontrollib.

Õpetaja: Nüüd laduge õis!

Õpetaja kontrollib.

Õpetaja: Siin klassi ees on meil laotud "õis". Ma võtan s-tähe ära ja panen e-tähe asemele. Mis sõna nüüd on?

Õpilane: Oie.

Õpetaja: Kes see Oie on?

Õpilane: Oie on tüdruk.

Õpetaja: Nüüd ütlen teile lause: "Õiel on õun". Mitu sõna on lauses?

Õpilane: Lause on kolm sõna.

Õpetaja: "Oie" on meil juba valmis. Mis tähte on veel vaja? "Õiel on õun".

Õpilane: l-tähte on veel vaja.

Õpetaja: Tule ja lao meile see lause, Kalju!

Õpilane: Õiel on õun.

Sellega peaks olema täielikult ette valmistatud järgmise teksti lugemine aabitsast:

ÕIS ÕUN
ÕIEL ON ÕUN!
LEAL ON ÕIS.
NOO , NOO!

Jääb üle veel see paar korda läbi lugeda ja pisut vestelda aabitsa piltide üle, mis illustreerivad lauseid ja sõnu.

Tööproovid on esitatud meetodi näitlikustamiseks.

Konkreetses klassi puhul võis ~~min~~ minna ladusamini, kuid võis ka tekkida raskusi.

Aabitsa tekstid läksid peatselt pikemaks ja kui II klass ka juba kooli ilmus, jäi aegagi vähemaks. Siis oli liikuva aabitsa abil võimalik läbi töötada ainult need sõnad, milles esines uus häälik ning teised pike - mad ja raskemad sõnad või laused. Seejärel asuti lookese lugemisele aabitsast. Tuli varuda aega lookese sisulisele läbitöötamisele, piltide kirjeldamisele, pildi ja pala seostamisele. Loomulikult tuli teisel päeval kontrollida lugemisoskust ja loetust arusaamist. Kordav pildikirjeldus järgmisel päeval teenis laste tähelepanu ja suulise väljendusoskuse arendamist. Illustreeris pilt ainult ühte lauset või lähemat osa tekstist, tuli leida, millist nimelt ja rääkida, mis siis pildil puudus, ka

seda, mis seal jutukesest vast erines. Küsimused nagu: Kes talitas selles loos hästi? Mida ta hästi tegi? Kes (mis?) meeldib sulle jutukeses? Mispärast? Mis on sinu kodus teisiti kui jutus? Aga mis on niisama? Mis sinu ema selle kohta oleks ütelnud? jne. teenisid, nagu siis üteldi, "mõttega lugemist" juba aabitsakursusest peale.

Aabitsaõpetuse võtteid oli palju, et seminaristid neid tunneksid, selle eest kandsid hoolt praegu mullas puhkavad seminari õpetajad Anete Vanaveski ja Ain (Arnold) Nurk. (Viimane oli varem meie koolivend, hiljem seminari harjutuskooli juhataja ja meie praktika organiseerija.) Teda austati väga, hüüti aga siiski Nurga Arnoks ja roosaks ning rahulikuks. Ikkagi koolivend!) Eesti keele meetodikas saime kõvasti vett ja vilet ja praktikatunnid arutati üksipulgi läbi. Seepärast tundsimegi end emakeele õpetajatena kohe paigas olevat. Raske õppusel - kerge lahingus.

Sõna ja lause analüüs ning süntees tuli paratamatult läbi teha kõigil I klassi lastel, ka neil, kes juba lugeda oskasid, kuna see lõi aluse õigekirjale. Kuid heade le lugejatele püüdsin, kui aeg lubas (ja lubas ikka ka!) anda lisaülesandeid: lugeda teistele ette mõni lühijutt, laduda raskemaid sõnu ning lauseid, kontrollida ülejäänute tööd, täita kõige keerukamaid õppeülesandeid, õppida pähe salm, mille teised ainult lugema õppisid. Neid võtteid olid meile staažikad (ja ka vähemstaažikad) seminari harjutuskooli õpetajad oma tundides, mida pealt kuulasime, hulgaliselt demonstreerinud.

Noope muidugi ei tuntud. Kuid ka noopide kasutamisel on tegemist analüüsi ja sünteesiga, ainult et lugema õpetamist alustatakse sõna (resp.) lause) teistsuguste elementidega. Viimaste juurde jõuti sel ajal hiljem - õigekirja käsitlemisel. Aga mõnda puudutati ka kohe alguses, nagu heatahtlik lugeja ehk märkas.

Minu esimestel Sonda-aastatel said lapsed sule ja tindi õppetöö algul kätte ja hakkasid viltu joontega vihikutesse kohe kirjatähti kirjutama. Seega ei saanud kirjutamist esimesel paaril kuul lugemisega kooskõlastada või kui, siis ainult vahetevahel. Esiteks tehti

eelharjutusi, siis kirjutati lihtsama kujuga väikesi tähti ja niipea, kui võimalik, sõnakesi. Järgnesid keerulisema kujuga väikesed tähed, siis tulid suured tähed raskuse järjekorras.

Tööproov. Tähe n kirjutamine. Eelmisel päeval on tehtud vajalikud eelharjutused //// 2 2 2 2 Iga lapse vihikusse on mitme rea algusesse kirjutatud täht n ning paari rea alguses seisab sõna uni, mida on ju ba trükitähedega kokku loetud ja laotud.

Õpetaja: (näitab kaarti trükitähena N) Mis täht see on?

Õpilane: See on n.

Õpetaja: Täna õpime n-tähte ka kirjutama. (Kirjutab aegamööda ja suurelt tahvlile kirjatähe n seletades:)

Algul tõmban tugeva joone ülalt alla, siis lukkan õrna joone mööda tugevat joont üles, pööran ümaralt ukse poole, tõmban tugeva joone allapoole ja pööran siis õrnalt ukse poole üles. Mis kirjatäht see on?

Õpilane: n

Õpetaja: Tõuske püsti! Sirutage paremad käed välja. Kirjutame suurelt õhku, mina teen ees, teie järele. Tugevalt alla, õrnalt üles, ilusti pöörame, tugevalt alla, õrn konks ukse poole. Nüüd kirjutame väiksel, ühe sõrmega õhku. Ja veel sõrmeotsaga pingile. Mis kirjatäht see oli? Vastake koos!

Õpilased: n

Õpetaja: Võtke vihikud ja avage! Pange kuivatuspaberid vasaku käe alla! Istuge sirgelt! Võtke sulepead õigesti kätte. (Kontrollib ja parandab kehaasendit ja sulepeahoidu.) Kui üks rida on valmis, puhake kätt! Mis on parem, palju kirjutada või ilusasti?

Õpilane: Ilusasti kirjutada on parem.

Õpetaja: Kirjutage!

Neil kahel nädalal, mil I klass enne teisi töötas, oli aega kirjutamisele palju tähelepanu pöörata.

Hiljem jäi aega napimaks, aga ka laste reaktsioon muutus kiiremaks. Igal juhul pidi õpetaja õpilaste vihikutesse ridade algusesse tähed või sõnad, ka laused ette kirjutama (muidugi eelmisel pärastlõunal) ja natukeneagi aega leidma tähe või sõna - lause kirjatehniliselt õige kirjutamise õpetamiseks.

Pärastistel aastatel, kui alustasime joonistähedega, oli nende õpetamine lugemisoskuse arendamisel toeks. Siis võtsime tarvitusele kohe ühe joonega vihiku. Lastel oli kergem, tulusam ja lõbusam. Kirjatähtede õpetamise meetod ei muutunud, ainult viltu jooned ei olnud enam ristiks jalus.

Tööproov. Lugemistunni organiseerimine I-II klassis.

Lugemistund I-II klassis. 2. õppeveerand.

Tunni pikkus 55 minutit.

I klass. Aine: "Kook ja rebane" (kordamine). "Kook ja hunt" (uus pala).

Eesmärk: lugemis- ja kirjutamisoskuse arendamine. Lugemispalade sisu mõistmine, tegelaste hindamine. Sõnavara rikastamine.

II klass. Aine: "Lindude ja loomade sõda" - lõpuosa.

Eesmärk: lugemis- ja kirjutamisoskuse arendamine. Arusaamine pala lõpposa keerukast sündmustikust. Õigluse ja ebaõigluse eristamine.

Tunni käik.

1. Tunni rakendamine.

Õpetaja: Tere hommikust! Istuge! Korrapidajad, kes puuduvad? Kas keegi teab, mis pärast? Kas klass on korras? Püüame kõik, et tundide lõpul oleks ka kõik puhas ja korras. Korrapidajad, jaotage vihikud! Vihikud jäävad pinkidele. II klass võtab lugemikud välja.

2. I klassile iseseisva töö andmine.

Õpetaja: Eile õppisime suurt Ü-tähte kirjutama. Ava-ge vihikud ja lugege, mis on sinna ette kirjutatud!

Õpilane: Ülo.

Õpetaja: Meie klassis on ka Ülo. Täna kirjutame kolm

rida tema nime. Istuge sirgelt! Võtke sullepead õigesti kätte! Kas kuivatuspaber on kohal? Kirjutage!

3. II klassile iseseisva tööd andmine.

Õpetaja: Lugenikud jäävad kinni.

Mis muinasjuttu me lugesime?

Õpilane: Me lugesime "Lindude ja loomade sõda".

Õpetaja: Millest te saite aru, et see on muinasjutt?

Õpilased: Ega linnud ja loomad ei räägiju. Ega linnud ja loomad ei pea sõda. Ainult kass ja koer peavad sõda.

Õpetaja: Kes on selle muinasjutu tegelased?

Õpilased: Karu, Rebane, Kull, Risulind!

Õpetaja: (Kirjutab tahvlile pealkirja "Tegelased".)
Osa tegelasi on loomad.

Õpilased: Osa tegelasi on linnud. Ja veel on herilane ka. Herilane on putukas.

Õpetaja: (Kirjutab pealkirja alla ühele joonele Loomad. Linnud. Tõmbab piki joone nende sõnade vahelt alla.) Nimeta üks loom sellest muinasjutust, Kalju!

Õpilane: Karu.

Õpetaja: Sinu vend Endel kirjutab selle sõna tahvlil õige pealkirja alla.

Õpilane: (kirjutab)

Õpetaja: Nimeta üks lind sellest muinasjutust, Hilda!

Õpilane: Risulind.

Õpetaja: Maimu tuleb ja kirjutab tahvlile õige pealkirja alla.

Tahvlil seisab nüüd pärast seda, kui õpetaja on ka jutu pealkirja paika pannud, järgmine tabel:

Lindude ja loomade sõda.

Tegelased.

Loomad.

karu

Linnud.

risulind

Õpetaja: Nüüd lugege veel terve muinasjutt läbi, otsige kõik loomade ^{ja lindude} nimetused välja ja kirjutage õige pealkirja alla. Enne seda tööd tuleb teha vigade parandus.

Kommentaar: Muinasjutt on pikk ja seal esineb palju loomade ja lindude nimetusi. Nende ülesotsimine ja kirjutamine võtab küllalt palju aega.

Lugemine I klassis.

Õpetaja: Pange vihikud ja sullepead ära! Avage raamatud!
Loe pealkiri, Leo!

Õpilane: Kook ja rebane.

Õpetaja: Kellega saab kook selles jutus kokku?

Õpilane: Kook saab rebasega kokku.

Õpetaja: Tuletame meelde, kelle eest kook juba varem ära jooksis.

Õpilased: Ema ja seitsme lapse eest. Kuke eest. Jänese eest.

Õpetaja: Kuidas kook kukke nimetas?

Õpilane: Kook ütles kukele kannusjalg.

Õpetaja: Kuidas ta jänesele ütles?

Õpilased: Kook ütles jänesele haavikuemand. Ja rebasele ütles ta kanavaras. Sellepärast et rebane varastab kanu.

Õpetaja: Aga miks jänest haavikuemandaks hüütakse?
Kas on meeles?

Õpilased: Jänes närib haavakoort. Ja haavik on haavamets. Ta närib talvel haavakoort, siis muud süüa ei ole. Meil näris õunapuukoort.

Õpetaja: (kirjutab tahvlile)

kukk kannusjalg

jänes haavikuemand

rebane kanavaras

hunt võsavillem

Lugege, mis ma tahvlile kirjutasin! Linda!

Aali! Heino! Raimond!

Õpilased loevad.

Õpetaja: Mispärast me hunti võsavillemiks nimetame?

Õpilased: Ta elab võsas.

Õpetaja: Loeme!

Õpilased: Kook ja rebane.

Natukese aja pärast tuli koogile rebane vastu.

"Tere-tere, koogike!" ütles rebane.

"Tere-tere," vastas kook.

"Oota, pea kinni, ma süön su ära," ütles rebane.

Kook vastas: "Jooksin ema, seitsme lapse, kannus-
jaka ja haavakuemanda eest ära, siis peaksid sina,
va kanavaras, mu kätte saama!" ütles ja veeres edasi.

Märkus: Pala loetakse kolm korda läbi. Lugeda saab
kuus õpilast.

Õpetaja: Nüüd mängime nii, et Helga on kook ja Kaldi on
rebane. Helga loeb ainult need sõnad, mis kook
ütles ja Kaldi need sõnad, mis rebane ütles.
Kumb teist siis algab?

Õpilane(Kaldi): Mina.

Õpilased loevad vastavalt korraldusele.

Õpetaja: Millega see lugu siis lõppes?

Õpilane: Kook pääses ära.

Õpetaja: Kelle poolt teie olete, kas koogi või rebase
poolt?

Õpilased: Koogi poolt. Kui rebane oleks koogi ära süö-
nud, siis kook oleks ju otsas olnud.

Õpetaja: Keerake raamatu lehte. Loeme uue loo.

Õpilased: Kook ja hunt.

Metsa vahel tuli koogile hunt vastu.

"Tere-tere, kook," ütles hunt. "Oota, pea kinni,
ma süön su ära."

Koogile tuli hirm peale, sest hundi silmad
kiirgasid väga. Ta ei vastanud midagi, vaid
veeres kiiresti edasi. Võsaviile ei saanud
teda varsti enam näha.

Õpetaja küsimused uue pala kohta: Keda kook veel kohtas?
Mis hunt ütles? Mispärast kook hundile ei vas-
tanud? Mis tähendab "Hundi silmad kiirgasid"?
Mispärast nad kiirgasid? Mis edasi sai?

Õpilased vastavad.

Õpetaja: See jutt tuleb homseks hästi lugema õppida.
Homme ütlen igaühale, kuidas ta ääeb, väga
hästi, hästi või rahuldavalt.

5. Kirjaliku töö andmine I-le klassile.

Õpetaja: Kõigepealt kirjutage vihikutesse need loomade nimetused, mis ma tahvlile kirjutasin. Need on pikad ja keerulised sõnad, peab hooliga vaatama. Kes saab valmis, joonistab vihikusse, kuidas kook hundi eest ära jookseb.

Õpilane: Kas võib joonistada, kuidas kook jänese eest ära jookseb? Munti ma ei oska joonistada.

Õpetaja: Võib küll. Ükskõik kas kuke eest või jänese või rebase eest. Või hundi eest, nagu keegi ise tahab.

Vahepeal on Selma üles tõusnud ja rühhib klassi ukse poole.

Õpetaja: Kuhu sina, Selma, lähed?

Selma: Ma lähen pissile. (II klass turtsub).

Õpetaja: Me koolis ütleme enne õpetajale "Palun välja!" ja siis alles läheme. Rohkem pole tarvis midagi öelda kui "Palun välja!"

Selma: Ma homme ütlen.

Märkus: Tõestisündinud vahejuhtum.

6. Lugemine II klassis.

Õpetaja: Sulgege vihikud. Vihikud jäävad lauale. Avage raamatud ja loeme läbi viimase osa muinasjutust.

Õpilased loevad määratud osa kaks korda läbi. (Lugeda saab umbes kuus õpilast.)

Õpetaja: Nüüd vaatame, kuidas see lindude ja loomade sõda käis. Avage vihikud. Anatoli loeb loomade nimed ette, teised kontrollivad, kas on õige.

Õpilane loeb.

Õpetaja: Kas on õige?

Õpilased: Jah!

Õpetaja: Loe sina lindude nimetused, Maimu!

Õpilane loeb.

Õpetaja: Mina ütlen, kes misssugust looma või lindu mängib. (Teeb seda. Mõnda tegelast saab ka kahekordselt, et kõik saaksid osa võtta.)

Ja herilane on meil Helmi.

Loomad, tulge siiapoolle pingirida. Kus rebane oli?

Õpilane: Rebane oli kännu otsas, saba püsti.

Õpetaja: Mispärast ta! saba püsti oli?

Õpilane: Kui saba püsti oli, siis see tähendas, et loomad võidavad.

Õpetaja: Rebane kännu otsa! (Annab tooli.) Saba püsti! (Annab kaardikepi.) Linnud, teie tulge siiapoolle pingirida. Pingirida on mets. Herilane, loomade selja taha! Päriskõrre kallale me ei tungi, aga loomad tammuvad ja hüüavad: "Meie võit!" niikaua kuni rebane saba püsti. Linnud lehvitavad tiibu. Nüüd läheb lahti!

Õpilased sooritavad tegevuse.

Õpetaja: Herilane appi! (Herilane nõelab rebane saba. "Saba" langeb alla.) Loomad, rebane saba all. Põgenege.

Õpilased, kes loomade seas, hüüavad "Rebane saba all! Mehed-vennad, põgeneme!" ja taganevad klassiuksest välja. "Linnud" rõõmsas elevuses: "Meie võit!"

Õpetaja: Istuge pinkidesse! Ja I klass, asuge jälle oma töö kallale! (Sest seda mädinat vaatas I klass loomulikult pealt.) II klass, mispärast sõda algas?

Õpilane: Sellepärast, et karu tahtis risulinnu pesa ära lõhkuda, aga linnud ei lubanud.

Õpetaja: Kes tahtsid sõda?

Õpilane: Loomad.

Õpetaja: Mispärast linnud sõdima hakkasid?

Õpilane: Linnud kaitsesid risulinnu pesa.

Õpetaja: Kelle võitu teie soovisite?

Õpilane: Lindude võitu, sest et lindudel oli ju õigus.

Õpetaja: Mispärast herilane linde aitas?

Õpilane: Sellepärast, et tuvi päästis herilase uppumisest.

Õpetaja: Kelle pool oli õigus?

Õpilane: Õigus oli lindude pool.

Õpetaja: Kes olid ebaõiglased?

Õpilane: Loomad olid ebaõiglased.

Õpetaja: Mille poolt teie olete, õigluse või ebaõigluse poolt?

Õpilased: Õigluse poolt.

Õpetaja: Kellele me appi läheme?

Õpilased: Lindudele. Õiglastele.

Õpetaja: Homseks tuleb veel terve jutuga lugemist harjutada. Homme ma ütlen, kes loeb hästi ja kes ei loe veel hästi.

Pange raamatud ja vihikud ära. I klass ka.
Tund on möödas.

Tundub, et selles tunnis ei tule hästi ajaga välja. Eks selleks õpetajal kell käe peal ongi, et töökaiku ajalisele reguleerida. Kas niisugune tund tegelikult oli? Lugemispalad on tõesti võetud Huvitaja I-st ja II-st. Viieks aasta tagant ei saa konkreetset tundi täpselt rekonstrueerida. Kuid see tund on meelde jäänud. Siin toodu peab tutvustama tunni läbiviimise ja lugemispalade käsitlemise põhimõtteid, mis kirjeldataval ajal kehtisid. Küllap see tund nii umbes peetigi.

Nagu võis märgata, pöörati selles tunnis peatähelpanu palade sisule ja nende tuuma, õpetuseiva väljatoomisele. "Jutt on see kooruke, õpetus on see iva," ütles juba Martin Körber. Nagu ehk lugeja märkas, kavatses õpetaja järgmisel päeval peamiselt lugemistehnikat harjutada. Nõnda tuli ehk kolmandal päeval erihool jutustamisele pöörata jne. Et sel päeval õigekirjaga ei tegeledud, seda nõudis aine. Järgmisel päeval saab II klass iseseisvaks tööks õigekirjaharjutusi, nii siis tuleb leida aega ka nende ettevalmistamiseks.

Saksa keele õpetamise metoodikast.
Õpikutest. Tegelikust õppetööst V-VI klassis.
Veidi ka õpilastest.

Saksa keele metoodikat õpetas meie seminaris direktor Voldemar Raam. Mingit vett ega vilet õpilased tema tundides ei saanud. Oli endastmõistetav, et kõik pandi hoolsalt tallele, mis õpetaja ütles. Unustamine või õppimata jätmine ei tulnud kõne allagi. Pealegi olid direktor Raami tunnid erakordselt huvitavad.

Meile õpetas ta järgmist ja ma pean seda tänaseni õigeks.

Sõnavara ning keele grammatilise ehituse õpetamisel tuleb nii palju kui võimalik, luua vahendite seas ühelt-poolt sõna (resp. grammatilise vormi) ning teiselt poolt eseme, tegevuse, omaduse, teguviisi jne. vahel ning võrrelda tõlkimist kui vähegi saab. Tõlkimiseta pole võõr-keele õpetamine siiski mõeldav, kuid sellel on abistav, eeskätt aga ka kontrolliv roll. Sellest põhimõttest üldiselt kinni pidades tuleb arvestada, et võõrkeeles on palju abstraktseid mõisteid tähendavaid sõnu ja grammatilisi lahkuminekuid emakeelest, mille puhul tõlkimine on õpetamise esimene aste. Näiteks sõna die Einbildung me tõlgime - kujutlus; sõna der Regenbogen - vikerkaar pole tarvis tõlkida - tuleb võtta värvilised kriidid ja visandada tahvlile vikerkaar - mis tõlkimist seal enam vaja. Niisuguse õppeviisi juures on tähtis roll piltidel ja tahvlijoonistel - ei saa ju kõiki esemeid klassi tuua ega kõiki tegevusi klassis sooritada.

Kuivõrd tähtis on niisuguse (ja igasuguse) meetodi puhul vastandamine, sünonüümide leidmine ja reastamine, on täiesti arusaadav.

Vastandamine	Sünonüümid	Reastamine
gross-klein	bekommen-erhalten	kalt
schnell-langsam	schicken-senden	lau
viel -wenig	anmutig-lieulich	warm
oben -unten	das Zimmer-die Stube	heiss
der Vater-der Sohn	die Angst-die Furcht	feurig
fragen - antworten	gleich-sofort	

Võõrkeele tundides peab õpilane rääkima võimalikult palju. On õpetaja selgeks teinud, mis vaja ja õpilased aru saanud, siis jääb üle harjutada, harjutada ja harjutada, suuliselt ja kirjalikult, esimesel juhul, s.o. kõneldes, üksikult, grupiviisi, terve klass koos. Keel omandatakse rääkides, lugedes ja kirjutades, vastates, küsides ja jutustades. Muidugi tuleb lapsi õpetada täitma õpetaja korraldusi, s.t. ilma et nad ise vastavalt vaid lauseid oskaks tarvitada, tuleb neist aru saada. Kuid see on tilluke mürdosa tööst.

Mitmelgi juhul peab õpetaja andma ka pikemat oma-poolset emakeelset õpetust. Näiteks ei pääse ta mööda objekti käänete erinevuste esiletõstmisest võrreldes võõr- (saksa-) keelt eesti keelega. Näide:

Ich habe den Aufsatz geschrieben. Ma kirjutasin
kirjandi.

Gib den Aufsatz der Lehrerin! Anna kirjand õpetajale!
Sie liest den Aufsatz. Ta loeb kirjandit.

Võõrkeele õppimine nõuab ka pööramise, käänamise, võrdlemise näidete päheõppimist, samuti erinevaid kään-deid nõudvate eessõnade rühmade kindlat meeldejätmist jms., kuid nii omandatut tuleb õpilasel harjutada kasu-tama sobivais situatsioonides. Õppimise järjekord oleks siis selline:

1. Pööramine lähtudes situatsioonist.

Ich gehe langsam. Du gehst langsam. Er (sie, es) geht langsam. Wir gehen langsam. Ihr geht langsam. Sie gehen langsam.

2. Antud aine päheõppimine.

3. Äraõpitu kasutamine uues situatsioonis.

Er geht schnell. Wir gehen nach Hause. Die Eltern gehen zur Arbeit. Ich gehe in die Schule. Ihr geht Fußball spielen. Du gehst schlafen.

Kõige üldisem selleaegsest metoodikast on kirja pan-dud. Selge, et kõige õppimise juures, aga võõrkeele õppimise juures eriti on pidev sõnavara ja oluliste grammatiliste vormide järjekindel kordamine ja kont-roll väga vajalikud. Koolides kasutati ka teistsuguseid meetodeid. Rooma viib palju teid (aga kõik mitte).

Keegi tark on ütelnud: "Die beste Methode ist keine Methode zu haben". Õpetaja ei tohi töös kivistuda.

Meil Sonda koolis olid 1934./35. õppeaastal kasutusel Pezoldi saksa keele õpperaamatud. Minu arvates olid nad head. Proosapalade kõrval oli luuletusi, laule ja laulumänge nootidega. Viimaseid käisime vahel tunni lõpul jalutusruumis mängimas.

Mõned näited:

Hoogsa lihtsa viisiga ja laulus kirjeldatud tegevuse matkimisega oli laulumäng

Wir bewegen uns.

Mein rechter Arm bewegt sich frei,
geht hin und her, geht hin und her
und dreht sich dann im Kreis herum, herum.
Mein linker Arm bewegt sich frei,
geht hin und her, geht hin und her
und dreht sich dann im Kreis herum, herum.
Auch ich bewege mich ganz frei,
geh' hin und her, geh' hin und her
und dreh' mich dann im Kreis herum.

Ega õpikus puudunud ka salmike, mida juba minu isa oli koolis õppinud, mida ma ise õppisin algkooli kolmandas klassis ^{ja mis oli} ka minu kadunud tütrepoja esimeses saksa keele õpikus:

Ich heiße Peter, du heisst Paul,
ich bin fleissig, du bist faul.

Siis veel:

Eins, zwei, drei, Mutter kocht Brei,
Vater kauft Brot, dann ist keine Not.

Need olid V klassi õpikus. Näide ka VI klassi omast:

Wie man den Hafer schneidet.

Der Herr, der schickt den Jockel aus -
er soll den Hafen ^k schneiden.

Der Jockel schneid't den Hafer nicht
und kommt auch nicht ⁿ nach Haus.

Nun schickt der Herr den Hund hinaus,

er soll den Jockel beissen.

Der Hund, der beisst den Jockel nicht,
der Jockel schneid't den Hafer nicht
und kommt auch nicht nach Haus.

Nii saadetakse appi veel kepp, mis peab koera lööma,
tuli, mis peab keppi kõrvetama, ja vesi, mis peab tuld
kustutama ja härg, kes peab vee ära jooma. Ükski ei
mõtle käsku täita; Jockel ei löika kaera ega tule koju
ka.

Dann geht der Herr nun selbst hinaus
und mach^tgar bald ein Ende draus:
der Stier, der trinkt das Wasser nun?
das Wasser löscht das Feuer nun,
das Feuer brennt den Stock nun,
der Stock schlägt den Hund nun,
der Hund beisst den Jockel nun,
der Jockel schneid't den Hafer nun
und kommt auch gleich nach Haus'.

Ka proosapalad olid hea optimistliku tooniga,
huvitavad ja palju oli nende seas humoorikaid.

Igale lugemispalale järgnesid mitmesugused harjutu-
sed:

1. Antworte auf die Fragen. Selle harjutuse eesmärk
oli läbi töötada ja kinnistada läbivõetud lugemispala.

2. Aufgabe. Eesmärgiks harjutada tarvitama õpitud
grammatilisi vorme mitmesugustes lausetes.

3. Übung. Deklanatsiooni-, konjugatsiooni- ja
komparatsiooniharjutused.

4. Sprich richtig aus! Hääldamisharjutused.

5. Was der Lehrer spricht. Mitmesugused laused, mida
õpetaja õppetöö korraldamisel kasutas, õpilastel oli
vaja neist aru saada ja vastavalt tegutseda. Neid pol-
nud vaja "ära õppida", nad kulusid aegapidi pähe.

Harjutustest jätkus iseseisvaks tööks klassisja
kodusteks ülesanneteks. Nad olid õpilastele jõukohased,
töötasid läbi tähtsama osa sõnavarast ja grammatilistest

vormidest, mis klassile olid ette nähtud; ka harjutasid nad keelt kasutama. Pärast harjutuste sooritamist jäid ju ka uued (ning varemõpitud) sõnad meelde ja ei olnud suuremat vaeva nemde "pähetuupimisega".

Esimene saksa keele tund V-VI klassis 1934./35. õppeaastal, minu tutvumine vanema klassi õpilastega on mul üsna hästi meeles. V klassi osas ja osalt ka VI klassi töös mäletan asjakäiku ja loodan, et lugeja seda usub.

Kõigepealt pean ütlema, et mul oli väga hea meel võimaluse üle õpetada saksa keelt. Olin kindel, et saan sellega hakkama ja et tunnid kujunevad mulle huvitavateks, lootsin õpilastele ka. Ja jälle näen ma oma vaimusilma ees lapsi, neid, kelle nimed on meeles ja nendegi näokesi, kelle nimed on osaliselt või mõnel juhul täielikult mälust kustunud.

Hilda Peddai Sondast, Anna Mäitse Uljastilt, Asta Ponn, Arnold Padaksaar Uljastilt, Adolf Wenzel(Wendalu) Sondast, Aleksander Lõhmus Sondast, Helmi Tiinast (Satsust), Alice Lall Sondast, Salme Iila, Fromhold Braun Sondast, Karl Pilden Vana-Sondast (noorem), Karl Malva Uljastilt, edasi Aurelie Kuusik Varinurmest, õeksed Linda ja Ella Mati Satsust, Jaan Roos Uljastilt, Edvin Rimmelgas Sondast ... Ja teised.

Saksa keele tund.

Klassi tulnud ja teretanud, tutvustan ennast veel kord õpilastele ja räägin, et saksa keele tundides hakkame kõnelema alati saksa keeles - nii jõuame õppimises paremini edasi. Käte tõstab esimeses pingis istuv V klassi tütarlaps Aurelie Kuusik ja seletab mulle, et sel juhul ei saa nemad midagi aru ja kogu töö läheb luhata. Vastan, et teeme proovi. Astun VI klassi ette ja sõnan:

"Steht auf!"

Nagu üks mees tõuseb VI klass.

Nüüd pöördun V klassi poole ja kordan sama käsku, väike žest sinna juurde:

"Steht auf!"

Tõuseb ka V klass.

Samuti panen klassid teineteise järel istuma:

"Setzt euch!"

Aurelie rängad kahtlused kahanevad veidi. Nähtavasti polegi uue õpetaja jutt nii arutu kui näis.

Pole ~~patata~~ edaspidi võtan siiski kautusele emakeele. Räägin, et saksa keeles on häälik, mis kirjutatakse kolme tähega ja susiseb kangesti. VI klass teab ja kirjutab tahvlile:

"sch"

Enne hääldab seda VI klass, siis seletan V-le, kuidas suu hoida ja ka V klass proovib hääldamist.

Kirjutan tahvlile silpide read:

scha, sche, schi, scho, schu

asch, esch, isch, osch, usch

Mõlemad klassid harjutavad seda koos. Seejärel kirjutan tahvlile näidise, kuidas vihikuteke pealkirjad kirjutada ja V klass saab iseseisva ülesande tahvilil olevad silbiread vihikusse kirjutada.

Märgin VI klassi jaoks tahvlile väikese pööramise tabeli:

Präsens	Imperfekt
Ich lerne	Ich lernte
Du lernst	Du lernstest
Er,sie,es lernt	Er,sie,es lernte
Wir lernen	Wir lernten
Ihr lernt	Ihr lerntet
Sie lernen	Sie lernten

Kontrollin kiiresti, kas VI klass mäletab sõnade Präsens ja Imperfekt tähendust ja mäletab sõna lernen. Sellega on kõik korras. Kirjutatagu tabel vihikusse, kui see valmis, tehtagu Aufgabe 1! Seal on lünkadesse vaja kirjutada sõna lernen vormid.

V klass juba ootab. Õpime esmalt tõlkimist kasutades küsimuse "Was ist das?"

ja seejärel juba tõlkimata:

"Das ist ein Tisch."

"Das ist eine Tafel."

"Das ist ein Heft."

Peale iga lause suulist esitamist kirjutatakse selle ka tahvlile. ^{ja kohe harjutame korr.} Klass saab teada, et saksa keeles seisab nimisõnade ees alati väike sõnake, mida nimetatakse artiklikaks. Kohe õpime ka diftongi ei õige hääldamise selgeks ja püüame teha vahet d ja t vahel sõna algul. Lapsed harjutavad ka sõna Heft õigesti välja ütlemas, ei tohi tulla "ehvt".

Saame veel selgeks, et artiklid ein, eine, ein on umbmäärased ja peale nende kuuluvad iga nimisõna juurde ka määravad artiklid. Järelikult: der Tisch - ein Tisch; die Tafel - eine Tafel; das Heft - ein Heft. Artiklit peab alati teadma. Järgmisel tunnil kuulevad nad artiklitest rohkem.

Kirjutatagu nüüd kõik, mis tahvlil, vihikutesse ja õpitagu kodus pähe.

Vihikutesse kirjutatakse:

Was ist das? Das ist ein Tisch.

Was ist das? Das ist eine Tafel.

Was ist das? Das ist ein Heft.

der Tisch - ein Tisch

die Tafel - eine Tafel

das Heft - ein Heft

Nüüd ruttu VI klassi juurde. Teeme selgeks esimese lugemispala uued sõnad, siis loeme esimese loo raamatust läbi ja kontrollime arusaamist tõlkimise teel. Parasjagu jääb aega vaadata läbi palale järgnev harjutus "Antworte auf die Fragen". Lisan kohe, et järgmisel korral tuleb osata soravalt lugeda, suuliselt esitatud küsimustele raamatu abiõnna vastata ja loomulikult peab olema sõna lernnen pööramine peas.

Lasen kokku korjata mõlema klassi vihikud. Homme saksa keele tundi pole, kuid vihikud saavad nad homme kätte, siis on, kuhu kirjutada ja kust õppida.

Kell.

Lahkun klassist ja olen rõõmus. Kõik laabus lahedasti ja mul hakkabki sel esimesel aastal V-VI klassis hästi minema. Pannakse tähele, õpitakse, kirjalikud tööd on tehtud, laste keeleoskus areneb. Ja ma ei oska uneski näha, milliste raskuste ette satun järgmisel

õppeaastal V-VI klassis ajalugu õpetades (Saksa keelt alates 1935./36. aastast algkoolide õppekavades enam pole.) Kuid sellest edaspidi.

Sel esimesel aastal tuleb ette mõni koomiline lugu. Näiteks see:

Mul oli kombeks igas saksa keele tunnis lasta igal õpilasel midagi vastata: lugeda, küsimustele vastata, küsimusi moodustada, uutele sõnadele lauseid mõelda, pöörata, käänta - võimalusi jätkus kõigi õpilaste jaoks. Pidasin sellest põhimõttest raudselt kinni. Tih-
ti rääkisime ka kooris. Ühel tunnil jäi mul aeg napiks ja üks VI klassi poiss jäi küsimata. See oli Adolf Wenzel, kõige tugevam õpilane saksa keeles. Kui tund oli lõppenud, lapsed lendu lastud, täitsin õpetaja laua taga veel päevaraamatut. Tuleb siis see kena poiss Adolf Wenzel minu juurde ja pööratab, ise vihast punane kui keedetud vähk:

"Preili, mispärast te täna mind ei küsinud?!"

Vastan:

"Või siis sina tuled minu käest aru pärima, kuidas ma tundi annan?"

"Ma kaeban papale," lausub poiss.

"Palun!"

Mõtlen, et ei tea, mis papa võiks asjast arvata ja igaks juhuks räägin vahejuhtumist koolijuhatajale ja kolleegidele. Esiteks naeratakse, siis sõnab koolijuhataja:

"Noh, see papa on nagu poisski, vähemalt mõnikord."

Ärgu mina arvaku, et ta minu sõnu kontrollib, aga igaks juhuks ta valmistub papale vastama. Näe olnud siin möödunud aastal selline lugu, et seesama Adolf karanud õues teisele poisile kukile, salaja ja selja tagant, teine poiss raputanud end, ehmatas ju muidugi, Adolf kukkunud maha ja murdnud sääreluu. Koolimaja ümbrus küll liivatatud, aga juhtub. Tema ise näinud läbi akna täpselt pealt, mis toimus. Pärast olnud papa piltlikult öeldes teise poisi harjas kinni ja otsinud koolilt ka süüd - liiva teeradadel vähe. Koolijuhataja ei teadvatki ühtki teist lapsevanemat (ja ega neid olnud tõesti), kes

oma poisi vallatuse eest teisi vastutama tahab panna. Pole ette tulnud.

Nii et tema valmistub papale vastama. Ta läheb ja püüab kinni Pedaksaare Arno, Adolfi pinginaabri ja laseb temal kirjeldada, mis juhtus. Arno paneb oma sõnad kirja ja kirjutab alla. "Paber peab korras olema," lausub "vana" Vihtmann ja muigab.

Papa on siiski pojast arukam. Järgmisel hommikul enne tunde koputatakse minu uksele ja eilsel arunõudjal on uued needid peal. Tema palub väga vabandust, tema ei tea, kuidas see tal juhtus, ta ei tee enam kunagi nii. No mis saab ^{minul} ~~tema~~ enam ^{tema} ~~minu~~ vastu olla, kui ta oma vabanduse nii ilusasti ja härdalt on ette kandnud. Elame sõpruses edasi.

Teine meeldetuletus puudutab Pedaksaare Arnot. Arno on hea poiss ja edukas õpilane. Aga kes ei tahaks õppetöö koormat veidike kergendada! Alguses ma ei märka, aga varsti saab ilmsiks, et igas kirjalikus harjutuses jätab Arno ühe lause vahele. Mulle teeb see nalja, aga kui näen, et Arno süsteem jääb vankumatuks, ütlen talle nelja silma all:

"Kas sul on samasugune saksa keele õpperaamat kui teistel?"

"Jah," vastab Arno inestades.

"Aga mina ei saa aru, kuidas sinu raamatus kõik harjutused ühe lause võrra lühemad on kui teiste omades. Ehk on ikka teistmoodi raamat?"

Arno hakkab naerma ja punastab.

"Tead, Arno," lisan veel, "mis see üks lause sul enam kirjutada on, kui kõigi teistega hakkama saad. Pealegi juhtub sul ju vigu õige harva sisse tulema."

Arno on nõus ja edaspidi langeb tema raamatu tekst teiste raamatute tekstiga ühte.

V-s klassis on poiss nimega Olgert Raik. Olgerti hing on nagu süsi, kui kasutada Ellen Niidu võrdlust. Ega tunnis iseseisva töö kallal istudes pole alati mõnus paigal olla. Suulise töö ajal pole mingit põhjust Olgertit laita, aga muul ajal, kui tarvis kirjutada, juhtub mõnikord, et Olgert hakkab pingis

keerlema ja segab teisi. Teda tuleb vahetevahel korrale kutsuda. Olgert teeks heameelega mõne krutski. Ta teatab klassis ühe saksa keele tunni eel, et tema hakkab täna preilile vigurit tegema. Kui klassi lähen, kannavad VI klassi poisid pooltõsiselt, poolnaerusui Olgerti ähvarduse mulle ette. Kutsun Olgerti oma laua juurde ja ütlen:

"Noh, hakka peale! Saama kõik naerda."

"Tee siis vigurit!" lisab VI klass.

Olgert ei oska midagi teha ega öelda. Kuna vigurit ei tule, saadan ta kohale tagasi. Mõni aeg pole Olgertil iseseisva töö ajal midagi muud tarvis teha kui just seda iseseisvat tööd.

Veel üks tööproov. Saksa keele tund V-VI klassis.

Tunni aeg: teine õppeveerand. Tunni kestvus: 55 min.
V klass. Aine: "im Garten",

Eesmärk: Sõnavara rikastamine; hääldamisoskuse arendamine; varem õpitud ja uute sõnade tarvitamisoskuse arendamine.

VI klass. Aine: Gemüse.

Eesmärk: Rikastada sõnavara, arendada kõneoskust tegevuse ja kõne seostamise kaudu.

Tunni käik.

1. Tunni rakendamine.

Guten Tag! Setzt euch! Wer ist Ordner? Wer fehlt heute? Warum?

2. VI-le klassile iseseisva töö andmine.

Die sechste Klasse, nehmt eure Bücher! Nehmt eure Hefte! Schreibt Aufgabe Nummer - und Übung Nummer - ! (Kuna ülesanne ja harjutus on eelmisel tunnil suuliselt läbi töötatud, siis võib loota, et VI klass iseseisva töö juures abi ei vaja.)

3. Suuline töö V klassiga.

Die fünfte Klasse, wir werden lesen. Me hakkame lugema. Nehmt eure Bücher!

Loetakse läbi eelmisel tunnil ülesantud pala. Iga

õpilane, kes loeb, tõlgib loetu. Küsimused jutukese kohta esitan ise. Igale küsimusele vastab eri õpilane. Seejärel kontrollin rea nimisõnade artiklite tundmist.

Näitan pilti aiast ja ütlen:

"Das ist ein Garten. Ein Garten.

Übersetze, Ella!"

Ella: "See on aed."

Kirjutan tahvlile:

"der Garten, ein Garten"

"Hast du einen Garten, Karl?"

Karl: "Ja, ich habe einen Garten."

Avan õpiku ja näitan sealt aia pilti:

"Was ist das? Alle zusammen! Kõik koos!"

Õpilased: "Das ist ein Garten."

Kirjutan tahvlile:

"im Garten"

"Sõnake im näitab seesütlevat käänet. Mis tähendab im Garten? Olgert!"

Olgert: "Aias."

"im Zimmer? Helmi!"

Helmi: "toas"

Kirjutapo tahvlile sõna

"gern - hea meelega"

"Spielst du gern, Fromhold?"

Fromhold: "Ja, ich spiele gern."

"Singst du gern, Salme?"

Salme: "Ja, ich singe gern."

"Alle zusammen! Kõik koos!"

Õpilased: "Ja, ich singe gern."

Kirjutan tahvlile:

"ga ga ga der Garten

ge ge ge gern

gu gu gu gut"

"G ütleme hästi pehmelt ja ta peab helisema."

Häälidan ise ette.

"Alle zusammen!"

Õpilased loevad hääldamisharjutuse koos.

"Wir werden lesen. Me hakkame lugema."

Im Garten.

Im Garten, im Garten,
da bin ich so gern.
Da spiel'ich, da sing' ich,
da lauf' ich, da spring' ich.
Im Garten, im Garten,
da bin ich so gern.

Õpilased loevad pala paari rea kaupa ja tõlgivad.

Esitan pala kohta küsimused:

"Hast du einen Garten? Ist der Garten gross? Bist du gern im Garten? Spielst du im Garten? Singst du im Garten? Läufst du im Garten? Springst du im Garten?"

Eelneva tööga on ette valmistatud raamatus oleva harjutuse "Antworten auf die Fragen" iseseisev täitmine kirjalikult.

"Nehmt eure Hefte! Antwortet auf die Fragen!

Aufgabe Nummer ".

Kontrollin, kas kõik leidsid üles, mida teha.

"Järgmiseks tunniks on tarvis luuletus pähe õppida ja kirjutada Übung Nummer -. Kas kõik said aru?"

Suuline töö VI klassiga .

"Die sechste Klasse, sammelt die Hefte!"

Nüüd tõstan lauale koti, mille sisu on esialgu teadmata.

"Was ist das, Anna!"

Anna: "Das ist ein Sack."

"Alle zusammen!"

Õpilased: "Das ist ein Sack."

Kirjutan tahvile:

"der Sack - die Säcke"

"Was ist im Sack? Edwin!"

Edwin: "Ich weiss nicht."

"Was ist im Sack, Arnold und Adolf?"

Arnold ja Adolf: "Wir wissen nicht."

"Alle zusammen!"

Õpilased: "Wir wissen nicht!"

Võtan kotist välja kartuli ja ütlen:

"Das ist eine Kartoffel."
 Kirjutan tahvlile:
 die Kartoffel - die Kartoffeln
 "Was ist das? Alle zusammen!"
 Opilased: "Das ist eine Kartoffel"
 Nüüd võtan kotist välja veel mõne kartuli, näitan, et
 neid on mitu ja panen kotti tagasi.
 "Was ist im Sack? Sascha!"
 Saša: "Im Sack sind Kartoffeln."
 "Schreibe an die Tafel!"
 "Komm her, Hilda! Lege die Kartoffeln auf den
 Tisch! Was machst du?"
 Hilda: "Ich lege die Kartoffeln auf den Tisch."
 "Isst du Kartoffeln gern, Asta?"
 Asta: "Ja, ich esse Kartoffeln gern."
 "Was ist noch im Sack, Jaan?"
 Jaan: "Ich weiss nicht."
 "Asta und Anna?"
 "Wir wissen nicht."
 Võtan välja porgandi.
 "Das ist eine Mohrrübe."
 Kirjutan tahvlile:
 "die Mohrrübe - die Mohrrüben"
 "Was ist das, Johannes?"
 Johannes: "Das ist eine Mohrrübe."
 "Alle zusammen!"
 Opilased: "Das ist eine Mohrrübe."
 "Von welcher Farbe ist die Mohrrübe, Hilda?"
 Hilda: "Die Mohrrübe ist rot"
 "Isst du Mohrrüben gern, Arnold?"
 Arnold: "Ja, ich esse Mohrrüben gern."
 Näitan, et kotis on veel rohkem porgandeid.
 "Was ist im Sack? Edwin!"
 Edwin: "Im Sack sind Mohrrüben."
 "Schreibe an die Tafel!"
 "Komm her, Anna! Lege die Mohrrüben auf den Tisch!
 Was machst du?"
 Anna: "Ich lege die Mohrrüben auf den Tisch."
 "Komm her, Anna! Nimm die Beten aus dem Sack!"

Was machst du?"

Anna: "Ich nehme die Beten aus dem Sack."

Kirjutan tahvlile:

die Bete - die Beten

"Was macht Anna? Adolf!"

Adolf: "Anna nimmt die Beten aus dem Sack."

"Alle zusammen!"

Õpilased: "Anna nimmt die Beten aus dem Sack."

Näitan tühja kotti:

"Was ist im Sack? Der Sack ist leer."

Kirjutan tahvlile:

"leer"

"Was ist im Sack, Jaan?"

Jaan: "Der Sack ist leer."

"Alle zusammen!"

Õpilased: "Der Sack ist leer."

Piiran käega kogu aedvilja, mis laual on,

ümber, ja ütlen:

"Auf dem Tisch ist Gemüse."

Kirjutan tahvlile sõna das Gemüse. Tahvlile

jääd järgmine kirjutus:

die Kartoffel - die Kartoffeln

die Mohrrübe - die Mohrrüben

die Bete - die Beten

} das Gemüse
(aedvili)

"Was ist auf dem Tisch, Johannes?"

Johannes: "Auf dem Tisch ist Gemüse."

Koristan kõik laualt kotti tagasi.

"Was ist im Sack, Sascha?"

Sascha: "Im Sack ist Gemüse."

"Alle zusammen!"

Õpilased: "Im Sack ist Gemüse."

Ütlen V-le klassile:

"Sammelt die Hefte!"

VI-le klassile:

"Lernt zu Hause die Wiederholung!" Näitanka
raamatust, mis nimelt.

Kommentaar: Seesugune tund leidis tõesti aset, kuid
ma ei taha öelda, et ta oli sõna-sõnalt niisugune.

VI klassis valmistasime nii ette järgmise lugemispala.

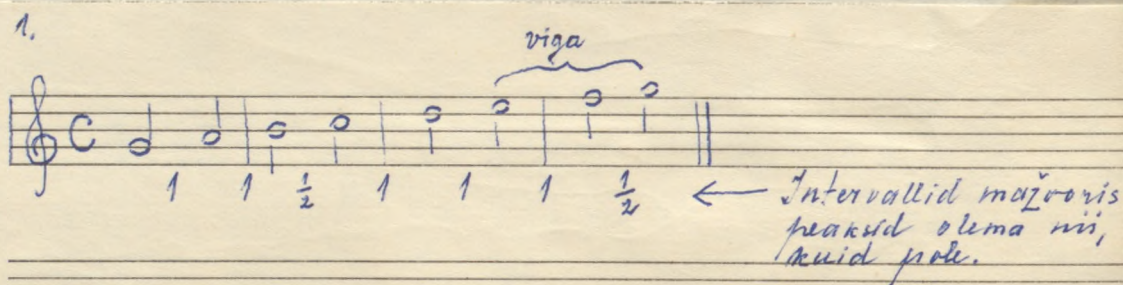
Kuna õpikus iga kümnes pala kujutas endast eelmise

ühiksa kokkuvõtlikku kordamist, siis võis selle
järgmiseks tunniksette anda ilma läbi töötamata.

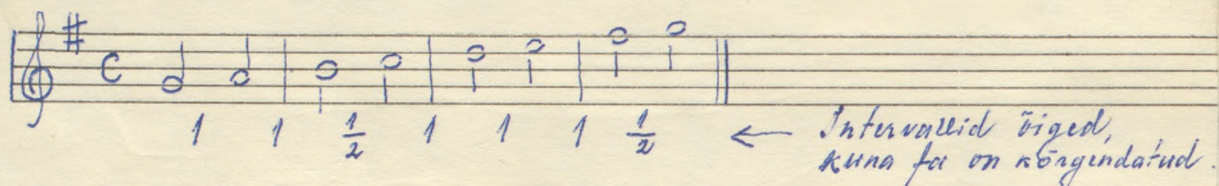
Laulmise metoodikast, lauludest
ja laulutundidest.

Kolmas õppeaine, mida oma esimesel Sonda-aastal õpetasin, oli laulmine. Mõni sõna lauluõpetuse selleaegsetest meetoditest.

Seminaris oli meile õpetatud kahte eri metoodikat. Esimene neist, mis sel ajal ka väga suures enamikus koolidest tarvitusel oli, rajanes helide absoluutse kõrguse ülesmärkimisele ja sel viisil ülesmärgitus orienteerumisele noodist laulmisel. See tähendas, et alustati do-mažoori ja la-minooriga. Vastavaid heliredeleid kirja pannes ja lauldes kinnistati mõisted põhitoon ja kolmkõla, millega varem laulude õppimisel kuulmise kaudu oli tutvutud. Samade heliredelite juures omandati hiljem ka mõiste intervall ja eri intervallide nimetused. Do-mažoori ja la-minoori ülesmärkimisel ja laulmisel tutvusid lapsed terve ja pooltooniga ning pidid täpselt teadma, millises järjekorras nad mažooris ning minooris esinevad. Esimesed noodist laulmise harjutused olidki ninetatud helistikes ja kui lapsed siin mingil määral kodunenud olid, mindi üle sol-mažoori ja paralleelse minoori ehitamisele õpitud helistiku-struktuuride abil.

Lastel oli kindlasti teada, et pooltoonid asuvad mi-fa ja si-do vahel. Järelikult ei vastanud kirjapandu mažoori ülesehitamisele. Nüüd seletas õpetaja vajadust kõrgendada fa-d poole tooni võrra ja õpetas tundma võtmemärki #.

Sellega oli asi korda pandud.

Analoogiliselt toimus töö fa-mažoori ja re-minoori puhul ning lapsed said selgeks võtmemärgi **b**. Nii mindi ka edasi uute helistike õppimisel.

Mis olid selle traditsioonilise meetodi puudused? Ta oli üliväga teoreetiline ja omandatud teadmisi oli õpil lastel noodistlaulmisel raske kasutada. Teatavasti ei kujutle tavalise muusikalise kuulmisega inimene noodist laulmisel mitte ette, milliseid intervalle ta peab võtma, vaid helistiku iga astme iseloomu, see on nõutava helikõrguse suhet põhitooni ja kolmkõla-helidega. Märkasid ka tegelikult õppetöös, et kuigi laulsime eri helistike põhitoone ja kolmkõlasid, jäid kummitama siiski esimestena õpitud do-mažoor ja la-minoor. Lapsed olid nende õppimisel tunnetanud, olgugi ebateadlikult, iga astme iseloomu ja vahetõona põhitooniga, s.o. do-ga (resp. la-ga). Lauldi nüüd midagi näiteks sol-mažooris, siis kujutlesid nad sol-i mitte toonikana, vaid domineerivana, si-d mitte tertsinä, vaid juhttoonina. Kel laulukuulmine viletsavõitu oli, sel oli seda raskem.

Teine meetod, mis alles hakkas juuri ajama, sarnanes põhimõtteliselt täiesti praegusele jo-le-mi süsteemile, vahe seisnes ainult astmenimetustes ja käemärkide puudumises. Helisid õpiti üles märkima nende relatiivset kõrgust arvestades, noodistlaulmisel arvestati sama asjaolu. Tol ajal kandis see meetod toonika-do meetodi nime ja nootide silpnimetusi do-re-mi jne. kasutati astmenimetustena, mitte heli absoluutse kõrguse märkimiseks. Jõuti mõne aasta järel kuidagi ka absoluutse helikõrguse mõisteni. Absoluutsete kõrguste tähistamiseks kasutati täht-nimetusi c-d-e jne.

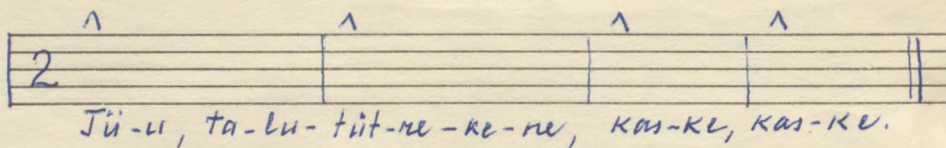
Do-ks nimetati põhitooni, ükskõik kas mažoori või minoori oma (Siin ka erinevus võrreldes jo-le-mi-süsteemi).

miga), ta võis ^{asuda} ~~enda~~ noodijoonestikul kus tahes ja ja tema asukohale vastavalt leiti kolmkõla-helide paik. Mažoori ja minoori eristati algul ainult kõrva kaudu, samuti jäid esialgu mängust välja kõik dieesid ja bemollid. Otsekohe harjutati lapsi noodist laulma do mitmesuguste asupaikadega joonestikul. Nii jäi esialgu täiesti ära rangelt skeemide järgi ehitatud heliredelite käsitletus. Alles algkooli lõpupoole tutvuti ne nendega, võtmemärkidega ja noodivõtmetega. Bassivõti ei tekitanud sellise meetodi puhul enam mingeid raskusi.

See meetod oli hea küll, aga ta oleks nõudnud, eriti veel liitklassides, vastavat õpikut. Sellest rääkimata, meil polnud üldse lauluõpikuid! Kuidas õpetada noodist laulmist ilma noodita? Toonika-do meetod, kui ta pidi vilja kandma, nõudis väga paljude harjutuste laulmist ja diktaadikeste kirjutamist. Üksikklassidele sobis ta paremini kui liitklassidele. Liitklassides oleks tema puhul liiga vähe aega jäänud laulude õppimiseks, laulud olid aga õppekavades ära märgitud, need, s.o. õppekavad, nägid ette esimesena kirjeldatud meetodit. Ega viimane asjaolu poleks takistanud - õpetajal olid üldse üsna vabad käed õppeviiside valikul.

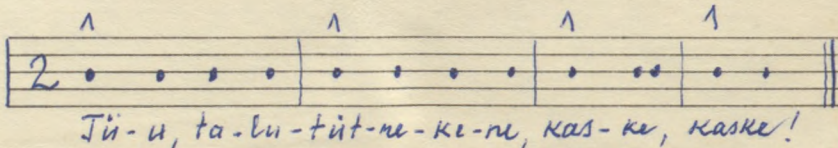
Mõlemale meetodile oli ühine see, et enne helikõrguse probleemi juurde asumist õpiti määrama rõhulise heli kohta ning sellega seoses taktimõõtu, taktilöömist ning taktikriipsude märkimist silbitatud laulusõnade kohale.

3.

Järgnes helide arvu määramine igas taktis:

4.

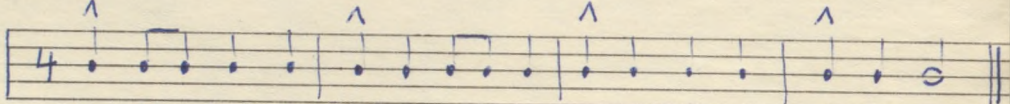

Siis mindi üle helipikkuste märkimisele ühel joonel. Heli, mis kestis ühe löögi, märgiti veerandnoodiga, mida esialgu nimetati ühelöögiliseks noodiks. Selle ühelöögilise noodid rütmisilp oli tam. Helide pikkuste äralugemiseks noodist kasutati rütmisilpe. Need olid järgmised:

5.

	taa
	tam
	tara
	tiri
	tairi

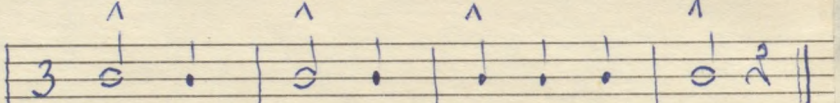
6.

Ve-li, hel-la vel-le-ke-re, tu mil kü-ku kü-tus-mail!
tam tara tam tam tam tam tara tam tam tam tam tam tara

Kui takti lüües mõne löögi puhul heli ei olnudki, märgiti vastavasse kohta paus. - ühelöögiline paus
 - kahelöögiline paus jne. Rütmisilpi sel kohal ei öeldud.

7.

Öö-bik, öö-bik, lõ-bu-sam lind
taa tam taa-tam tam tam tam taa

Number noodirea alguses tähistas löökide arvu taktis, alles hiljem mindi üle traditsioonilisele taktimöödu märkimisele ja hakati kasutama nimetusi veerand-, pool-, kaheksandiknoot jne. Džanaamilised ja agoogilised märgid õpiti koos lauludega, see oli kerge asi arusaamiseks.

Olin kahevahel, kas valida noodiopetuseks absoluut-

se või relatiivse helikõrguse süsteem. Et V - VI klassis enam niikuinii toonika-do meetodit töö aluseks ei saanud võtta, oli selge. Kartus, et liitklassides sel viisil töötades ainet läbi ei jõua võtta ja et laulude õppimiseks jääb ilmtingimata vajalike harjutuste kõrval vähe aega, valisin esimese, klassikalise meetodi. Muidugi tegin valesti.

Tegelikus töös sain peagi aru, et meetod meetodiks, kuid halb on see, et lastel pole laulunoot, laulikuid. Kavatsesin V-VI klassil lasta õpitavate laulude noodid üles kirjutada, kuid varsti pidin heast mõttest loobuma. Laule tuli hakata õpetama kuulmise järgi, muidu kulus lubamatult palju aega pelgale noodikirjutamisele. Kui lapsed olid üles kirjutanud A.Vedro "Maarahva, talu poege vaba maa" ja vist R.Pätsi "Torupilli" noodid, nägin, et nii ei saa. Mul kujunes noodiõpetus laulikute puudumise tagajärjel eraldatuks laulude õppimisest, ja see oli juba täiesti halb. Ei sõandanud - noore inimese ebakindlus - sooviga laulikute hankimiseks igale õpilasele lagedale tulla. Koolijuhataja oleks kindlasti appi tulnud.

Mida me laulsime? Toon mõned näited esimesel aastal Sondas õpetatud lauludest.

I-II klass

Aasal õitseb mahlakann.

E.Enno

Helilooja?

Aa - sal õit - seb mah - la - kann, kää - nu - ti - kus maa - si - mann.
 Ke - ra - de, oh ke - ra - de, o - led ar - mas mi - nu - le,
 ke - ra - de, oh ke - ra - de, o - led ar - mas mi - nu - le.

Liblik, kärbes, mesilind,
kõik me ootasime sind!
Kevade, oh kevade,
oled armas kõigile!
Kevade, oh kevade,
oled armas kõigile!

Pórr-pórr-pórr teeb lehepõnn,
küll on väljas olla õnn!
Kevade, oh kevade,
me, su lapsed, mängime.
Kevade, oh kevade,
me, su lapsed, mängime.

III-IV klass

9.

Meie härra, rikas härra.

Rahvasuust.

R. Päts

Meie härra, rikas härra, rai-ridi-rii, ridi-ridi-raa,
tapsin van vares, ai rai-ridi-rii, ridi-ridi-raa,
sealt sai süüa, sealt sai juua, rai-ridi-rii, ridi-ridi-raa,
sealt sai trilli-tralli lüüa, rai-ridi-rii, ridi-ridi-raa!

Mina, vaene vabamees, rai-ridi-rii, ridi-ridi-raa,
tapsin vana varese, ai rai-ridi-rii, ridi-ridi-raa,
sealt sai süüa, sealt sai juua, rai-ridi-rii, ridi-ridi-raa,
sealt sai trilli-tralli lüüa, rai-ridi-rii, ridi-ridi-raa!

Sääreluust sain sängisamba, rai-ridi-rii, ridi-ridi-raa,
kaelaluust sain kedervarre, rai-ridi-rii, ridi-ridi-raa,
nokast sain ma nõelatoosi, rai-ridi-rii, ridi-ridi-raa,
sabaotsast sarvelutu, rai-ridi-rii, ridi-ridi-raa.

Laulul oli ka teine hääl, kuid seda ma ei mäleta.

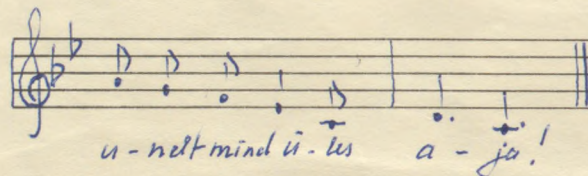
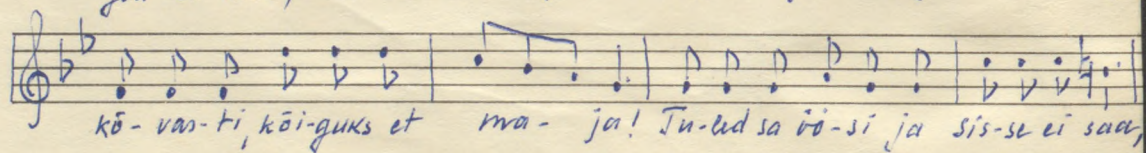
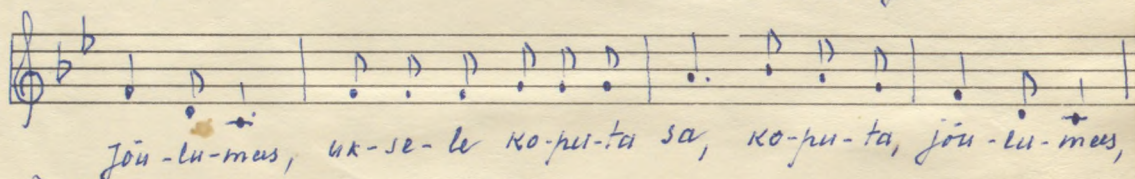
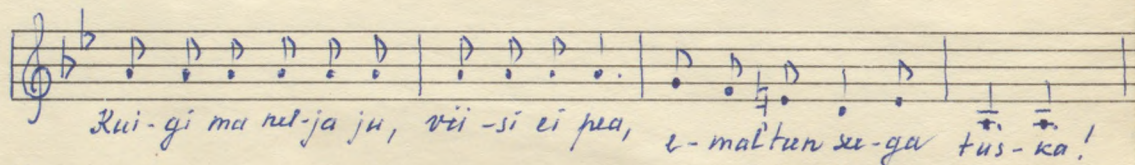
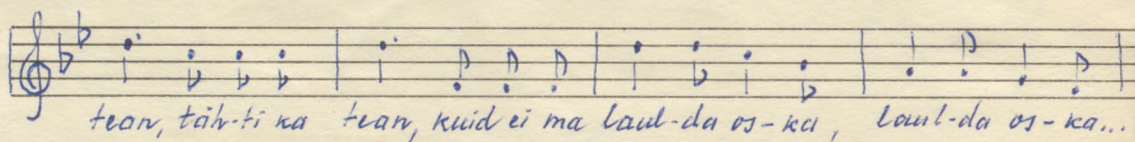
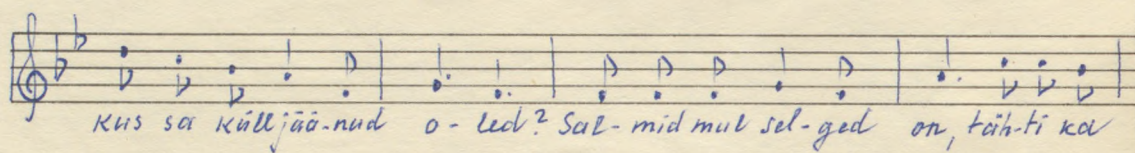
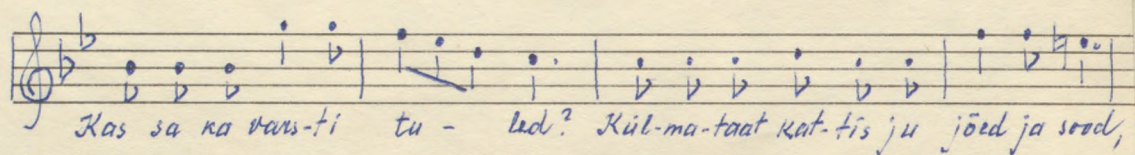
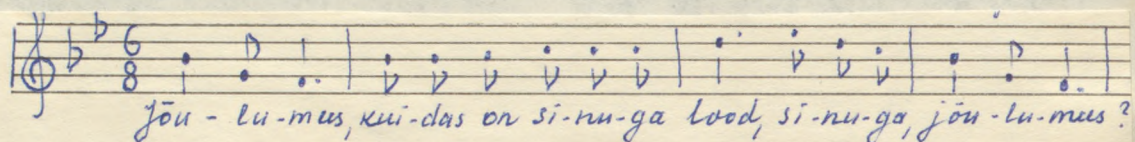
III-IV-V-VI klass

10.

Jõulumees.

Sõnad ?

Helilooja ?

Märkus: Ei mäleta heliloojat ega sõnade autorit, täiesti on ka ununenud teine hääl. Alates III klassist lauldi peamiselt kahehäälselt. Minu viimasel Sonda-aastal, kui V-VI klassis oli palju hea kuulmisega lapsi, tulid õppimisele ka mõned kolmehäälsed laulud.

Kuidas koolinõunik kooli katsumas käis,
vaadatuna noore õpetaja aspektist.
Natuke Virumaa koolinõunikest üldse.

Viru maakonnas oli kirjeldataval ajajärgul kolm koolinõunikku, kes algkoole inspekteerisid. Hiljem nimetatigi nad ümber koolide inspektoriteks. Keskkoolide õppekasvatustööd revideerisid haridusministeeriumi vastavad ametnikud.

Lõuna-Virumaal oli koolinõunikuks kogenud koolimees ja väsimatu võitleja kultuuririndel Märt Meod. Ta elas Väike-Maarjas ja Väike-Maarja aleviku ning kihelkonna inimesed on talle nii mitmegi asja eest tänu võlgu. Tsaariajal oli ta kihelkonnakooli juhataja, kirjanik Jakob Tamme järglane, ja tegi sellest koolist tõelise vaimuvalguse laotaja ümbruskonnas. Viiks pikale tema teisi teeneid loetleda. Kodanliku Eesti ajal edutati ta koolinõunikuks. Tema pedagoogilised ja eriti meetoodika-alased teadmised olid suured, ta oli ka õigeele-õpikute autor. Tema piirkonna õpetajail oli kasulik nimetatud õpikuid kasutada. Koolinõunikuna oli ta range, oma seisukohtadest raudkindlalt kinnipidav kontrollija, pahatahtlik küll mitte, aga ühe või teise õpetaja kohta kujunenud eelarvamustes kinni. Kui ta klassi tuli, mõjus ta oma isikuga mõnigi kord nii, et õpetaja ja õpilased sattusid krampi ja tund ei kandnud loodetud vilja.

Narvas ja Narva ümbruses oli oma koolinõunik. Meie, s.t. Rakvere, Viru ranna ja Alutaguse koole külastas koolinõunik Hans Linsi, ka endine kihelkonnakooli koolmeister. Koolinõunik Linsi oli heatahtlik ja abivalmis nõuandja kõigile õpetajaile, eriti noortele. Ta ei kaotanud usku nooresse inimesse niipeagi, kui sel ka ebaõnnestumisi juhtus, äparduste põhjusi analüüsis sõbralikult ja seletas, kuidas oleks parem teha. Otsust õpetaja kohta ei teinud ta kunagi paugupealt, andis aega töös koduneda ja märkis saavutatud edu ilmselt ise sellest rõõmu tundes. Mina tundsin koolinõunik Linsit juba oma kooliajast peale tema tütre, minu klassiõe kaudu, kellega meid mõnedel seminari kontsertidel

"neljal käel" klaverit lasti mängida - sel puhul harjutasime kokkumängu Linside pool, kus koolinõunik Linsi meiega kooliasjadest juttu ajas.

Kooli revideerides istus meie koolinõunik enamas- ti noorte õpetajate tundides, kogenumatele pühendas vähem tähelepanu. Oli koolinõunik tugnis, püüdsid lapsed hästi illikesed olla, kuid tundsid end üsna vabalt, kui oli tarvis vastata. Vahel esitas koolinõunik Linsi ka ühele või teisele õpilasele omapoolseid küsimusi. Lapsed olid reipad vastama ja küsija ei unustanud kiita, kui vastus oli seda väärt. Ütles:

"Sa oled tark pois (resp. tüdruk)!"

Kiidetava nägu lõi särama, terve klassi toonus tõusis. Õpetaja oma ka.

Kaugemate maanurkade koolidesse sõites, kuhu rongiga ei pääsenud, tuli koolinõunikul hobuküüti kasutada, talvel pidid tal seks puhuks soojad kehakatted varuks olema, tuli ju reel istudes katta sageli 25-30 kilomeetriseid vahemaid.

Meile sõitis koolinõunik rongiga. Eks kohalikud raudteemehed tundsid ta kohe ära, kui ta perroonile astus. Mis muud, kui heast südamest kohe koolirahvale helistama:

"Koolinõunik tuleb!"

Selle mõne minutiga, mis meie ülemusel jaamast koolimajja jõudmiseks kulus, muidugi midagi enam korda panna poleks saanud, kui olekski vaja olnud. No ütlesin lastele:

"Istuge sirgelt! Raimond, pane kuuenööbid kinni!" ja vaatasin, ega mõni pilt seinal viltu ei ole. Seda ta märkas. Oli vähemalt eelmisel talvel Püssis minu klassis tundi kuulates märganud, et üks pilt pisut viltu, ja selle sõna lausumata ning naeratades otse seadnud. Sest seadik kannan südames hirmsat vastupeelt kõigi seinal rippuvate esemete suhtes, mis otse ei taha püsida.

Koolinõunik Linsi esimene revideerimiskäik minu Sondapäevil algas sõbraliku tervitusega ja siis tuli ta kohe minu saksa keele tundi, kuulas selle otsast

lõpuni ära ja vaatas iseseisvalt töötava klassi vihikuid. Vahepeal käis õpetaja Ludmilla Küniga tööd vaatamas ja kolmandaks tunniks jälle kohe minu juurde. Oli ju laulmistund ja seda käis ta alati pealt kuulamas. Laulsime "Maarahva, talupoega vaba maa" ja kordasime sealjuures ja kordasime sealjuures kõik agoogilised ning dünaamilised märgid - see läks meil kõik kenasti. Siis võtsin kätte "Torupill torupill, ui-tui-tui tuulepill" - laulsime läbi heelistiku, milles see laul oli kirjutatud ja koõmkõla ning harjutasime üksikuid hääli. Tunni lõpul kõlas juba lõkku.

Eks koolinõunik käis ka õpetaja Läti tunnist läbi ja pro forma vaatas sisse klassi, kus koolijuhataja parajasti tundi andis. Vahetunni ajal küsis koolijuhataja Vihtmann kavala näoga:

"Ei tea, kuidas meil siis läks ka, kas on peapesu oodata või mismoodi?"

Selgus, et peapesu ei tulnud. Toonitasin varemgi, et see oli mul õnnelik aasta. Koolinõunik märkis positiivselt ära meetodi, mida saksa keele õpetamisel kasutasin ja ka laulutund oli talle meeldinud. Ainult saksa keele vihikud oleksid võinud korralikumad olla, aga see olevat juba kõigi noorte õpetajate viga, et kõike vajalikku ei märgata. Kõigi õpetajatega jäi ta rahule.

Kell helises, kes läks kuhu klassi, aga koolinõunik ja koolijuhataja hakkasid kantseleis innuga malet mängima.

Enne kui koolijuhataja abikaasa meid lõunale palus (searibi ja pruunid kartulid!), leidis koolinõunik mahti meie, naisõpetajate toas ära käia. Teda huvitas, milline kord seal valitseb. Ka tema tütar Salme Linsi, meie eelkäija Sondas, kurtis kord mulle:

"Tuleb ja istub aina minu tunnis nagu teisi õpetajaid polekski; ja pärast kontrollib veel, kas mul tuba korras on!"

Lõunasöögi ajal ajas külaline head juttu ja küsis, kus mulle rohkem meeldib, Püssis või Sondas.

"Sondas."

"Ja mispärast?"

"Ma olen siin nagu oma kodus."

Pärast lõunat pidasid koolinõunik ja juhataja veel kantseleis omavahel aru ja pärastlõunase rongiga sõitis koolinõunik ära.

"Kõik korras," nentis "vana" Vihtmann.

Koolis peetakse aastapäeva.

Üks pidulik õpilaste ja nende vanemate koosviibimine oli juba nii oktoobris-novembris. Nimelt sai 1934. aastal 15 aastat täis Sonda koolimaja valmisaamisest ja kohaliku kooli ületoomisest Uljastilt Sondasse. Aktus peeti koolimajas. Et osa võtta soovijaid ära mahutada, avati maja alumisel korrusel asuvate I-II ja III-IV klasside vaheline lükandsein. (Nii talitati ka näiteks emadepäeva pidu puhul.)

Koolijuhataja Artur Vihtmann pidas kokkutulnuile kõne, milles tuletas meelde ka Uljasti kooli aega ja rääkis haridusolude paranemisest - oli ju tsaariaegse 3-klassilise asemel nüüd 6-klassiline kool kõigile lastele kohustuslik. Ja tööpoolest - see polnud kaua-egeltki tühi asi. Ka oli kontroll koolide üle läinud nüüd asjatundlike inimeste kätte, peamiselt pühakirja ja katekismuse tundmist nõudvatel pastoritel ja umbkeelsetel tsaari-inspektoritel polnud enam koolitöö kohta sõna- ega kontrolliõigust. Veel tuletas Artur Vihtmann meelde õpetajate paremat ettevalmistust võrreldes tsaariaegsega, tuletas meelde valla hoolitsust kooli eest ja häid abimehi lapsevanemate hulgast. Ei unustanud ka mälestamast endisi koolmeistreid Uljasti päevilt. Küllap kõneles ka õpilastele soojade sõnadega hariduse väärtusest ja vajadusest kooli au kõrgel hoida.

Kõnele järgnesid tervitused lapsevanemate poolt ja seejärel laste ettekanded. Lauldi, loeti ilulugemisi ja olid ka väikesed tantsuettekanded. Mäletan, et II klassi tütarlaps Leida Peddai, kel oli imeilus hääl, laulis üksi klaveri saatel järgmise laulukese:

M-ni tu-le ru-tu-ga, et ma-ga-ma ma jääs! Mind
 ka-ta o-ma kät-ega, et vä-si-mus munt läeks! O-len
 hom-me pa-um, kui o-lin tä-na, o-len hom-me pa-um, kui
 o-lin ei-le.

2. salm.
 Mni tule rutuga, et magama ma jääs!
 mind' kata oma kätega, et väsimus munt läeks!
 Olen homme targem, kui olin täna,
 olen homme targem, kui olin eile.

3. salm.
 Mni, tule rutuga, et magama ma jääs,
 mind kata oma kätega, et väsimus munt läeks!
 Olen homme suurem, kui olin täna,
 olen homme suurem, kui olin eile.

Mõned paremad lauljad suurematest poistest
 moodustasid väikese kahehäälselise ansambli ja laulsid:

Veel on mände mühavaida...

O. Merikanto

Väl on män-de mü-ha-vai-da soo-me sü-da-maa-del,
 val on tar-vis par-ve-pois-se pal-gi-par-ve töö-del!

2. salm.
 Kevadel need vappad poisid kevvedele lähevad
 sinna lõbusse linnu linna terviks terviks jäävad.

3. salm.
 Kõikide kohinal ja mändide mühinal lustil laulu võime,
 heitumise silmisilmad mölgavard meil mees.

Õpetaja Ludmilla Kuningas oli õpetanud III-IV klassi poistele toreda humoorika laulumängu, mida ettekannetele määratud kitsukesel põrandapinnal hoo ja vaimustusega vanematele ette mängiti. Tõenäoliselt esinesid sel korral mõned poisid ka madrustetantsuga. Esinesid ka suuremad tüdrukud väikese liikumisetüüdiga ja kui ka koorilaulu nimetada, siis on nüüd vist kõigest vähemalt nimetamisi kirja pandud, millega pidulik koosviibimine sisustati. Lapsevanematele peokene meeldis nagu mõnigi neist enne kojuminekut ütles, laste oma-kooli-tunnet ta süvendas ja meid, uustulnukaid, sidus tihedamini Sonda kooliga. Koolijuhataja kiitis mind Leida Peddai laulu eest, olevat eriti ilus ja üllatav olnud. Noh, laulis ju Leida, mitte mina; aga kellele tunnustav sõna mööda külge maha jookseb!

Õppenõukogust.Lastevanemate esindajaist

õppenõukogus.

Õppenõukogusse kuulusid kõik pedagoogid, üks neist valiti õppenõukogu sekretäriks. Täieõiguslikud õppenõukogu liikmed olid veel kaks lastevanemate esindajat, kelle valis sügisene lastevanemate koosolek. Õppenõukogu arutas kõiki kooli õppe-kasvatustlike küsimusi ning paljusid organisatoorseid probleeme. Tehti otsused ja jaotati konkreetsed ülesanded. Üldsonalised üleskutseid ei tunnustatud - puudusid nii sõnades kui protokollides seda tüüpi laused:

"Tõsta õppeedukust..." "Võidelda parema kasvatusliku olukorra eest..." "Pöörata tähelepanu õpilaste moraalse palge kujundamisele..." "Rikastada oma pedagoogilis-didaktilisi oskusi..." jne. jne.

Nende asemel:

"Kutsume selle kehva klassi sügisel nädala võrra varem kooli, iga päev paariks-kolmeks tunniks, aitame raskemaid asju korrata, on neil tuleval aastal kergem. Tulevad meelsasti." (Tulidki!)

"Poisid kolavad õhtuti rongi tuleku ajal jaamas, tuleb klassides öelda, et ei sobi. Ja teeme ise ka

sel ajal mõned jalutuskäigud rongi vastu."

"Poistel jääb aumehelikkusest puudu. Soovitame lugeda "Pal-tänava poisse" ja vestleme sellest."

"On ilmunud Kalamehe "Võimlemise käsiraamat". Kool ostab, võimlemisõpetajaile nagu loodud."

Õppenõukogus loeti läbi kõik, mis "Riigi ^{Tradits} ~~Õpetaja~~" koolide kohta seisis, samuti haridusosakonna ringkirjad. Kõigi kooli ürituste üle peeti õppenõukogus aru; kooli tegevus pidi olema kooskõlas kõrgemalt poolt tulnud korraldustega, see nõudis teinekord plaanide koostamist pikema aja kohta (näiteks kooli aia rajamine). Kuid kooliaasta kulges klassivälise tegevuse osas siiski rohkem traditsioonide ja leidlike idee-sühvatus-te järgi kui igasugu üksikasjaliste plaanide alusel. Õpetaja tööplaanid ja tunnikonspektid olid tema isiklik asi. Õppenõukogu neid läbi ei vaadanud, koolinõunik ei kontrollinud.

Lastevanemate esindajateks olid Sonda kooli õppenõukogus enamasti ikka ühed ja samad mehed, keda sõprade hulgas heatahtlikult Timkaks ja Tamkaks hüüti. Timka oli meile juba tuntud poisi Arnold Pedaksaare isa. Pedaksaar senior teenis leiba metskonna kirjutajana, elas oma perega Uljastil metskonnahoone kõrval lausa järve kaldal väikeses omaette majakeses. Tal oli hea jutuand ja krutski-mees oli ta ka. Eks korra tulnud pealinnast tähtsad tegelased Sonda metskonnaga tutvuma. Kui ametiasjad aetud, räägitud veel juttu. Pedaksaar kurtnud külalistele, et metskonna-maja taga aias kasvab isevärki pöösas, mille nime kohapeal keegi ei tea. Oot-oot, ta toob oksakese näha, eks linnamehed haritud, küllap nemad tunnevad taime ära. Toonudki siis lehe, õieti rohtse osakese (tänavune võrse) näha, aga ei aidanud linlastegi haridus - mis tundmata, see tundmata. Eks siis Pedaksaar oma edeva suuga öelnud ära, et see on kartuli oksake. Külaliste näod veninud õige pikaks.

Ka Pedaksaare tütar Haide küis Sonda koolis. Oli taibukas, kasvatatud ja armas tütarlaps.

Pedaksaar oli meil alati jõuluvana. Oli olnud ja jäi. Kuid ta elu lõppes kurvalt: uppus 1941. aasta su-

vel Uljasti järve ja maeti sinnasamasse ligidale -
haud on praegugi seal.

Tamka nimi oli Adams, kes elas Sondas. Ta naine pidas väikest poodi Karja tänaval, mis amet tal endal oli, ei mäleta. Ka Adams oli mõnus ja väga koolisõbralik mees. Tal käis Sonda koolis kaks arukat, õpihimulist ja nāgusat last. Tütar oli ilusakene, veidi edev nagu paljud kenad tüdrukud, kuid teiste hulgas mingit staari küll ei mänginud. Poeg oli tõsine töömees, lausa muinasjutu-printsi välimusega - ilmselt polnud ta ise viimasest asjaolust teadlikki.

Pedaksaar senior noomis mind halva rühi pärast - no ei tohi viimmas seista; ja Adams jälle kiitis selle eest, et mul protokollikirjutamine täpselt ja ladusalt käis.

Kooli aitasid mõlemad niipalju kui nad seda teha said, olid koõlijuhatajal ja õpetajatel töökoorma veadamisel abiks nõu ja jõuga.

Õpilaste teadmisi, elukombeid ja hoolsust hinnati õppenõukogus kaks korda aastas, talvise ja suvise koolivaheaja eel. Meie koolis oli kombeks õppenõukogu koosolekul kõigi laste kõik hinded kohe hinnetelehtedele kanda (hiljem õpilasraamatusse). Nii kujunes kõigil õppenõukogu liikmetel hea ülevaade üldisest edasijõudmisest koolis ja iga õpilase edukusest eraldi. Vaidlusi hinnete väljapanekul ei tekkinud, mõnikord küll peeti nõu; sel juhul kindlasti, kui asi puudutas elukombeid. Nende allahindamist esines harva ja seda peeti teiste õpilaste seas asjaosalisele suureks häbiks. Kevadeti jõeti nõrgad õpilased rahuliku südamega klassikursust kordama. Kergel käel seda ei tehtud, arutati, mis õpilasele kasulik, kas nii või nii. Ei klassikursuse kordamine traumeerinud kedagi. Mõnigi istumajäänu tundis järgmisel õppeaastal rõõmu, et jalad põhjas ja asi edeneb.

Kooli jõulupuu.

Kooli jõulupuu - see oli õppeaasta kõrgpunkt, kõige oodatud, suurt rõõmu ja elevust toov sündmus koolielus. Ettevalmistused jõulupiduks tekitasid ootus- ja ärevustunde nagu oleks õhus juba hõljunud piparkoogilõhn ja akna taga välgatanud vargsi sisse-vaatava jõuluvana valge habe.

Algas see juba novembri lõpupoolel. Hangiti Hari-dusliidult lastenäidendite näidiseksemplare, neist valiti välja sobiv, jõukohane ja võimalikult ka sisu-kes, muidugi selline, mida saaks ette kanda Sonda selt-simaja ahtates tingimustes. Ei tohtinud ta ka nõuda keerulisi ja kalleid kostüüme ega rekvisiite. Näidend leitud, telliti terve komplekt raamatuid, igale osa-lisele.

Õppenõukogu ja hoolekogu koosolekutel pidasime siis sõjanõu ja jaotasime ülesanded. Koolijuhataja oli muidu gi vägede ülemjuht. Lapsevanematest hoolekogu- ja õppe-nõukogu mehed võtsid enda peale kuuse ja jõulumaiustus-te muretsemise ja kohaletoomise, õpetaja Lätt sai üles-andeks õpetada lastele näidend kätte, meie õpetaja Kuningaga pidime õpetama laulud, deklamatsioonid ja tantsud.

Ühiselt leiti ka näidendi tegelased. Tean, et kirjeldataval aastal etendati üht Kitzbergi lastetükki: tegelasi oli nii tõsielulisi kui muinasjutulisi - teadagi vaene poiss, kes näitemängu lõpul jõuab õnne-le, tema hoolimatud vennad, siis murueide tütreid, va-nakurja noorem vend (mitte see päris sarviline) ja hea haldjataat, kes kui deus ex machina kõik kurjad jõud purustab ja head võidule aitab.

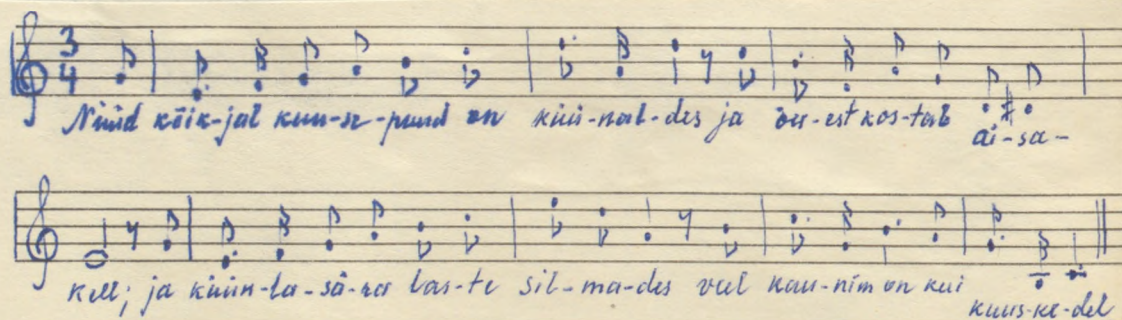
Ettevalmistused algasid hoo ja pingega. Näidendi lavastamine oli endastmõistetavalt suur töö, iga nädal ikka mitu proovi. Kui tegelastel asi ei tahtnud edene-da, lõi õpetaja Lätt käega vastu põlve ja nõudis kor-damist: uuesti ja paremini. Läks näitemängu proov häs-ti, ütles pärast meile: "Täna olid isvinglid täitsa tublid." Sõna "isvinglid" oli arvatavasti tema enda

keeleline looming ja nii nimetas ta lapsi, kui need olid teda rõõmustanud.

Opetaja Kuningas õpetas murueide tütardele kaks ilusalt tantsu. Mina olin saanud Väike-Maarja keskkooli õpetajalt Aliide Uibolt, kes ka mulle mu algkoolipäevil oli võimlemist õpetanud, üsna huvitava ja karakterse "hiina tantsu" seade. V-VI-st klassist valitud viis tüdrukut Helmi Tiinast, Anna Mäitse, Aurelie Kuusik (Varinurmest) ja õed Linda ning Ella Mati (Satsust) õppisid selle rõõmuga ära. Aga kust saada tantsijalle kostüüme? Koolil oli valgeid marlist tantsukleite - need värvis Ludmilla Kuningas roheliseks ja nii olid murueide tütrede saanud nagu päris uued kleidikesed. Mind aitas jällegi väikemaarjalane preili Uiho - ta saatis mulle oma kooli peogarderobist hiinlaste kostüümid ja peakatted; tüdrukutel oli hea meel ja rõõmuga õmblesin mina ühe puudu jäänud kostüümi juurde. Öhtuti-öösiti aitasime ka kolleeg Lättil näidendi tegelaste riietust korda seada, tema ise joonistas - maalis mõned vajalikud dekoratsioonid lisaks seltsimaja omadele.

Laulud, teadagi, õpiti ära laulu- ja deklamatsioonid emakeele tundides. Üks lauludest, "Jõulumees", on eespool kirja pandud, ega kõiki mäletagi, tean, et ühe jõululaulu leidsin Saksamaal väljaantud pühadeainelisest klaveripopurrist - sõnad tegin ise, aga mälu suudab taastada ainult refrääni:

13.

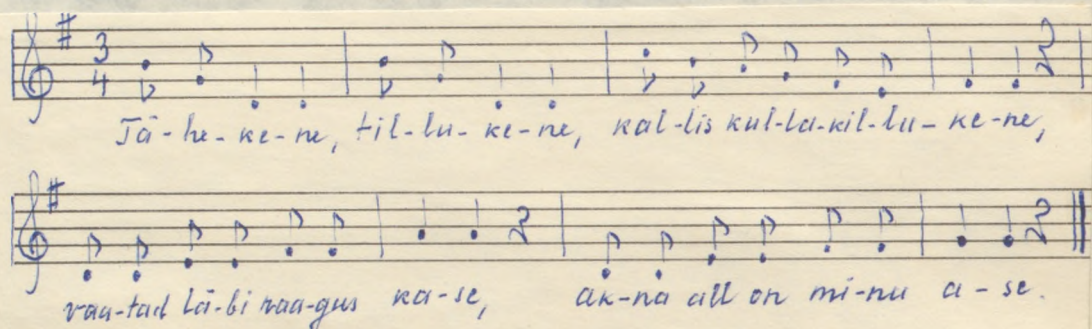
I - II klass laulis kindlasti minu õpetaja Evert Meriäise laulukest:

14.

Tähekene.

Oro

E. Meriäinen

Tähekene, tillukene, kallid kullakillukene,
kas sa näed ka meie maja, jääga kaetud kopli oja?
Tähekene, tillukene, kallid kullakillukene,
katusel on valge lumi, mulle tuleb juba uni.

Ja I-II klass õppis veel praegugi tuntud laule "Läbi lume sahisema" ning "Sõitsid saanid, sõitsid reed..."

Nii see programm kokku sai, ettekandeid oli küllaga.

Lähemale jõudis oodatud piduõhtu - alati oli ta 21. või 22. detsembril, õppepoolaasta viimasel päeval. Juba toimetasid hoolekogumehed kohale pühademaistused: präänikud, küpsised, kompvekid, õunad, mandariinid. Ohtul tulid nad ise ka appi ja jõululõhnaline maius jaotati kottidesse, iga lapse jaoks sai kena pakike. Hoolekogu liige Jaansoo pistis vahel mõnda kotti kompveki rohkem kui oli ette nähtud ja lausus:

"Las see saab ühe rohkem!"

Osa suupärasest pühadekaubast jäeti järele: jaotamiseks eelkooliealistele lastele, kes koos isa-emaga peole tulid. Kuidas oleks jõulumees võinud nemad ilma jätta!

Mõni hea päev enne pidu hakati kütma seltsimaja - seda polnud nii kerge soojaks saada. Küllap see jülle Jaansoo oli, kes tõi seltsimajja suure kähara kuusepuu ja pani sellele jala alla. Kantseleisse siginesid küünlapakid...

Peoelisel päeval jäeti koolitunnid ära. Koolipere läks täies koosseisus seltsimajja peaproovile - lavaga harjuma, esitatavale viimast lihvi andma.

Viimane koolipäev saabus. Jagati tunnistusi, kiideti edukaid, lohutati kahe-mehi: kui ikka asi tõsiselt kätte võtta, küll ta siis kevadeks korda saab. Lapsed said pühadevaheks juturaamatuid lugeda, neile loeti peale viimased õpetussõnad õhtuks ja lasti nad siis koju - tuli ju pärastlõunal aegsasti peomajas kohal olla - algus oli kell neli. Peoruum on soe, kuusk levitab vaigulõhna, kuid küünlad on veel süütamata. Saalis istuvad vanemad, väikesed õed-vennad, muud külalised. Lava taga segivad murueide tütreid ümber õpetaja Kuninga, kolleeg Lätt paneb haldjataadile habet ette, mina seon punase keebi põrguvaimu õlgadele. Kõik kohtadele! Eesriie avaneb.

Kõik läheb näitemängus kenasti korda, lavastaja lööb küll vahel käega vastu põlve:

"No kas ma küll ei õpetanud, kuidas seda kohta mängida!" aga kui lavalugu lõpule jõuab, õnneotsija poisike oma printsessi ning pool kuningriiki on kätte saanud ja eesriie näitemängu järel sulgub, siis sõnab muheldes:

"Vaata isvingleid! Ära tegid."

Nüüd kogunevad lavale lauljad, ilulugejad, tantsijad. Eesriie tõmmatakse eest ära, enne, vahepeal on kuusepuul küünlad süüdatud, ja I-II klass alustab rõõmsalt laulu:

"Läbi lume sahiseva..."

Eeskava läheb edasi, meil on juba eestpoolt teada, kes esinevad ja mida ette kannavad. Ja äkki, oodatult, aga siiski nagu ootamata astub lavale tema ise, punases ürbis, valges habemes, kott seljas - jõuluvana! Räägitakse, et Arno isa. Kus jutt! Jõuluvana on jõuluvana! Suured poisid aitavad lavale tuua need kingipakid, mis taadi kotti ei mahtunud. Meil on ju nii palju häid lapsi - kõik on head lapsed! ja igaüks saab jõulumehe enda käega antud maiustustekoti. Siis läheb jõulumees lausa saali ja poetab otse kamaluga

iga kodulapse pikku üht ja teist magusat. Aitäh taa-
dile ja tulgu ta aasta pärast jälle!

Saalis tehakse ruumi tantsuks ja ringmängudeks -
kuidas võiksid tüdrukud leppida peoga, kus tantsida ei
sa! Poisid tegelevad rohkem jõulutaadi annetustega ja
ajavad mehejuttu.

Küünlad on kustunud, peolistele tükib väsimus peale.
Mis muud, kui üleriided selga, kaugemalt lapsed vanema-
te vahele rekke, lähedalt käijad isa-ema kõrval jalgsi
kodu poole. Südames on rõõm - ja natuke ehk ka nukrust.
Meid ootab ees koolivaheaeg ja küünlasäras kuused kodu-
des - milleks muud tunda kui rõõmu!

Esimene õppepoolaasta on läbi.

Õpetajad ja hoolekogu / ning õppenõukogu mehed siir-
duvad koolijuhataja poole. Natuke teejoomist pärast
pingutust - ja siis kõneleb Saar senior meile oma ar-
mastuse lugu kella poole kolmeni öösel. Lugu jääb poo-
leli - väsimus nõuab oma. Ega üks ilus armastus jõuagi
kunagi lõpule!

Mis tegid noored õpetajad (ja vanemad)
väljaspool kooli.

Sedapuhku laseme koolitööl rahulikult kulgeda, õpetajad ja koolilapsed on iga päev korrakohaselt klassis ja püüavad oma ülesandeid südametunnistuse ja võimete järgi täita. Astume tagasi sügisesse ja vaatame, kuidas me Ludmilla Kuningaga hakkame seltskondlikust elust ja tööst osa võtma.

Enne mõni sõna Sonda ja Sonda ümbruse inimestest. Sonda on sõlmjaam. Siit viivad raudteed Mustveesse ja Aserisse. Aseri teed enam ei kasutata, Mustveega on regulaarne ühendus: sõidavad reisijad ja läheb kaup. Väga suur osa sondalastest töötab raudteel ametnike ja töolistena. Loomulikult on sõlmjaamas ka depoo, kus hulk Sonda elanikke leiba teenib. Tööd leitakse Lellepi lauavabrikust, Lõhmuse lihatööstusest. Sondas elavad veel "Tarbija" kaupluse töötajad, posti-ametnikud, käsitöölised, arst ja apteeker ka. Ümbruskonna külades Nõõris, Ilmastes, Satsus, Vana-Sondas, Varinurmes, Puismas ja Uljastil on ~~metskonna~~ põllupidajad. Kuna Uljastil on metskonna keskus, leidub seal metsaametnikke, metsnikud ja metsavahid on oma elupaikades siin-seal laiali.

Kõige prominentsemad kujud meie koolijuhataja A.Vihtmanni kõrval on raudteearst doktor Himma; lauavabriku omanik Lellep (kes ei ela küll pidevalt Sondas); metsaülem Härmaste; jaamaülem Kruusberg; "Tarbija" ärijuht Portsmouts, hiljem eestistatud nimega Purre ja veel mõned. Varsti oleme nendega küll tuttavad, aga juba eavahe tõttu satume harva tihedamasse suhtlemisse. Seltside tegevusest võtavad nad vähe osa, kui A.Vihtmann välja arvata. Pole neil selleks ka aegagi. Ega meie juhatajalgi üleliigset aega pole, aga tema kuulub ju õpetajaskonna, maa soola hulka, see tõsiasi esitab oma nõudmised.

Oli ju üldine ja ka õpetajate endi seisukoht, et kooliõpetaja, eriti maakooliõpetaja moraalne kohustus on osa võtta seltskonnategevusest, eriti kultuu-

ri alal. Noortele vallalistele ja ka abielus õpetajatele oli see pealegi meeltnööda vaheldus ja võimalus ennast teostada nagu praegu öeldakse. Eakad tegid kaasa kohusetundest. Võtame arvesse: raadioid oli vähe (meie majas ei ühtegi), grammofoon oli veelgi haruldasem, televiisorist ei osanud unistadagi, Sondas polnud elektritki. Kui tahtsid ümbruskonna ja iseenda tööpäevade vahele elustavaid üritusi, tuli neid ise teha.

Sondas olid mõned kenakesed seltsid: Sonda Hariduse ja Spordi Selts (SHSS), Tuletõrje Ühing ja Perenaiste Selts.

Hariduse ja Spordi Seltsi tõmmati meid Ludmilla Kuningaga peatselt kaasa. Seltsi juhatusse kuulusid August Vähma, keskharidusega energiline noormees, Endel Lellep, Lellep seniori poeg; Elmar Hammer, Lellepi lauavabriku juhataja; ja kuidas unustada nimetamast seltsi alatist esimeest onu Simtmanni, eestistatult Sinileppa, depoo lukkseppa, hilisema Sonda kooli õpetaja Aino Oameri isa. Sinileppa onu oli seltsi raudvara, tegutses seal innuga ja oli noorte inimeste vastu sõbralik ning heatahtlik. Agarad olid ka eelnimetatud juhatuse liikmed. Seltsi tegevusest võtsid osa õpetajad, haritumad ja ärksamad ümbruskonna inimesed, ülekaalus nooremad.

Tuletõrje Ühingu tegutsesid rohkem toekamas vanuses mehed, hästi intensiivselt ka meie koolijuhataja, ja Perenaiste Selts oli teadagi kellele. Esinaine oli seal mäletamisi Aliide Vihtmann. Meie Ludmillaga seal liikmed polnud, aga kui appi kutsuti, läksime meelsasti.

Meie, noorte õpetajate pärisosa oli järelikult SHSS. Varanduslikust küljest polnud Sonda Hariduse ja Spordi Seltsil millegagi kiidelda. Sissetulekuid sai selts peamiselt pidudest ja seltsimaja väljaüürimisest, väljaminekuid aga kui palju! Oli majandusliku kriisi aeg ja ega Sondas ja Sonda ümbruses üleliigset varakust polnud.

Seltsimaja oli puuehitus. Saal oli Sonda jaoks kül-

lalt ruumikas, kuid sõre ja soe ei püsinud sees. Oli tilluke rõdugi, riidehoiuks aga ainult väike konku, mis rõdu alla oli ehitatud. Muid kõrvalruume polnud ollagi. Lava polnudki nii väga pisike, kuid tegelaste riietumiseks ja grimmeerimiseks oli ainult kitsuke kulissidetagune.

Maja oleks hädasti kõva remonti vajanud, aga pidu pidada oli seal niigi tore. Käis vahetevahel Draamastuudiogi või Rändteater, nagu teatritruppi parajasti nimetati. Tutvuse kaudu oli Endel Lellep saanud "Estoniast" mahakantud dekoratsioonid. Nendega kaeti nüüd meie seltsimaja seinad seestpoolt. Dekoratsioonid olid papile maalitud ja kujutasid metsa: istus seal öökull männicksal ja luuras rebane kuuskede vahel. Saal muutus õdusamaks ja raasuke soemakski. Ikka ilus oli.

Selts, nagu nimigi näitas, tegeles vaimukultuuriga ja spordiga. Elmisel suvel oli nii nais- kui meesvõimlejate rühm tegelastena osa võtnud ÜENU (Üle-Eestiline Noorsoo Ühing) suurest spordipeost Tallinnas, kuhu kõigist paigust kokku sõideti, kes esinema, kes vaatama. Sonda noormeestel oli seks puhuks omaloodud ihuhüangi:

15.

Marsi tempo

Vaat, siit tuleb Sonda pois-te kamp, i-ga pois, ha-tent

nais-te sak-ra-ment...

Mamma, mamma, Sonda poiss on siin,
südames mul piin, magus armupiin...
jne.

Ei tea, kui palju armupiina suutsid sondaalased pealinna tütarlaste südames äratada, aga fotol nägid nad küll mehised ja meeliköitvad välja, neid näisid ka kenad.

Haritumad ja laiema silmaringiga SHSS-i liikmed tegid meiega kohe tutvust. Meile toodi kutsed seltsi esimesele sügisesele üritusele, perekonnaõhtule. Seal oligi meie esimene lõbus koosviibimine Sonda rahvaga. Pakuti teed, võileibu, sülti, salatit. Vägijooke polnud, ehk kui, siis laua all. Peanumbriks oli muidugi tanta. Peokülaliste tuju tõstmiseks olid müügil serpentiin ja confetti ning lõbusad piltpostkaardid Aamori posti tarbeks. Kas te teate, mis on Aamori post? See käis nii, et õrnema soo esindajale kinnitati rinda numbrid. Noored ja vanemad mehed võisid kaarte osta ja silmahakanud neidudele-noorikutele sõnumeid saata. Aadressiks oli daami rinnas ilutsev number. Kätteviijaks oli peopostiljon, kelle postikotti kaardid pisteti. Istusin koos paari noormehega, kellega hiljuti olin tutvunud ja need, omavahel kokku leppinud, ostsid pataka kaarte ning adresseerisid need mulle. Tütarlaps, kes sai kõige rohkem kaarte ja võis need peo lõpul ette näidata, sai mingi mälestuseseme. Kuid seeki ei läinud läbi - leidis siiski naissoost piduline, kel oli rohkem kaarte kui minul, tõenäoliselt ausal teel saadud.

Järgmisel piduõhtul taheti ette kanda näitemäng, Mändmetsa (?) "Ena", päris kurva lõpuga draama. Selle kunstiväärtust ei oska ma nii kauge aja taha hinnata. Näitejuht-lavastaja Karl Pilden, ja seltsi juhatuse liige August Võhma tulid kohe ka Ludmillale ja mulle rolle pakkuma, mulle isegi peaosa. Kahtlesin küll oma näitlejavõimete eelmiste kogemuste põhjal, kuid kiusus oli suur ja kõik tundus päratu huvitav olevat. Eks igaühe noorus maksa enda ülehindamisele lõivu.

Lavastaja Karl Pilden, raudteeametnik, oli ise silmapaistvate näitlejaannetega noormees, kel ka kutselises teatris oleks võinud edu olla (nagu tema õel Athalie Pildenil hiljem Rakveres oligi). Proovidel

nägi ta minuga ja mu vastasmängija postiametnik Siegfried Harfiga (eestistatud nimi Ants Harvo) haledal kombel vaeva ja sai õe Athalie käest pragada, miks ta paremini ei õpeta. Eriti saamatud olime armastustseenides. Parimaks osatäitjaks osutus näitejuht ise, kes väikeses kõrvalosas peo ajal saali haudvaikseks võlus, nii et meie lava taga ei julgenud ahhetadagi. Maha me teisedki selle loo mängisime; meie armastus Siegfried Harfiga kukkus etendusel veel kohmakam välja kui proovidel; märksa paremini mängisid kõik teised. Aplaus oli näidendi lõppedes siiski elav ja näitejuht ei olnud minu peale siiski mitte nii vihane, et ta mind tentsima poleks kutsunud.

Talve jooksul peeti seltsimajas hästi mitu pidu. Mullegi jätkus osasid, nii saamatu kui olingi, tean ainult, et ühte vanaeide osa tegin õnnestunult, nii et näitejuhtki ütles:

"Kas sa ise märkasid ka, kui tore vanaeit sa olid?!"

(Ei tea, kas ainult tema silmis või tõesti. Näitlemisest hakkasin edaspidi ikka rohkem kõrvale puik-
lema.)

SHSS-i juures tegutses ka laulukoor. Seda oli seni juhatanud kes muu kui koolmeister Artur Vihtmann. Nüüd hakkas ta kavalal kombel mind enda järeltulijaks välja koolitama. Sügisepoole laskis ta mul koorile ainult üksikuid häälerühmi välja õpetada. Hiljem andis taktikepi päriselt üle. Ka laulukoor esines pidudel. Kolme laulu, mida esimesel aastal laulsime, mäletan selgesti: O. Merikanto "Kui süte all tuli tumeneb", Mart Saare "Raske oli kaugel surra" ja Toivo Kuula "Marss". Teised on mälust haihtunud, kuid on meeles mõnus meeleolu proovidel ja rõõm, kui laulud hästi kõlama hakkasid. Ilus laul ja ilus maal, hea raamat, hea sõber ja kaunis loodus - mida on veel noore inimese õnneks vaja.

SHSS-i tegevusest sel aastal mainigem veel esperanto-kursuste läbiviimist. Juba seminaris olime

Ludmillaga läbi teinud ühed esperanto kursused ja saanud ka lugemiseks mõningaid esperantokeelseid rasmatuid (Muuseas Gogoli "La revizoro"). Uus õppus meile suurt juurde ei andnud, aga kuna osavõtjaid oli rohkesti, eks mõnigi sai innustust esperanto õppimiseks. Kahju, et ei tulnud mõttele asutada esperantistide klubi, vaevalt küll oleks see võimalikki olnud.

Siin on kirjeldataud Sonda seltside, peamiselt küll SHSS-i tegevust 1934./35. aastal minu silmade läbi nähtuna. Loodan selle teemga juurde edaspidi tagasi tulla ja kirjutada - veidi asjalikumas toonis - milliseks kujunes seltside elu Sondas järgnevail aastail.

Mida me kodus tegime.

Et meie, kaks naisõpetajat töötasime kumbki poole normi tundidega, oli meil küll vähe seda vabandust, mida koi ja rooste rikub, kuid ajapuuduse üle polnud põhjust nuriseda. Oma väikesed majapidamisaskeldused ja toidukeetmise tegime üks ühel teine teisel nädalal, toituistasime ära ka meeskolleeg Läti, nagu sügisel lubatud; koos söömine tuli odavam ja söögikaaslasid arvestades püüdsime hoolikalt keeta. Puusaagimine, veetoomine, poeskäimine - aga peale selle?

Olin õppinud juba seminaris fakultatiivselt soome keelt - tõsi küll, võimalus oli seda teha ainult ühel aastal ja vähese tundidearvuga. Mingi aluspõhi oli olemas, millele iseseisvalt suuremaid teadmisi oskusi rajada. Hankisin endale ühe üliõpilasest klassivenna kaudu soome keele loengute konspektid, sain tema lahkel abil ka soome kirjandusklassikute teoseid algkeeles lugeda ning ostsin endale Kettuse "Soome keele grammatika eestlastele". Kõik see oli õppimiseks huvitav, kevadeks olin niikaugel, et võisin sõnastikuta lugeda igasugust soome belletistikat ja ajakirjandust. Elus on see mulle mõnigi kord rõõmuks olnud. Ludmilla Kuningas täiendas end

usinasti inglise keeles.

Muidugi lugesime, mis aga kätte saime. Sondas raamatukogu polnud, kuid kaasõpetaja Lättil oli kapitälis head kirjandust, mida ta ei keelanud. Näiteks andis ta meile lugeda Mereschkovski suurteosed "Leonardo da Vinci" ja "Dekabristen", põhjaliku kirjelduse Paul Gauguini elust koos heade värvi-trükkidega ^{maailmast} ja palju muud. Üks hea sõber kinkis Kiplingi "Kim'i" kaks köidet, mis avas minu silmade ees India kireva elu ja uskumused. Alles on "Kim" mul praegugi, ainult kinkija puhkab mullas. Kergemeelne nagu ma vaatamata rahanappusele olin, ostsin ise Galsworthy "Ein Heiliger'i" ja - eespool oli juba jutuks - Ibseni "Keiser ja kalilealase". Noored naisolendid armastavad alati luulet - lugesime ja õppisime ositi pähe Underit, Visnapuud, Verhaerenit ja Poe'd - viimase "Kaaren" on mul tänini peas - ikkagi 18 salmi raske värsimöödus - ja tuleb kasvõi une pealt. Kõik ülesloetu avaldas meile tugevat ja võib loota, ka head mõju. Aus olles peab lisama, et me lugesime õhinal ka Courths-Mahleri "Armastuse okasteed" ja Hilja Valtose bestsellereid. Kui palju ilusat haledat armastust ja õnnelikke lõppe!

Mõned korrad talve jooksul oli võimalik näha pealinna teatrit. Ühel puhul koguni Sonda seltsimajas. Mängiti Raudsepa lugu "Roosad prillid" Mari Möldre ja Ruut Tarmoga peaosades. Kes neist näitlejaist midagi teab, võib ette kujutada, kuidas saal naerust rõkkas. Tavaliselt pidime aga minema Errasse, kui tahtsime teatrikunstist osa saada. Nõnda siis: rongiga Kiviõlli, sealt jala Erra seltsimajja; pärast etendust tuli kogu kodutee jalgsi katta. Mitmekesi käisime: lausa lust, kui just lastingud, teise nimega brunellid (teatud materjalist kingad) jalgu ei hakanud vaevama. (Ükskord kõndisin mööda raudteed päris sukis!) Erras nähtust on meelles vene näitekirjaniku Trigeri "Õnnelik abielu". Peaosalist mängis legendaarne Liina Reiman, tema

13-aastast tütar nooruke Salme Reek, kes seda osa 8. märtsil anno domini 1986 televisioonis esinedes meelde tuletas. Teised osatäitjad: Sunne, Suurorg.

Teisel õppepöolaastal tekkis õppetöös difteeria tõttu paari-nädalane vahe. Lugesin oma veeringud üle, otsustasin, et senine peokleit khib veel küll - ja sõitsin Tartusse, kus mul oli lähedaselt tuttav perekond, kes mind alati kui oma last vastu võttis, peale selle veel rida häid tuttavaid: seminari vilistlasi. Esimene asi, mis pähe tuli, oli loomulikult "Vanemuine", kus parajasti mängiti Vuolijõe "Niskamäe naised". Vaatasin veel operetti "Kolm musketäri" ja käisin kunstinäitusel, kus oma ihusilma-ga nägin ka Lui Läti vaikelusid õlis. Parajasti oli ka pidu seminaris, s.t. pedagoogiumis, kus direktoriks oli minu endine direktor Rakvere Seminari ajast Voldemar Raam ja õppejõududena töötasid mitmed endised Rakvere seminari õpetajad. Rõõmus jällenägemine! Võimlemisõpetaja Helmi Jürisson:

"Ellen, rüht! No selg sirgu ja õlad taha!"

Matemaatikaõpetaja Arvo Lehis:

"Kus töötate? Kas matemaatikat õpetate? Teile ju seminaris matemaatika meeldis? Nojah, seda ainet annavad ikka koolijuhatajad. Viimases "Kasvatuses" olijuttu matemaatika õpetamisest. Te ju "Kasvatust" loete? Või huvitavad uued võtted matemaatika õpetamises!"

Viiuliõpetaja Aleksander Öunapuu:

"Kuidas teile meie orkester meeldis? Muidu päris head mängijad, aga pole sellist esimest viiulit kui Rakveres Artur Vahter oli. Või Linda Linsi. Kas te laulukoori juhatate? Kas te viiulit veel mängite?"

Direktor Raamiga ajasime päris pikka juttu palju dest asjadest, muuseas ka fašismi ohust, ja väga murelikult. Tema ümber oli kogunenud terve hulk endisi seminariste, peole olid tulnud nähtavasti kõik Tartus töötavad või õppivad Rakvere Seminari vilistlased.

Kaupluste vaateaknaid ma parem ei vaadanudki, kuid siiski: läksin noodipoodi ja ostsin albumi Tšaikovski klaveripaladega. Kui koju jõudsin, täna-
sin õnne, et palgapäev oli lähedal.

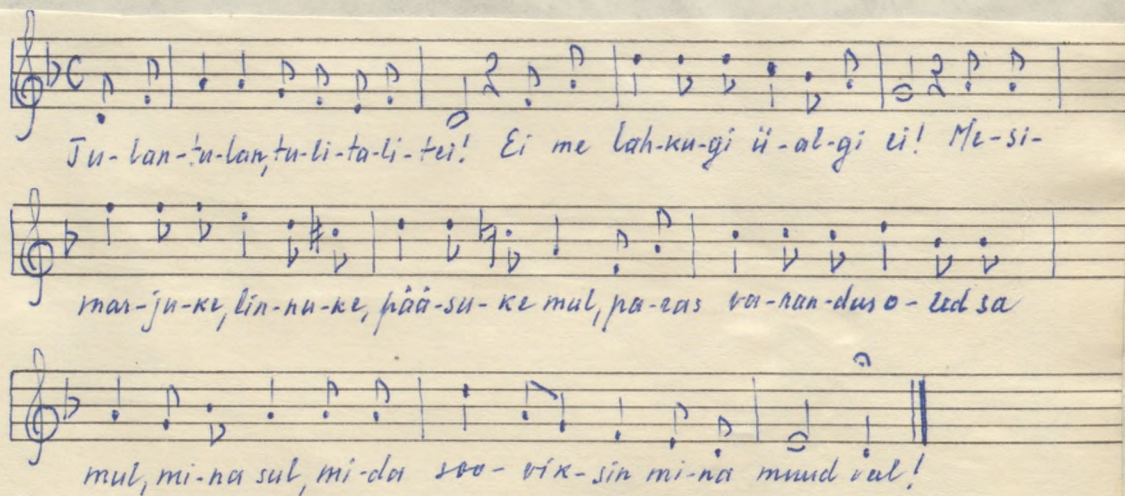
Tartuskäigu tagajärjel olin tükk aega kõrgenda-
tud meeleolus. Oma osa mängis selles ka Tšaikovski
noodiraamat - oli midagi uut ja ilusat, mida õhtuti
I-II klassis asuval klaveril õppida ja mängida, kui-
gi mul oli ennegi kenakesti klaverinoote. Seminaris
saadud muusikakasvatuse tõttu tegelesin klaveri juu-
res ainult tõsise "repertuaariga". Ega mu mäng teab-
kui kunstiväärtuslik polnud, aga eks endal oli ilus
kuulata.

Mis tegid kaks seminariharidusega tüdrukut, kui
nad olid kahekesi toas ja heas tujus? Nad laulsid.
Nad laulsid palju ja kõiksugust ä la praegused
ansamblid "Suveniir" ja "Kukerpillid". Siin näited:

16.

Tulan - tuln.

6. Merikanto

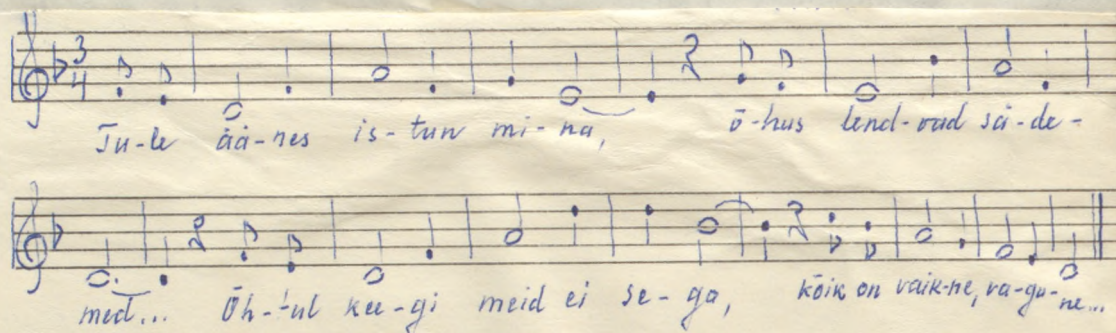

Tu-lan-tu-lan, tu-li-ta-li-tu! Ei me lah-ku-gi ü-al-gi ei! Me-si-
mar-ju-ke, lin-nu-ke, pää-su-ke mul, pra-eas va-nan-dus o-ed sa
mul, mi-na sul, mi-da soo-vik-sin mi-na muud val!

Tulen-tulan, tuli-tali-tei, oma õnn see meid ühte ju tõi!
 Ja tulgugi hallad ja külmad ja muud,
 elu õnnelik siiski ja naerul me suud
 ja kirkad on päevad ja öhtud.

17. Tule ääres istun mina...

Rahvalik laul

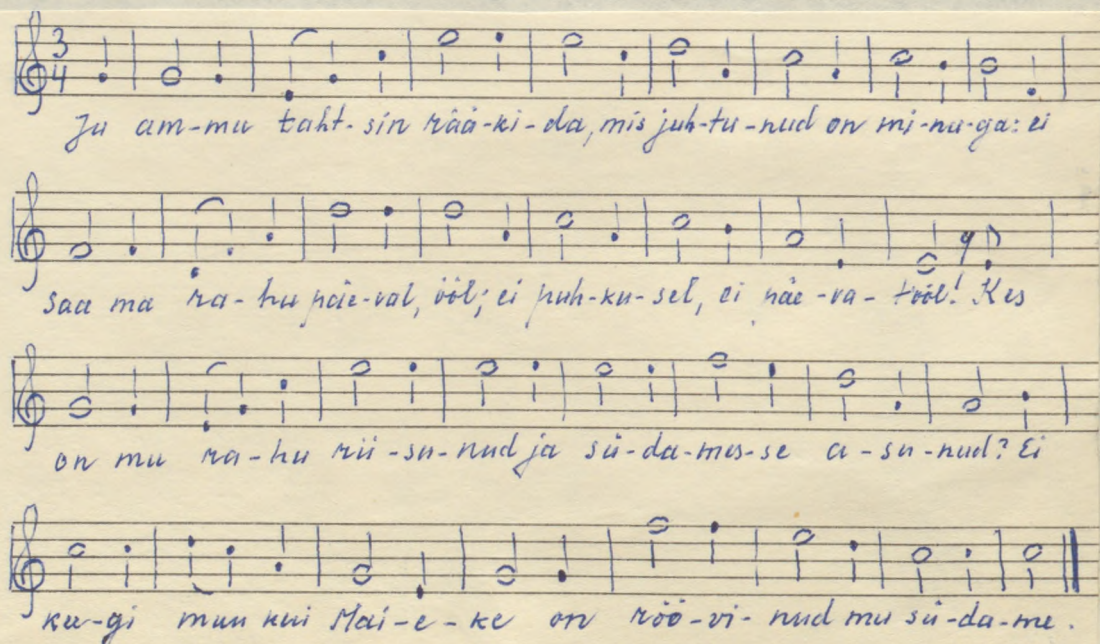

Kas pead meeles, armas peiu, neitut, kes sind armastas,
 kui su süles teine neiu, lauluga sind lõbustab?

Armas peig, nüüd lahkun mina laia ilma rändama.
 Mälestuseks jätan sulle suudluse nii palava.

18. Ju ammu tahtsin rääkida...

Rahvalik laul

Ma talle tahtsin ütelda, mis juhtunud on minuga,
kas leian vastuarmastust ja kuulen seda tema suust.
Oh saaksin teada oketi, kas meeldin talle samuti!
See oli siis, kui sõnnikut sai põllu peale laotud.

Ma sõnnikusse vigla lõin ja Maie silmadega sõin,
ka tema pisut seisatas ja natukene naeretas...

Sain vaevalt keele liikuma, kui julgus kadus korraga
ja armastuse asemel ma küsisin talt: "Mis on kell?"

19.

Es kommt nur einmal.

Filmist "Kongress tantsib"

Es kommt nur ein-mal, es kommt nicht wie-der, es ist zu schön, um wahr
zu sein! So wie ein Hun-der fällt auf uns nie-der vom Pa-ra-dies ein gold-ner
Schein. Es kommt nur ein-mal, es kommt nicht wie-der, viel-leicht ist es nur Träu-
me-ri? Das kann das Le-ben nur ein-mal ge-hen und je-der Fröh-ling hat nur
ei-nen Mai!

Hea oli laulda ja laule oli meil palju. Laulsime ka "Meil aiaäärne tänavas", "Oh mina väike mehekene", "Mullu mina muidu karjas käisin". Sel aastal jäävad "Mulgimaa", "Viljandi paadimees" ja "Postipoiss" veel tulevikumuusikaks, aga juhtumisi lõõritame "Kord sõitsivad linna husaarid" ja "Lilla istus vangitornis"... Ja lõõklaule. Kui juhtume unustama, et meie tuba on koolijuhataja korteri kohal ja mezzopianos lõõritamise asemel endile forte peale paneme, siis muigab "vana" Vihtmann järgmisel hommikul ja sõnab:

"Ei tea, kas tuleb ilmapuutust või, eile oli ülevalt nii heledaid hääli kuulda!"

Me teeme õnnetud näod ja "vana" Vihtmann lisab:

"No laulge, laulge! Millal siis veel laulda kui mitte teie kahekümne aasta vanuses!"

Tal on õigus. Millal siis laulda, kui mitte nooruses!

Kes meil käisid.

Lubage teid veel kord nimetada poisteks ja tüdrukuteks, mu kallid kunagised sõbrad Sonda-aastatelt, hiljem sõjast ja elust laiali pillutatud mööda lähikest kodumaad ja laia maailma. Mitu meist puhkab juba jahe-da maamulla ja liivasõmera all ja ülejäänutel pole ees enam väga pikka teed käia. Tookord olime kõik noored ega uskunud, et rutakalt voolav aeg meid peagi sajandi esimese kolmandiku lõpult tema viimsesse veerandisse kannab; tookord olime kõik vaesed mammona poolest, kuid õnnelikud ja terved; praegu elame lähedamalt, aga aastad on kärpinud meie õnnelikkuse tiibu ja teinud selgeks, kui vähe me teame. Need read õelgu lugejaile, kui väga me tahaksime veel olla oma kauges (ja ikkagi ka lähedases!) nooruses, kanda tema raskusi, olla tema mõtetega ja lootustega, laulu ja naeruga, kerge sammu ja kerge südamega, olgugi, et meil tol ajal polnud mu-redest puudus. Kas teie, tüdrukud ja poisid, mäletate veel? Astugem seltsis tagasi väikesesse Sondasse kolmekümnendatel aastatel ja kui me need tagasisammud

teeme, kuhu ma teid viin?

Me jõuame Sonda vana kalli koolimaja teisele korrusele, me astume kolme koolmeistri ühisesse salongi, külalistuppa, mis õieti kannab proosalist nimekööki. Pererahvast on kolm hinge: kaks noort koolipreilit ja neist kümme aastat vanem meesõpetaja ja teie teised olete meie külalised, meie ühised külalised, üsna nagu omaainimesed ja meie koosviibimine on vaimult rikas ja rõõmalt rohke. Kes me seal äsja kõetud pliidi soojuses teeklasside ja lihtsakeste võileibade juures istume? August Võhma; vennad Endel ja Lull(Leo) Lellep; õeksed Athalie ja Lisette Pildenid, hüütud Aateli'ks ja Liisu'ks; nende vend Karl, teda nimetame muidugi Kaarliks; Elmar Hammer kes ütleb talle Hammer! - ta on Hammer ... Või lihtsalt tööstustuus. Kui heidame pilgu aasta-paari võrra edasi, eks istu siis meie seas Aino Sinilepp, pärastine Sonda kooli kauaaegne truu õpetaja, Hilja Ainomäe - mu hea sõbratar Rakverest; Harry Jürgens, omavahelise hüüdnimega Jott; Tallinna noormees Albert Nilson, me ei häbene teda kutsumast Vanaks Paksuks... ja veel üks või teine. Täies koosseisus pole see vägi ju kunagi kohal ja kuhu ta siis mahubki... Aga nii kolm-neli tuleb korraga...

Me räägime ja arutame läbi kõik poliitilised, majanduslikud ja kultuurilised sündmused Eestis ja suures-laias ning huvitavas-õhtlikus maailmas väljaspool Eestit. Tee on kuum ja meie meeled on kuumad, me tahame, et kõikjal valitseks humaansus, mõistlikkus, tarkus ja lihtne headus - oleks ju nii loomulik, et kõik seda mõistaksid. Me oleme kõik kindlad, et fašism on cancer, vähktõbi Euroopa ihul, me ei tea, kui peatselt ta meid kurjakuulutavalt ühvardama hakkab, vähemalt sel aastal me loodame oma nooruse optimismis, et talle - ehk - piir pannakse, enne kui Schicklgruber-Hitler meid alla neelama hakkab.

Kujutavast kunstist räägib meie meeskolleeg, talle sekundeerivad pealinnast pärit noormehed Elmar Hammer ja Endel Lellep. Enamasti on Sonda kooli kodu-

kunstnikul valminud uus akvarell, harvemini õlimaal, mis nõuab rohkem tööd. "Meie meelest on need ikusad, kuidas ta ometi oskab? Ja me ei tea keegi midagi Hanno Kompuse, tunnustatud kunstikriitiku väga positiivsest arvamusest tema loomingu kohta. Olen juba kaugelt üle kuuekümne, kui satun juhuslikult "Loomingu" 1937. aasta jaanuarinumbris Kompuse artiklile "Kunstiaasta 1930", millest kõige muu hulgas loen järgmist:

"Kusagil Jõhvi^x pool astub igal hommikul oma kooliklassi õpetajaL- L. Lätt, pühendab mudilasi keele ja kirja, kodumaa tundmise ja arvutamise saladustesse, valvab päeva läbi korra järele ja parandab õhtuti kaustikuid. Millal tal on mahti maalida? Kuid ometi teeb ta seda. Endale rõõmuks ja mõnele teiselegi. Diletant, ütlete. Kuid oma nägu! Ning see on asendamatu väärtus.

Muidugi, õigus teil on väites, et viis, kuidas ta värviga talitab, tuletab mõndapidi meelde Ole't - tööpooldest ongi Ole seda värvisegamist õpetand, kui nad mõlemad olid veel Rakvere seminaris, teine õpetajana, teine õpilasena. Ent see, mida Lätt maalib, see on ta oma, see on ta ise: muusika mitte ainult teemis vaid ka käsitluses - joonelise ehituse heljuvas rütmis, puhaste värvilaikude akordis ("Flöödimängija" aastanäitusel) või hahkjate toonide heietavas videvikus ("Kandlemängija" jõululaadal)."

Aga tüdrukud ja poisid, nii vähe kui me olemegi oma silmaga näinud maale ja skulptuure, vähemalt trükipilte originaalidest tunneme kirjanduse, ajakirjanduse kooliõpikute kaudu, üheskoos arutame läbi impressiooni ekspressiooni, futurismi; satume hoogu ja võtame oma vaa-
tevälja terve renessaansi... Lapselik ja naiivse võitu...

^x Sel ajal töötas arvustatav Aa rannas koolijuhatajana

Kristjan Rauda, Laikmaad, Viiraltit teame paremini. Meil on igatsus kõike seda näha. Ja meile saab selgeks, et kunst ei ole ainult iluasi, vaid inimese vaimu sügavalt haarav osa elust.

Teinekord, kas on meeles, vestleme Tammsaarest, Metsanurgast, Lutsu lugudest, Gustav Suitsust, Juhan Liivist... Vaatame kirjandust ahtakese Eesti piiridest väljaspool, peagi annavad kirjastusühisus "Looduse" tõlkeraamatud meile ainet: Th. Manni "Buddenbrookid", Galsworthy "Forsite'de saaga", R. Rolland'i "Colas Breugnon", Lawrence "Seitse tarkust sammast" jne. jne.

On õhtuid, mil vestetakse niisama. Meie vanem sõber jutustab oma poisipõlve-mälestusi sõja- ja suurte muutuste ajast, oma silmaga nähtust ja kõrvaga kuuldust. Kui läheb lahti Karl Pildeni jutusoon, on meie kunsti ja kirjanduse salong täis naerulaginat, tema koolimälestused ja sõjaväeteenistuse juhtumid (viimased läh^{ku}evad mõnikord peaaegu Šveiki omadele, kuigi on rahuaegsed) jõuavad meieni läbi huumori prisma võrratult vabas ja mõnuses ettekandes.

Kui aeg kipub liiga hiliseks, saadab me meeskolleeg külalised lihtsalt minema - pole ilus, kui külalistel koolimajast lahkumine öö peale jääks: siin elavad ikkagi kaks noort vallalist koolipreilit.

Eks koolitäre rahvaski käi külas, mäletate, Sini-lepa onu lahkes kodus, vanahärra Lellepi kutsel tema majas jõulupuul ja veel ühes ning teises kohas. Ka koolimaja alumisel korrusel, "vana" Vihtmanni kabinetis (alias kantseleis või õpetajate toas) istub meie ergas sõpruskond mõnikord ja kuulab koolijuhataja mälestusi tema noorusest ja keskeast, tsaariajast Eestis ja Venemaal, sõjapäevist, veebruari- ja oktoobrisündmustest - see aeg näib meile küll kauge, aga saab kõneleja suus elavaks ja me mõistame, et ajalugu, see on loendamatu inimeste läbielatud elu ja saatus ja vahel ei märka me temale õhturahu anda enne, kui ta ütleb: "Teate, Hiinamaal on kombeks, et külalised läh^{ku}evad lõpuks ära ka!" Ise naerab. Ja meie teeme minekut - selleks korraks.

Kallid noore-ea sõbrad, nende ridade valguses olime veelkord koos. Võibolla loeb keegi ja saab niimoodi meiega tuttavaks.

Kevad.

Kevad saabub kuidagi märkamatuult, lumi sulab, kuld-nokad jõuavad kohale, tüdrukud toovad koolipreilidele esimesi sinililli. Vahetundide ajal jooksevad lapsed õue, muruplats ja noorte kaskede salu koolimaja juures on poisse ja tüdrukuid ning nende jooksu, hüplemist ning kila täis. Tundides tõmmatakse otsi kokku, õppekavad on varsti täidetud; tihti tullakse klassitoast raamatutarkuse juurest hoopis õue õppekäigule või vaatlusele; siis jälle koolimaja ümbrust puhastama ja korrastama. Karge kevadõhk teeb meele rõõmsaks.

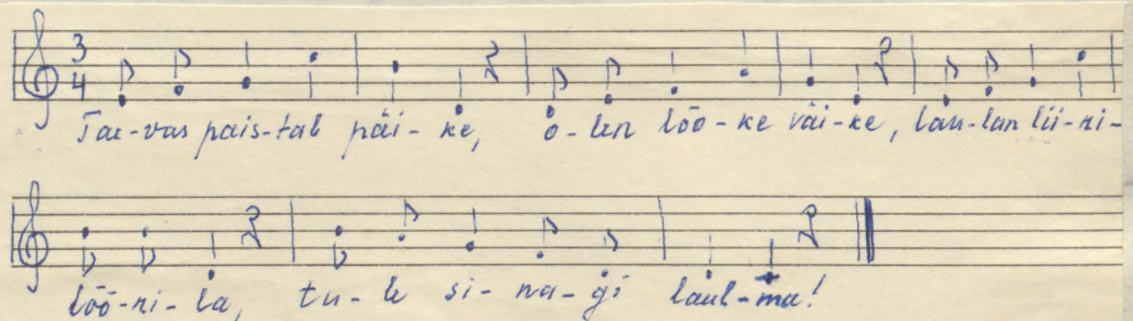
Maikuu teisel pühapäeval pühitsetakse emadepäeva. Aktus ja pidu on koolimajas. Emad ja isad kuulavad laste kevadlaule ja emadele pühendatud luuletusi. I klassi õpilane Ada Himma, kes talvel klaverit õppis, kannab ette võimetekohase klaveripala, Pedaksaare Arno mängib klarnetil Cournod' "Ave Maria" - pillimängu on ta õppinud isalt, ja tuleb oma etteastega hästi kenasti toime.

I-II klass laulab teiste laulude seas innukalt "Lõokest".

20

Lõoke.

Autor ?

Lal-lal-lal-lal-lalla, tulen kõrgelt alla,
väike lóoke olen ma, tule sinagi laulma!

Põllul rukkililled - need on minu velled,
neile ikka laulan ma, tule sinagi laulma.
Lal-lal-lal-lal-lalla, tulen kõrgelt alla,
väike lóoke olen ma, tule sinagi laulma.

Nurme taga kesa, seal on minu pesa,
pesas pojad laul'vad ka, tule sinagi laulma!
Lal-lal-lal-lal-lalla, tulen kõrgelt alla,
väike lóoke olen ma, liiri-lóórila lalla!

Ja kui on juba niipalju noote kirjutatud, märkigem
siis siia üles esimene hääl ühest laulust, mida suu-
remad lapsed esitasid:

21

Kevade.

K.A.Hermann

Modérato

Ke-va-de on kuu-lus mus lah-ke lau-lu-kum-ti ses. Tal on

hää- led i-lu-sad, hää-le mõ-jud mõ-nu-sad.

Presto

Kõ-la, kõ-la rüi-ke lau-lu-ke ke-va-de-le, ke-va-de-le ke-nas-ti!

Hüü-a ü-le met-sa, maa, ü-le, ü-le il-ma i-tu-sa!

Kui emadepäeva pidu lõpeb, on kõigil hea meel: lastel, et said emadele (ja isadele) esineda, vanematel, et said laste laulu, ilulugemisi ja pillimängu kuulda - ja kui südamliku kõne pidas koolijuhataja! Koolmeistrid rõõmustavad ka: läks nüüd eeskava natuke paremini või halvemini, peaasi, et tõi kodudesse ja kooli rõõmu ja vaheldust.

Järgmisel päeval tuleb suuremate tüdrukute delegatsioon minu jutule:

"Preili, tüdrukud tahaksid tuleval pühapäeval Uljastile minna. Tulge meiega kaasa! Ainult tüdrukud kolmandast kuuenda klassini!"

Poisid ei taheta, et olda nähtavasti veel selles eas. Poisid kraaplevat liiga palju.

Luban rääkida koolijuhatajaga läbi ja teenettepaneku:

"Teate, kutsume siis juba Nõmmise kooli tüdrukud ka, teeme nemdega tutvust ja peame maha rahvastepalli sõpruskohtumise!"

Sellel olnud meelsasti nõus. Räägin koolijuhatajaga ja kaasõpetajatega, võtan telefonikõne Nõmmisele, mul on seal hea tuttav naisõpetaja, kooliõde Leeni Vahuri. Miks ei, tema tuleb oma tüdrukutega meelsasti. Kolleeg Lätt ütleb, et noh, tema võtab siis mõni päev ka poistega midagi ette, et need ei tunneks end tõrjutuna.

Järgmisel pühapäeval lähemegi sinise taeva all, helde päikese valguskiirtes, päevamoon ja joogitopsik igaühel kaasas, mööda heledat liivast pühapäevavaikset maanteed üle Nüri nõmme, kahel pool noor madal männimets, kuni jõuame ristteele, pöördume vasakule ja sammume kõrgete okaspuude vahel, ikka Uljasti poole. Ees on veel roheline heinamaa, siis tõttame mäerinnakust üles ja juba sinendab ja särab kevadises valguses järv. Astume edasi kaldaäärsetel teel, ikka ja jälle vilksatab läbi hõreda kevadroheluse peeglina sile ja kuldseid päikeselaike täis veepind. Kõik lõhnab meie ümber kargelt ja kevadiselt - ja

olemegi kohtumispaigas, ujumissildade juures lagedamal platsil. Kohe jõuab päralt ka Nõmmise. Veidike võõrastust, millest õpetajate abiga üle saadakse ja siis sõbrunevad tüdrukud juba omal ettevõtmisel. Puhkame jalgu ja esimesed võileivad leiavad oma õige koha. Tüdrukud hakkavad peagi sagima, joostakse määnõlval üles-alla, keegi näeb kollast liblikat: oi, kui kuldne suvi tal tuleb! Kaldavees sätendab konna-kudu. Ja linnupesa! Me leiame pöösast linnupesa, kuid hoidume siis sellest ettevaatlikult kaugemale, kes tahaks linnuema hirmutada. Näsiiniin õitseb. Ilus on ta küll, aga kes veel ei tea, saab nüüd teada: esiteks on ta mürgine, teiseks on ta looduskaitse all, jätame ta säravlillad õied metsa alla ilutsema.

On aeg alustada pallimängu. Ega meie, sondalased, nõmmislastest viletsamad olegi, aga me unustame mänguhoos piirid, ikka jälle astume üle - ja seetõttu kaotame. Me õpime olema korrektsed kaotajad, hüüame Nõmmisele "Elagu!" ja surume äsjastel vastastel sõbralikult kätt.

Ega puhkusest ei taheta kuulda. Teeme kõik koos Uljastile suure ringi peale ja hangime endile külast ämbritäie piima. Näe, milleks joogitopsikuid vaja läks! Nüüd peame lõunat. Mis võiks olla veel kosutavamat kui ema poolt kaasa pandud leivaviilakud või, lihatüki või munaga, kuidas kellelgi, ja piim; hele päike meie üle ja metsaõhk ümberringi.

Kevadine päev on pikk, aga näe - kulub kiiresti. Päike on jõudnud suure kaare üle taevatelgi teha. Hüvasti, vastsed sõbrad! Nägemiseni Uljastil tuleval kevadel! Koduteele! Näed ja eriti ninad pikast päikesepaistest õhetamas, jalad veidike väsinud, kuid meel reibas ja süda kerge, jõuame koju. Olgu õnnistatud see ilus päev.

Kevadised matkad Uljastile saavad meile traditsiooniks. Ime küll, kuid vihm ^{ja} külmad tuuled väldivad kogu seitsme aasta jooksul, mil Sondas töötan, meie matku Uljastile.

Kooli lõupäev on nagu viimane kevadine koolipäev

alati, rõõmus ja pisut ka kurb. VI klass, koolilõpetajad nukrutsevad natuke, imelik ja kahju kuidagi, et tuleval sügisel enam siia majja õppima ei tulda. Kes lähevad edasi õppima, neil on juba eksamiärevustki. Kindlaid pürgijaid reaalkooli on kaks: meile juba tuttavad Arnold Pedaksaar ja Adolf Venzel, hiljem kuuleme, et nad on sisse saanud. Edvinil on silmad kahtlaselt niisked, läheks temagi meelsasti reaalkooli, aga kodu on selleks liiga kehv. Kuhugi ta vist siiski edasi õppima pääseb. Teiste soovid pole veel kindlad, mitu jääb koju isale-emale talutöödele abiks. IV klassist, õieti IV klassi läbiteinutest läheb paar-kolm tugevate teadmistega last progümnaasiumi, nende seas Margarita Saar.

Üldiselt särab meie kasvandikkude silmis siiski rõõm: pikk suvi, palju vabadust on ees! Pea saab puhata. Võõra peremehe juurde karjaminejaid teada ei ole, kes talulaps või vabadikuperest, seda ootab oma koduski rohkesti tegemist. Sonda alevikust pärit lastel jääb tublisti aega mänguks ja ringijooksmiseks, ent neilgi on enamasti oma kohustused: ema aidata nii toas kui aias, nooremaid õdesid-vendi hoida, mõni suurem käib ehk raudtee ümberlaadimistöodelgi või laoplatsil abiks ja teenib mõne hea krooni.

Tunnistustega on kuidas on, õpetajad kiidavad peremaid ja hoolsamaid, lohutavad neid, kelle hinded pole just soovikohased. Piisavalt on häid õpilasi ja tublisisid rahuldavaid. Rahuldav tähendab täpselt seda, et lapse edasijõudmisega ollakse rahul. Kuidagi rahuldavaks venitatud hindeid me välja ei pane. Üksikud jäävad klassikursust kordama: kahju muidugi, kuid tuleval aastal saavad jalad alla ja hakkavad kooliskäimisest rõõmu tundma.

Lapsed on lendu lastud. Õpetajad seavad veel korda, mis vaja korda seada. Mina sõidan Tartu Pedagoogiumi juurde kutsekursustele, saan kutsetunnistuse ja tean üht: paberite järgi olen nüüd õpetaja. Mis minust ja Ludmilla Kuningast tuleval sügisel saab, on veel lah-tine. Koolijuhataja ütleb mulle nelja silma all, et

küllap mind määratakse jälle Sondasse ja et täie kohaga. Ludmilla Kuninga eest hoolitsetavat ka.

Ühelgi pedagoogil peale koolijuhataja pole suveks mingeid kohustusi ette nähtud - juhataja on seotud majandusküsimustega. Tahab ta ära sõita, siis paneb mõne õpetajatest oma äraoleku ajaks asetäitjaks.

Sõidame laiali. Mu esimene tööaasta Sondas on läbi, pikk suvi ootab ees.

Mälestusi Sonda algkoolist

ja Sondast

aastatel 1935 - 1940

Hariduspoliitilisest tagapõhjast

1935.-40. aastal

ja selle kajastumisest algkoolides, eriti Sonda
omas isiklike mälestuste ja muljete järgi.

Kolmekümnendate aastate teise kolmandiku alguses toimusid teatavasti sisepoliitilised sündmused, mis määrasid riigielu korralduse aastakümne lõpuni ja ei jäänud kajastumata ka haridusalal. Riiklik võim Eestis oli nüüd Pätsi-Laidoneri kõvakäelisel juhtimisel nende poolehoidjate käes ja kandis tugevasti konservatiivset iseloomu. Fašismist oli ta igatahes kaugel, tema ju fašistlikud eosed Eestis alla suruski. Õpetajaskond, harjunud endise palju suurema vabadusega, võttis uue võimu samme parasjagu skeptiliselt vastu. Õnneks puudutasid hariduselus puhuma hakanud uued tuuled, mida umbseteks nimetada oleks ebaõiglane, kuid lähedateks-mahedateks samuti väär, rohkem koolide organisatsioonilist külge kui sisulist õppe-kasvatustööd, sest kes siin ikka nii väga sai sõrmedele vasdata vabameelsetest seminaridest tulnud või ka vanematele, kodanliku korra algaastate suuremates vabadustes töötanud õpetajaile ja pange tähele: ka koolide inspektoreile nagu kooli-nõunikke nüüd ametlikult nimetama hakati. Olen veendunud, et šovinismi ilminguid esines äärmiselt vähes-tes ~~alg~~koolides, ülaltpoolt nõuti küll järjekindlat isamaa-armastuse ja rahvustunde kasvatamist ja seda ka koolides tehti, sest kes oma õue-alust ja isa-ema päritolu armastada ei oska, jääb tuimaks ka laia maa-ilma ja hoolimatuks teiste rahvaste vastu. Koolides ei esinenud teiste rahvaste ja riikide alavääristamist, fašismi-sõbralikkust ega vaenu õhutamist suure idanaabri vastu. Kust ma seda tean? Terve Virumaa oli ju täis minust vanemaid, nooremaid ja eakaaslast, kes olid õppinud koos Rakvere Õpetajate Seminaris ja nüüd õpetajatena töötasid. Miks ma ei oleks tundnud oma kooli-kaaslast, kellega pärast kooligi tihedat sidet peeti!

*Ja ega valitsus propaganditsõjaväe, uude rahvus-
tunnet ja rõõmikut.*

Kaugeltki ei taha ma öelda, et koolides propageeriti sotsialismi-kommunismi ideid. Üldjoontes oli õpetajaskond liberaalsete vaadetega ja sisendas neid ka lastele. Seetõttu ei kujunenud ka koolides tegutsevad õpilasorganisatsioonide noorkotkaste ja kodutütarde rühmad marurahvusluse pesadeks, õpetajad, kes nende tegevust olid kohustatud juhtima, püüdsid laste vaba aega mõistlikult ja kasutoovalt sisustada, andes matka- ja laagri-tarkusi, kodundusoskusi, teadmisi kultuurielust, õpetades mängu, korraldades lõkkeõhtuid, võistlusi, peokesi. Mis seal salata, kõige selle juurde kuulus sini-must-valge lipp. Neid värve peeti koolides eestlaste rahvusvärvideks, mitte aga konservatismi ja šovinismi sümboliks. *Ja nuda on ju meie rahvusvärvad!*

Muidugi oli õpetajate hulgas ka erandeid nagu neid on elus kõikjal. Loodan, et siinkirjutatu suures osas vastab tegelikule olukorrale. Mis aga kindlamast kindel: välispoliitilise ohuna tunnetati fašismi, mis Saksamaal üha halastamatumaid tegusid toime pani, hoopis murelikuks muutusid meeled Austria "Anschlussi", Tšehhoslovakkia annekteerimise ja mõni aasta hiljem sõja alguse puhul.

Kolmekümnendate aastate keskel sai haridusministriks kolonel Jaakson, niisiis sõjaväelane, kõva käsi. Kolonel Jaakson oli küllaltki haritud mees ja hea organisaator, kuid selle kõrval lõi välja tema kui sõjaväelase autoritaarne olemus ja selle vastu "poisid mõrisesid", nagu tabavaalt ütles meie koolijuhataja Artur Vihtma, tulnud tagasi Tallinnast koolijuhatajate üle-eestiliselt koosolekult, mille ministeerium korraldas ja kus värske minister kokkutulnuile oma nõuded koolide juhtimise ja kasvatustöö suundade kohta peale luges. "Poiste" all mõtles A. Vihtma nooremaid koolijuhatajaid, eakamate reageering olevat piirdunud irooniliste muietega ja vaikse omavahelise teravmeelitsemisega.

Varem oli õpetajate organiseerimises ja kutsealases täiendamises suurt rolli mänginud Eesti

Õpetajate Liit. Viimane andis välja igakuist ajakirja "Kasvatus" ja minu mäletamist mööda oli ka laupäeviline ajaleht "Õpetajate Leht" Eesti Õpetajate Liidu häälekandja, võimalik siiski, et kahasse haridusministeeriumiga. Peale selle korraldas nimetatud liit igal aastal paar-kolm õpetajate päeva maakonnalinnades, võib oletada, et haridusministeeriumi ja kohalike haridusosakondade kaasabil. Õpetajate päevadest osavõtt oli moraalne kohustus igale rahvavalgustajale. Täienduskursused kuulusid ministeeriumi kompetentsi. Nüüd kärbiti Õpetajate Liidu tiibu, tema ja kõik ta trükistes ei olnud kooskõlas muutunud sisepoliitilise olukorraga. 1935. aasta algusest hakkas ministeerium välja andma oma ajakirja "Eesti Kool", igas kuus üks number. "Eesti Kooli" pidid kõrgema käsu järgi tellima kõik koolid ja lugema kõik õpetajad. "Kasvatus" läks seetõttu peatselt hingusele, koolidel polnud raha mõlema hankimiseks.

Mida "Eesti Kooli" kohta öelda? Ta pühendas rohkesti ruumi valitsuse hariduspoliitika uute põhimõtete ja suundade propageerimisele, mis olid märksa konservatiivsemad senistest. (Esimene sammoli astunud juba ühtluskooli lõhkumisega, kohe järgnes koolikohustusliku ea üleviimine 16-lt eluaastalt 14-le jms.) Ajakiri sisaldas aga ka ohtralt sisukaid artikleid pedagoogika alalt, laiendas lugeja teadmisi didaktikas, metoodikates, lahkas mitmesuguseid kasvatuslike probleeme. Selles osas oli ta tulusaks ja ergutavaks abiks õppekasvatustöös.

Kuivõrd "Õpetajate Lehe" toon muutus? Eks ka siin hakkasid ilmuma haridusala kõrgemate ametnike propaganda-artiklid, et õpetajaid muutunud valitsuskorra ja haridussüsteemi paremuses veenda. Nende kõrval oli lehes palju asjalikke kirjutisi ning sõna anti nii siin kui "Eesti Kooliski" ka reaõpetajaile.

Õigust öelda töötati koolides üsna rahulikult oma südametunnistuse järgi edasi. Mida just pidi, seda pidi. Nii tekkisid koolitubade seintele president Pätsi ja vägede ülemjuhataja Laidoneri pildid (vana

Vihtma nimetas neid nelja silma all pühapiltideks). Riiklike tähtpäevade tähistamisele tuli nüüd sügavuti ja laiuti suuremat tähelepanu pöörata, sama maksis ka mõningate ajalooürituste käsitlemise kohta tundides. Kuidas seda tehti, selle määras juba hariduselu algli - õpetaja, kes oli harjunud omapead mõtlema. *Ja piltide kohta - eks need olid ju meie riigijuhid, keda peaksid tähistama.* Õpetajate päevi hakkas läbi viima haridusministeerium. Kuni neid korraldas Eesti Õpetajate Liit, olid nad olnud peamiselt didaktilis-metoodiliste ja kasvatuslike küsimuste teenistuses, eks muidugi valgustati ka uusi organisatoorseid juhtnööre. Nüüd omandasid õpetajate päevadel tähtsa koha valitsuse ja haridusministeeriumi seisukohtade ja hariduselu suundade teatavakstegemine, määruste lahtimõtestamine ja juhtnööride andmine nende täitmiseks. Seda tegid haridusministeeriumi juhtivad ametnikud ja mõnikord võrdlemisi käsen-keelan toonis, mida haridusminister Jaakson ise vältis. Teadagi on ju kardinal alati paavstlikum kui paavst ise. Juhtus, et mõni koolmeister võimukamale ülemusele vastu vaidles - selle suu pandi mõne ülemuse poolt kohe lukku. Quod licet Jovi, non licet bovi. Muide: muud paha ninatarga sõnavõtjaga küll ei juhtunud. Ja paljusid kuulati ka tähelepanelikult ära.

Et mitte ülekohtune olla, tuleb kinnitada, et õpetajate päevadel peeti ka rohkesti sisukaid pedagoogilisi loenguid ja arutleti isegi õpetajate suure seltskondliku töökoormust ning elu-olu küsimusi. Koolide inspektorid esitasid ka ülevaateid antud piirkonna õppekasvatustöö kohta, kuid rääkisid puudustest takitundega ega toonud kuulajaskonna ette puudusi konkreetsete koolide või õpetajate töös. Need asjad õiendati diskreetselt kas haridusosakonnas või koolide inspektori ja õpetaja vahel.

Ministeeriumis oli õpetajaskonna üldine kriitiline vaatenurk teada, vähemalt võib nii arvata. Kuid kust allaheitlikumaid õpetajaid võtta, pealegi jagasid need natuke liiga radikaalsed koolmeistrid lastele

suure kohusetundega vajalikke teadmisi ja oskusi, nagu näitasid koolides läbiviidud testid, mida nüüd kõigis Eesti maakondades lasti täita. Nii distsipli- neeritud inimeste kui koolmeistrite mõningane rahul- olematus tõusis vaid vaikiva opositsioonini. Pealegi usuti, ja selles olen kindel ka praegu, et Pätsi- Laidoneri režiim on hoopis vastuvõetavam kui oleks olnud Sirgu-Larka(s.o. vapside) oma, kelle vahetus läheduses kummitas Saksa fašismi ähvardav rusikas. Ega seegi õpetajaskonna seisukoht ülalpool teadmata olnud. *K. Pätsi riigimehena ja oskust majandust juhtides respektuuri. Ega tema võinud kellelegi hirmu peale kalla ajama.* Etradikaalset, humanismi vaimus kasvatatud õpe- tajaskonda konservatiivsemaks muuta ja uut režiimi täie veendumusega teenima panna, selleks võeti kõr- gemalt poolt üht-teist ette. Alguse sai see juba seminaride sulgemisega 1932. aastal. Seminari õpi- lased olid pärit kehvematest rahvakihhidest, sest seminaris polnud õppemaksu, pahempoolsed vaated leidsid nende seas kergesti pinda. Seminaride aseme- le asutatud pedagoogiumid võtsid vastu keskkoolilõ- petajaid, mitte algharidusega lapsi, nagu seminarid. Keskkool (resp. gümnaasium) ja pedagoogium olid tasulised õppeasutused, nende õpilaste vanemate ra- hakott pidi olema paksem kui seminari õpilaste isadel-emadel. Pedagoogiumist tulnutest loodeti uut, režiimile lõpuni ustavat õpetajaskontingenti.

Õpetajate vallandamisi ei esinenud, mõned ümber- paigutused siiski tehti. Näiteks viidi Tartu Peda- googiumi, endine Rakvere seminari direktor, suurte pedagoogiliste kogemustega kauaaegne õpetajate kas- vataja ja eeskuju Voldemar Raam Tartust ära Jõhvi keskkooli direktoriks. See solvas sügavalt Vold. Raami kasvandikke, selleaegseid õpetajaid ja võib arvata, ka asjaosalist ennast. Ajast ette rutates lisagem veel, et uuesti sai meie armastatud kasva- taja V. Raam Rakvere seminari direktoriks 1945. aas- tal. Kommunist ta ei olnud, kuid oli valmis minema kaasa uuega ja edasiviivaga.

Kirjeldatava ajajärgu juurde tagasi. Ministeerium

organiseeris ümber koolide kantseleitöö, mis muutus palju keerukamaks, töörohkemaks ja paberiohtramaks. Hakati nõudma igasuguseid plaane, kodukordi jms. Nende seas oli vajalikke ja mittevajalikke. Näiteks ei saanud kellelgi olla midagi kooli perspektiiv-plaani vastu. Huvitav on siin märkida, et selle jär-gi pidi Sondasse 1950. aastal ehitatama uus koolima-ja. Kõige lähemas tulevikus pidi aga asutama kooli-aia rajamisele ja kooliümbruse korrastamisele. Ka iga-aastane klassiväliste ürituste plaan tuli teha, sellega võiks samuti leppida. Kuid ma mäletan, et me täitsime veel päevade kaupa igasuguseid kaardike-si ja pabereid, mida kellelgi vaja polnud. Selle kohta ütles koolijuhataja Vihtma:

"Küll kiruti tsaariajal bumaagat, aga praeguse kohta oli teda sel ajal hoopis vähe."

Andke andeks, aga mis ta veel hilisema paberiupu-tuse kohta oleks öelnud!

Ministeerium töötas välja uue rakendusraamatute süsteemi ja vormid, millega endised välja tuli va-hetada. Sellega seoses tekkis väike skandaalgi, mis ulatus ajakirjanduse kaudu üle Eesti. Kohe pärast seda, kui ministeerium tegi teatavaks, millised ra-kendusraamatud koolidel nüüd muretseda tuleb, kuulu-tas kirjastusühisus "Loodus", et temalt võib neid päevapealt saada. Seega olid teised kirjastusettevõt-ted mängust välja jäetud - järelikult lõhnasid "Loo-duse" seosed haridusministeeriumiga ebameeldivalt onupojapoliitika järgi - nimetati nimesidki; rasvane suutäis oli aga "Loodusel" teiste eest ära näpatud.

Et koolijuhatajate töökspidamisi ja meelsust riigis ettenähtud ja kehtestatud režiimiga soovikoha-sesse kooskõlla viia, selleks korraldati neile suve-ti laagrid. Kui palju skeptilist häälestust kokku-kutsutute seas muuta suudeti, ei tea; eks nii see kui enne kirjeldatud meetmed mõnesugust mõju aval-desid nagu vee tilkumine kivigi sisse augu uuristab. Kuid see oli ennemini paratamatusega leppimine kui

vaadete vahetamine. Igapäevases koolitöös küll suurt muutust märgata polnud. Kuid laagris esinenud vabad minutid äratasid koolmeistrite huumorimeele ja nii sündis neil laagri rivi harjutuste ja marssimise kohta kena lauluke, mille refrään kõlas nii:

"Rigadi-aga-raks, rigadi-aga-raks,
ehk küll mõni mees on paks!"

Ka koolide inspektorid olid laagrisse kamandatud, nad moodustasid omaette rühma ja pidid kõigist üritustest samal viisil osa võtma kui koolijuhatajad. Laagrikaaslus lubas viimastel neisse siin inimlikumalt suhtuda kui seda inspekteerimise ja muu ametialase läbikäimise puhul sai teha. Inspektorid said endile nimeks raheterad. Sellele reageerisid nad õhtusel vabal koosviibimisel lõkke ääres värssidega

"Koolipapa, ole valvel,
rahesadu tuleb talvel!"

Olgu õnnistatud huumor!

Mingem tagasi koolielu juurde. Ehkki administree-
rimist ülaltpoolt jätkus, tuli sealt, nii nagu juba
eelpool öeldud, küllalt ka mõistlikke nõudmisi, juht-
nööre ja soovitusi. Üks sellistest oli korraldus
teha kauniks koolide ümbrus ja rajada kooliaiaid. See
oli tähtis osa üldisest kodukaunistamise aktsioonist,
^{kui valitakse algatus} mida ka tuleb positiivselt hinnata. Koolid pidid
selles asjas olema ümbruskonnale teenäitajaks ja
oma kasvandike õpetajaks. Seni oli koolide juurde
aedade asutamine, aia-töö ja -saak koolijuhataja
era-asi. Kooliaia kui õppebaasi ja töökasvatuse
tähtsusest saadi kõikjal aru ja selle rajamisele
mindi kohusetundlikult ja innuga. Maad selleks koo-
lide juures, ma mõtlen maskoole, jätkus, ja jäi
teda pärast kooliaia ^{aias} haljasaladeks vajaliku osa
eraldemist ka küllaldaselt koolijuhatajate ja õpe-
tajate tarbeks. Koolitalud olid likvideeritud juba
^{Eesti} ~~sovetliku~~ Vabariigi algaastail.

Meil Sondas kooli maa-alal, mis polnudki nii väike, oli seni ainult lapike peenramaad (peale

selle kartulimaa ja nisu- või odrapõlluke kooliju-
hatajale), sest juhataja Vihtmal oli läheduses oma
väike maja, ehitatud pensionipõlve ajaks, ja selle
ümber heas korras koduaed. Nüüd asuti kooliümbruse
planeerimisele ja seejärel kooliaia loomisele.
Koolimaja ette asutati küllalt suur viljapuuaed ja
selle kõrvale laste mänguväljak, millele kavatseti
edaspidi ehitada spordirajatisi. Koolihoone kõrva-
le, Lembitu tänava poolsele alale tuli õppe-katse-
ja marjaaed, sellele istutati kaitseks kuused. Ma-
ja ümbrusesse tehti lillepeenrad ja pandi kasvama
ilupõõsad. Õpilane Velda Kulm, sel ajal IV klassis,
kirjutas oma kirjandis "Me rajame kooliaeda" sõna-
sõnalt:

"Rahvas vaatab ja ütleb, et ilus. Rahvas ütleb,
et küll sel härra Lätil on nüüd tegemist." (Tema
osa kooliaia rajamisel oli eriti suur.)

Ja õigus, lõviosa tööst tegi tõesti tema õpi-
lasi juhendades ja peale selle veel isiklikult. Te-
gemist jätkus endastmõistetavalt teistelegi õppe-
jõududele. Lapsed töötasid aias hoolega, viilijaid
nende seas polnud. Aasta-paariga sai meie kooli-
maja ümbrus uue ilusa näo (kuigi ta varemgi pol-
nud korratuses).

Nõnda toimiti kõigis koolides. Eesmärk oli
kiiresti jõuda niikaugele, et oleks istutusmater-
jali ja lilleseemneid jaotada õpilastelegi. See
ministeeriumi üritus - iga kooli juurde kooliaed-
läks täkkesse.

Valitsus oli püstitanud loosungi: "Igale eest-
lasele eesti nimi!" Ka koolidel tuli propageerida
nimede eestistamist. See loosung leidis head vas-
tukaja. Ega eestlastele, vähemalt paljudele neist
ei meeldinudki kanda saksakeelseid nimesid, igi-
põliste vaenlaste saksa parunite panduid. See
probleem oli küdenud juba kaua, kuid seni oli ol-
nud nime vahetamine kallis lõbu. Nüüd ei maksnud
ta enam sentigi.

Minagi panin maha oma senise perekonnanime ja

võtsin asemele Raitare. Juhataja Vihtmannist sai Vihtma. Sonda Hariduse ja Spordi Seltsi raudvara onu Sintmann muutus Sinilepa onuks. Sonda kooli õpetaja enne ja pärast mind, Miina Tukiš, valis uueks nimeks Tali. Paljudel praegusaja eestlastel on eestipärane perekonnanimi päritud sellest ajast. Näited: Kaljuste, Kivilaid, Eskola, Saarep, Vahuri, Eessaare, Rootalu, Heinsoo, Tamre, Lindmaa, Järvela, Tõniste, Imakaevu, Maramaa, Kivistu jne. jne.

Vahetati ka eesnimesid. Olid meil koolis õeksed Beremita ja Isolde, kelle uuteks eesnimedeks said Luule ja Virve. Johannestest tehti Juhanid, Heinrichitest Indrekud, Friedrichitest Priidud jne.

Õpetajate kutseoskust aitasid tõsta suveti läbi viidud kursused. Need täiendasid pedagoogide ainealaseid ja metoodilisi teadmisi-õskusi. Näiteks korraldati emakeele-õpetajaile täienduskursuste tsükkel kolmel suvel järjestikku, võimlemis- ja laulmisõpetajate mõnenädalased kursused ja veel teisigi. Peale selle toimusid talvistel õppetöö vaheaegadel ainepäevad. Kursustest ja ainepäevadest võeti rohkearvuliselt osa, kuigi nad polnud kohustuslikud. Mina isiklikult käisin võimlemis- ja laulmiskursustel ning nende ainete päevadel, mida ise õpetasin. Kursustel ja ainepäevadel olid kõrge kvalifikatsiooniga lektorid kõrgematest koolidest. Mäletan, et ühel emakeele ainepäeval Tallinnas rääkisid õpetajaile hilisem TRÜ professor Altoa kirjandusest ja selle õpetamisest, ülikooli õppejõud Aino Suits artikulatsioonist, diktsioonist ja proosapalade ning luuletuste ilmekast ettekandmisest; tunnustatud keelemees, ka ülikooli õppejõud Joh. Aavik eesti keele grammatikast ning selle käsitlemisest koolis jne. Kursuste ja ainepäevade kõrge tase arendasid ja innustasid õpetajaid, andsid neile värskaid mõtteid ja võtteid rakendamiseks kooliklassis.

See, mida nende ridade kirjutaja oma ülevaates hariduselust kolmekümnendatel aastatel paberile

pani, ei pretendeeri ega saagi pretendeerida täielikkusele. Kirjapandu on nähtud noore maaõpetaja silmadega ja kindlasti mõnevõrra subjektiivne. Võib esineda ebatäpsusi. Vähemalt on püütud olla aus. Ühte ja sama ei mõtesta eri inimesed lahti ja kuna-
gi viimse täpini ühesuguselt. Minu kaasaegsete seas võib olla ka neid, kes minuga kõiges ühel nõul ei ole. *Ohjad olid pingumale tõmmatud, aga rahadust oli küll vae, ja võlastati ja poluit-rangid.*

Ainult niipalju veel:

Lugesin 1987. aastal Endla Tegova äsja ilmunud romaani "Põlvili" ja vabandage väljendust - hing kargas täis ja haigevõitu süda nõudis kordiamiini. Kust võtab E. Tegova endale õiguse jutustada vabameelsest, südametunnistuse järgi töötavast, šovinismivabast kolmekümnendate aastate rahvakoolist sel viisil?! Romanis kirjeldatud algkoõlijuhataja on piiratud fantaasia äbarik sünnitis. Olen kaugel väitmast, et sellegene kool oli marksistlik-leninliku ideoloogia kandja. Kuid antud oludes oli ta parim, mis võimalik oli. Rääkimata E. Tegova fakti-
listest vääratustest, kas või sellest, et laul "Viimse veretilgani" oli vapside lipulaul ja pärast nende liikumise mahasurumist keelatud ning rahva ebasoosingus. E. Tegova laseb sel kõlada veel 1939. aastal.

Uus õppeaasta algab.

Nagu öeldud, määrab mind Viru Maavalitsuse Haridusosakond 1935./36. õppeaastaks edasi Sõnda kooli õpetajaks, kolleeg Ludmilla Kuningas saab koha Kiviõlis. Seegi kord olen kindlustatud töö ja lei-
vaga ainult 31. juulini 1936, kuid hellitan lootust, et küllap läheb mul ka aasta pärast hästi. Palgata vaheaga kahe õppeaasta vahele seekord ei tule nagu juhtus aasta tagasi ja millist asjaolu koolide inspektor Linsi nüüd nimetab pretsedenditaks rumalu-
seks.

Siit peale olen õpetaja täie normiga, s.t. annan 30 tundi nädalas. Minu õpetada jäävad sel aastal

järgmised ained siin märgitud klassides:

<u>Ained.</u>	<u>Klassid.</u>	<u>Tundide arv</u>
emakeel	I-II, III-IV	13
kodulugu	I-II	2
ajalugu	V-VI	2
laulmine	I-II, III-IV	
	V-VI	5
käsitöö	I-II	2
käsitöö trl.	III-IV	
	V-VI	2
võimlemine	I-II	2
võimlemine trl.	III-IV	
	V-VI	2
kokku		30 tundi

Üheks laulmistunniks on III-IV ja V-VI klassikomplekt ühendatud.

Käsitööd õpivad III-IV ja V-VI klassi tütarlapsed koos.

Samuti kui käsitöö tundides tuleb õpetada III-IV ja V-VI klassi tüdrukukoos *ka võimlemistundides.*

Olen veel nooremõpetaja ja saan palka 58 krooni kuus. Kui jagan oma palga nädalatundide arvuga, saan 1 kr. 93 senti; igas klassitunnis teenin niisiis ca 45 senti, päevas 2 kr. 25 senti. Lugejale teadmiseks: klassijuhatamise, vihikute parandamise ja õpilaste klassivälise töö juhendamise eest tasu ei maksta ja ühelgi õpetajal ei tule pähe, et see töö võiks kunagi tasuline olla. Et seltskondlik tegevus, näiteks laulukoori juhatamine, näidendite lavastamine jms. kinni makstaks, sellé peale ei tule keegi uneski.

Ainete loetelust on näha, et algkooliõpetaja pidi olema "Mädchen für alles" nii kui sakslased ütlevad. Aja jooksul muidugi spetsialiseeruti, valiti õpetamiseks endale sobivad ained - kui asjaolud lubasid.

Kui eespool ütlesin, et õppekavu muudeti alles 1940. aastal, siis oli see ekslik. 1935. aasta sügi-

sel hakkasid kehtima uued kavad. Neid näitas meile sügisesel õpetajate päeval äsja Haridusministeeriumi Koolivalitsuse juhatajaks saanud Villem Altkoa, hilisem Tartu Riikliku Ülikooli filoloogiprofessor. Minu pastapliiats kipub veel lisama, et umbes tosin aastat tagasi^{sellist ajast arvestades} oli V. Altkoa minu õpetaja väikeses 4-klassilises Koonu-Ärina algkoolis, meie "tutvust" tunnistas ta pärastpoolegi juhuslikel kokkusaamistel. V. Altkoa oli täielik self-made-man. Et tema hariduselu korraldamisel nüüd nii kõrgel ametikohal oli, töötas koolidele antud olukorras head. Ise alg- ja keskkoolis ning Tartu seminaris õpetaja olnud, tundis ja teadis ta koolide ja õpetajate probleeme kõige lähemalt ning vältis oma töös haridusminister kolonel Jaaksoni ~~keelan~~ käsen juhtimisstiili. Õpetajaskonnas nagu mulle õigusega näis, Altkoad austati.

Uutest õppekavadest üldiselt
ja mõnedest edaspidistest väiksematest
muudatustest õppe-kasvatustöös.

Igal õpetajal on õppetöö alguseks uued õppekavad kenasti raamatuks köidetult käes. Põhimõtteliselt nad endistest ei erine. Juba eespool on öeldud, et saksa keelt algkoolides enam ei õpetata, see on kõige suurem lahkumine. Tunnid, mis V-VI klassis seni saksa keelele olid pühendatud, jaotatakse emakeele, matemaatika ja loodusõpetuse vahel, loodetavasti mälu ei peta. Vastavalt on neile ainetele uut õppematerjali lisatud. Endisest rohkem on pühendatud tähelepanu õpetatava seostamisele eluga, eriti reaalsele on antud praktilisem kallak, kuid seda on märgata ka humanitaarainete osas. 6-klassilise algkooli lõpetaja varustatakse just nende teadmiste ja oskustega, mida tal elus kõige rohkem vaja läheb. Ainult et - eks õpetajadki kannu endas oma kunagise seminari-direktori Vold. Raami unistust: oleks algharidus ometi 8-aastane! Muide: suuremate ja ava-

ramate võimalustega algkoolide juures on juba aastaid täiendusklassid, kaks aastat tasuta haridust lisaks kohustuslikule. See nagu oleks väike rõõmus samm sinna poole. Mõistust, südant ja käeosavust harivad täiendusklassid tublisti, aga kui vähe on koole, mille juurde neid on loodud! Pole ruumegi! Pole raha!

Uued õppekavad on vanadest ülevaatlikumad ja la-
koonilisemad. Eri õppeained on hästi kooskõlastatud. Sissejuhatav osa on asjalik ja selge, näitab kätte õppetöö põhisuunad ja -nõuded, üksikasjad jätab õpetaja otsustada. Ainete ajalist jaotust õppekavad ei anna, õpetaja võib talitada vajaduse järgi. Igatahes tunneme uutest programmidest rõõmu.

Lisatagu, et kuni 1940. aasta sügiseni õppekava-
des muudatusi ei tule. Küll aga planeeritakse 1936.
/37. õppeaastast alates ilukirja jaoks omaette tun-
nid, siia saani oli seda õpetatud emakeele tundides. Ainet hakatakse nimetama kirjatehnikaks ja ta esi-
tab õpilaste käekirjale suuri nõudmisi. Kool võib
valida nelja variandi vahel, need on: viltune pais-
kiri, püstine paiskiri, viltune paisuta kiri, püs-
tine paisuta kiri. Tähekujud ja sulehoid on rangelt
reglementeeritud. Meie kool valib viltuse paiskirja
kuna kõik kolm õpetajat ise nii kirjutavad. Kooli-
desse saadetakse vastavad tabelid ja õpilased saa-
vad hulk aega vaeva näha, enne kui uute kirjatehni-
liste nõudmistega harjuvad ja neid täita suudavad.
Käekiri aga paraneb tööpoolest.

Teine muudatus järgmistel aastatel on koduloo
tundide ühendamine emakeelega I ja II klassis. See
on üsna arusaadav, emakeele ja koduloo õppekavad
on täiesti kooskõlastatud. Tunde saab emakeel kahe
võrra juurde, nii et koduloo aine läbivõtmine seos-
ses lugemisega või vajaduse korral eraldi on aja-
liselt võimalik.

Vist 1936. aastast, vast ka et 1937.-st, tule-
vad õppeplaanid klassijuhataja tunnid. Nende sisu
jääb täielikult klassijuhataja määrata, programmi

ei anta; nende eesmärk on õpilaste moraalse palge kujundamine ning nende kursishoidmine koolile esitavate ja kooli nõudmistega. Ülaltpoolt öeldakse: igal klassijuhatajal ja igal klassil on küllalt kasvatuslikke ja suhtlemisprobleeme, millest klassijuhatajal on tarvis vähemalt tund aega nädalas vestelda või mida ta sel tunnil muul viisil võib läbi töötada. Ainult selleks annavad laste töö, mured ja rõõmud kodus ja koolis, omavaheline läbisaamine, sündmused ümbritsevas elus, tähtpäevad ja igasugused kooli ning klassi ettevõtmised. Kriipsutatakse alla, et klassijuhataja tunnid ei tohi kujuneda laste pattude registreerimiseks ega noomimiseks ja manitsemiseks. VI klassis arutatakse neis ka õpilaste kavatsusi eluks pärast kohustusliku alghariduse omandamist.

Koduloo õppekavadest ja metoodikast.

Kuigi koduloo tunnid peagi I ja II klassist kaovad, jäävad õppekavad kehtima ja neis ettenähtu tuleb eesti keele tundides käsitlesele. Meenub, et lapsed saavad teadmisi:

1. koolimajast ja selle lähikümbrusest, koolikorrast, õppetööst, nõuetest käitumise, korrahoidmise ja õppimise kohta;
2. perekonnast, perekonnaliikmete tööst ja kohustustest, perekonna väljaminekutest (kilo leiba maksab 15 senti, kilo võid 2 krooni, saapad ^{vähemalt} lapsele 5 krooni - kas teatakse?);
3. kodu- ja koolikümbrusest (Sonda oludes: jaam, kauplused, tööstusettevõtted, kuhu viivad maanteed, s.o. ümbruskonna külad jne.);
4. ilmastiku- ja teistest loodusnähtustest (päev ja öö, päiksepaiste, pöud, vihm, äike, rahe, lumi, räitsakad, jää, tuul, torm jms.);
5. aastaegade (kuidas nad vahelduvad, mis on igale aastaajale iseloomulik, mida teevad inimesed eri aastaegadel);
6. kalendrist ja kellast (mõlemaid õpitakse tundma);

7. põllu- ja aiasaadustest (rukis, nisu, kaer, oder, kartul, lina - mis neist saab; porgand, kaalikas, hernes, uba, puuviljad, marjad jne.);

8. koduloomadest ja -lindudest (nende kasulikkus, eluviisid, hoolitsemine nende eest, liha- ja piimasaadused nagu vorst, juust jne.)

9. metsast ja metsa kasulikkusest (mida kõike tehakse puust, metsa-annid: marjad, seened, pähklid jne.)

10. loomad metsas, nende kehaehitus ja eluviisid);

11. ränd- ja paigalindudest (kehaehitus, eluviisid kasulikkus-kahjulikkus, tuntumate lindude välimus, hoolitsus talvituvate lindude eest, linnupesa puutumatus);

12. ümbruskonna veekogudest, suplemisest, ujumisest ja veeohtudest (Sonda oludes: õppekäik Uljastile, järve ohtlikkus, kus võib ujuda, millal; järve ilu);

13. kaladest ja kahepaiksetest, roomajatest (nende erinevus loomadest ja lindudest kehaehituse, arenemise ja eluviiside poolest; mida teha, kui madu hammustab, kuidas seda ära hoida; ainult rästik on ohtlik; konnad, sisalikud, vaskussid, triitonid on süütud ja meile kasulikud loomad jne);

14. linn;

15. inimeste tööst maal, ranna-aladel, linnas;

16. tervetest eluviisidest (viina ja suitsetamise kahjulikkusest, värskes õhus viibimise tähtsus, keha karastamine, puhtus);

17. tervishoiust ja arstiabist; arst ja apteeker;

18. riiklikest ja kiriklikest pühadest ja tähtpäevadest;

19. rahvalikest kommetest mardi-, kadri- ja vastlapäeval ning jõulu- ja vana-aasta õhtul;

20. meie kodumaast, emakeelest ja rahvusest.

Sel ajal koduloo tundides kasutusel olnud meeto-
ditest nimetan järgmisi:

1. otsene vaatlus klassis, koolimajas ja selle lähiumbruses (näiteks vaadeldakse klassis eri teravilju: kõrsi koos peadega, ja õpitakse neid eristama kevadeti vaadeldakse põlde, koolimajas vaadatakse

läbi kõik ruumid ja milleks ükski neist on; kooliaias on vaadelda palju: lilli, puid, pöõsaid, nende õisi, varsi, oksid, tüvesid, lehti, vilju jne.)

2. pildi, maketi, topise, mingi kogu vms. vaatlus klassis (kalurite tööd õpime tundma pildi järgi - Sonda oludes - kui saame pildi hankida! kella õpime tundma maketi abil, mõnd lindu või looma, kelle topis koolil juhtub olema, saame seda vaadeldes lähemalt tundma, vaatleme neid ka talvel toidulaua ja kevadel õues, tutvume aedviljade seemnetega nende kogu kaudu);

3. katse (näiteks seemnete idandamine; jää sulamistemperatuuri mõõtmine; kuidas õhk hoiab klaasis vee, kui katame selle paberiga ja pöörame ümber jne.);

4. praktiline tegevus (lindude toitmine talvel, aiatöö kevadel, häda saanud sõrme sidumine jms.);

5. õppekäik (näit. ringkäik Sondas, mis asutused siin on, kuhuviivad teed; matk Uljastile; mõnd põllutööd vaatama jne.);

6. vestlus (iga koduloo-tunni lahutamatu osa - mida õpilane võib öelda, seda ärgu öelgu õpetaja);

7. õpetaja jutustus (näiteks endisaja tööst ja kommetest, lindude rännust, oma kooliajast);

8. kirjandus- või populaarkirjanduspalde ettelugemine (mõniliühike loomamuinasjutt, mõni luuletus, mõni katkend lastele määratud ajakirjadest mitmekesistavad tundi; paras vanasõna parajal kohal);

9. loodusnähtuste jälgimine ja ülesmärkimine (kuidas vaibub loodus talveunele; kuidas ta ärkab);

10. joonistamine, tabelite koostamine;

11. kogude koostamine (lehtede, õiate kogumine, kuivatamine ja alalhoidmine jms.);

Mida veel ütelda? Võimalusi oli ju muidki? praeguste liiklusolude tõttu on neid käesoleval ajal, sajandi lõpupoolel palju rohkem; teisest küljest aga pole lapsed nüüd enam nii lähedalt seotud loodusega ega vanemate tööga. 1935. aastal ilmub meie õpetajatele väga hea käsiraamat koduloo õpetamiseks, kõik teemad on seal üksipulgi sisuliselt ja metoodiliselt analüüsitud. Õppetöös on sellest suur abi.

Eesti keele kavades, õpikute ja
õpetamisest III-IV klassis.

Uutes eesti keele kavades suuri muudatusi ei ole. Kuna I ja II teise klassi programmist oli eespool juttu, püüan siinkohal meenutada III ja IV klassi oma.

Lugemine III klassis. Lugemispalad laste ja täiskasvanute õppimisest, tööst, elust; mitmesugustest elunähtustest, mis selles eas lastele on mõistetavad, looduskirjeldused, rahva- ja kunstmuinasjutud, lüürilised ja eepilised luuletused, valmid ja mõistujutud, lühikesed rahvalaulud, mõistatused, kõnekäänud, vana-rahva tarkused.

Lugemine IV klassis. Sama, mis III klassis. Lisaks lastekohaseid katkendeid täiskasvanuile mõeldud eesti väärtkirjandusest ja teiselt poolt Eesti piire, murdes jutustusi, ballaade, lühemaid rahvalaule, põhjalik "Kalevipoja" sündmustiku ja ideestiku tundmaõppimine ümberjutustuste lugemisel eeposest.

Nõutakse nii III kui ka IV klassis: jutustuse, kirjelduse ja nende katkendite eristamist, tõsielu käsitlevate palade ja muinasjuttude vahel vahetegevust, mõistete luuletus, valm, rahvalaul tundmist; loetu kavastamist, suulist ja kirjalikku ümberjutustamist lühidalt ja üksikasjalikult, mõne tege-lase osas, üksiku kavapunkti järgi, pea- ja kõrval tegelaste iseloomustamist, neile ja nende tegevusele hinnangu andmist, hea ja halva leidmist ja muud. (Ettevalmistust nende nõudmiste täitmiseks on tehtud juba I ja II klassis)

Kirjanditest III ja IV klassis. Loetu kirjalik ümberjutustus, pildikirjeldus, jutustus läbielatud, kirjeldus loodusnähtusest või maastikust, isikukir-jeldus, muinasjutulise ja muusse fantaasiavaldale kuu-luva loo koostamine, kiri. (Ka sellele programmiosa-le valmistatilapsi eelmistes klassides ette.)

Keeleõpetus. Keeleõpetus III klassis peab eeskätt ortograafiat silmas, ka laiendatakse teadmisi interpunktsioonist ja oskusi kirjavahemärke tegelikult

kasutada. Kavas on: lause, sõna, silp, häälik ja täht. Tähestik. Suured ja väikesed tähed, nende tarvitamine õiges kohas. Kirjavahemärgid lause lõpul. Koma sidesõnade et, aga, kuid ees; koma puudumine ja ning, ega, või ees. Lühike, pikk ja ülipikk häälik. K, p, t tähtede s ja h kõrval. G, b, d s-tähe kõrval. Muud konsonantühendite kohta maksvad reeglid. Liide -gi -ki; Liitsõna mõiste ja õigekiri. Tutvumine käänete ja käänamisega (mitte käändkondi ega tüüpsõnu); käändelõppude ortograafia. Pööramine kindlas, tingivas ja käskivas kõneviisis, jaatavas ja eitavas kõnes; pöördelõppude ortograafia. Otsene kõne (lihtsad juhud).

Keeleõpetus IV klassis. Sõnaliigid. Nimisõnade käänamine tüüpsõnade eeskujul, eriti astmevaheldustiklikud tüübid, kus sisehäälikute hulka kuuluvad k, p, t, ühesilbiliste sõnade käänamine, d ja t ainsuse osastava lõpul, mitmuse tunnus -te -de (tüübid: sepp, tark, padi, maastik, süsi, ^{mõte}puu- mäletamisi). Pööramine kindlas, tingivas, käskivas, kaudses kõneviisis (tüübid õppima, hakkama, voltime jms) Tutvumine umbisikulise tegumoega; -da ja -ta infinitiiv, tegija- ja teonimi. Võrdlemine. Lauseõpetuse algteadmised: alus, öeldis, sihitis, koha-, aja- ja viisimäärus. Liht- ja liitlause, koondlause. Kirjavahemärgid liit- ja koondlauses. Otsene kõne saatelausega ees, taga ja keskel.

III ja IV klassis ei tegeldud teoreetilise grammatika õppimisega. Kõik õpitav oli praktilise keele- ja kirjaoskuse teenistuses, ja nagu näete, oli jaotatud klasside vahel kontsentriliste ringidena. Termineid ei antud rohkem kui hädasti vaja. Alles V ja VI klassis anti süstemaatiline ülevaade peamiselt eesti keele grammatikas, mis rohkete kõne- ja kirjalike harjutuste kaudu pandi teenima oma mõtete arusaadavat ja õiget väljendamisest suuliselt ja kirjalikult.

III klassi lugemikust. III klassi lugemiku autor oli Jüri Parijõgi, tuntud koolimees ja kirjanik.

kunagine Rakvere Õpetajate Seminari harjutuskooli (nüüdsel ajal öeldakse vist baaskooli) juhataja ja seminaristide praktikajuhendaja kuni 1929. aastani.

Lugemikus oli terve rida tema enda jutustusi laste elust: "Andu karjas", "Rukkilõikus", "Andu raadio", "Isaga linnas", "Jaani maalesõit", "Aino kink isale", "Aino mure", "Lehe-Sassi omad uisud" ja ehk veel mõni. Need kõik kirjeldasid maa- ja linnalaste elu: laste tööd, unistusi, ka unistuste luhtumist, rõõme ja muresid, laste suhteid vanematega ja kaaslastega seal kõrval ei unustatud ka vanemate tegevust. Moraali Parijõgi ei lugenud, kuid iga pala sisaldas mingi eetilise tõekspidamise, mille lapsed ka üles leidsid ja omaks võtsid tänu jutustuste kunstilistele väärtustele ja eakohasusele. Eks õpetajal olnud selles samuti oma osa.

Õpikus oli Mändmetsa kaunis looduskirjekdus "Kikesevihm" ja O.Lutsu "Kevade tulek", katkend "Kevadest". O.Lutsult oli ka, ikka "Kevadest" võetud, "Arno haige" ja lugu sellest, kuidas õpetaja Laur Arnole viiuli kinkis, pealkirjaks vist "Jõululaupäev Paunveres". Raamat sisaldas rahvamuinasjuttu "Soojakott ja külmakott" ning Kunderi kunstmuinasjuttu "Jäälused", milledest viimast mina isegi III klassi õpilasena olin koolis õppinud (nagu loetlevatest paladest ka veel mõnda teist).

Oscar Wilde'i muinasjutuloomingust oli valitud katkend "Isekast hiiglasest" (mille televarianti hiljuti juhtusin nägema). Muinasjutte loeti meelsasti. Wilde'i muinasjuttu sooviti paaril aastal nii palavalt täies ulatuses kuulda, et polnud paratamatult ühe tunni otsast lõpuni "Isekale hiiglasele" - Wilde'i muinasjuttude kogu "Granaatõuntest maja" mul endal oli. Juhtus mõni teinegi kord et katkendi lugemisel teada taheti, "mis enne oli" ja "mis pärast sai". Lihtne oli, kui klassi raamatukogus vastav raamat oli, kui polnud, tuli lähemalt-pikemalt jutustada. Nüüd küsite, et kas ikka alati oli lugemistund nii põnev või huvitav. Mui-

dugi, eks ^{olnui} ~~ole~~ palasid, mille lugemisel või läbi-
töötamisel haigutati kas loo enda või õpetaja eba-
õnnestunud käsitlese tõttu, aga ega ma neid jutu-
kesi-luuletusi ise ka enam ei mäleta. Võib öelda,
et tunnid läksid mulle ja lastele aasta-aastalt
huvitavamaks - põhjus on käega katsuda.

Luuletustest III klassi lugemisraamatus mäletan
Lydia Koidula "Juba kaseladvast lehed lang'vad"
(õpikus parandatult "...lehti langeb"), Sütiste
"Talve" ja Jakob Tamme eepilist "Kaht külameest".
Viimane, viinajoomise tulemusi kirjeldav, meeldis
lastele oma vormi (kahekõne!) ja sisu ning ladususe
poolest, mõnel aastal tuli vaatamata ajanappusele
seda kõigil lasta paarikaupa "üles öelda". Kellele
sa ei anna luba esineda, kui käed on lootusrikkalt
üles tõstetud ja pool keha takkapihta ka veel väl-
ja sirutatud.

Rahvalauludest mäletan eesti "Tule, talvi, lun-
da tooma" ja soome "Taevas on valge ja sinine".
Soome rahvalaul äratas erilist tähelepanu neil aas-
tatel, mil meie III-IV klass pidas kirjavahetust
ühe Soome kooli, Heinola algkooli vastavate klassi-
dega. Lugesin, ei, vist laulsin selle kauni laulu
lastele ka soome keeles ette, juhuslikult oskasin.
Leiti, et saab aru küll. Kas ma ungarlased ei os-
kavat, küsis üks väike tüdruk, kes veel õpetaja
kõiketeadmist uskus. Oli ju teada, et nagu soomla-
sed on meie hõimurahvas ka ungarlased. Kahjuks ei
osanud. Lohutus: tuleval aastal on nende õpikus
vähemalt üks ungari kirjaniku lugu.

Taevas on valge ja sinine...

Taevas on valge ja sinine	Aga ei muile ma ilmuta
ja täis ta tähekesi,	oma südame mõtteida -
nii ka minu süda noori	sünge laas ja tühistaevas
täis on mõttekesi.	ainult teavad neida.

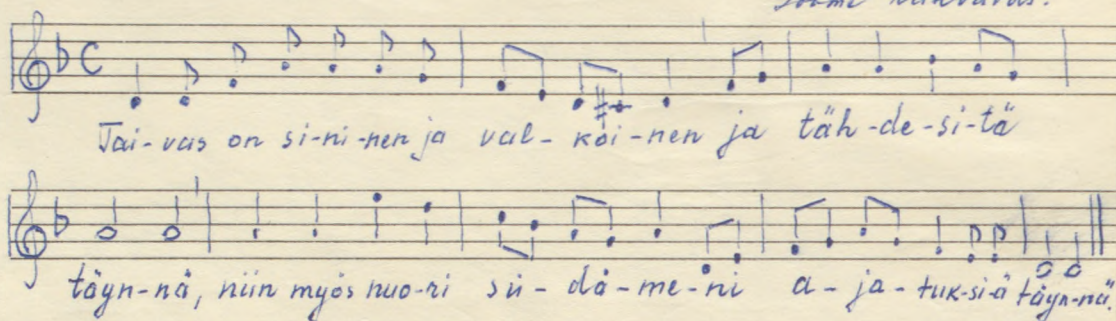
22. Taivas on sininen ja valkoinen...

Rahvaviis

22.

Taivas on sininen ja valkoinen...

Sonne rahvaris.

Teine näide lugemikustisust:

Kaks külameest.

Jakob Tamm

"Tere, Toomas!" "Tere, Tõnu!"
 "Kuidas elad?" "Kurbi sõnu
 kuuled, kulla sõber...Paha!
 Põletasin talu maha.
 Järele ei jäänud notti,
 nüüd ma kannan kerjakotti."
 "Kuidas nõnda. Nali naljaks!"
 "Nõnda neh, jäin päris paljaks.
 Jõulu ajal sõime, jõime,
 karjajaagu kapist tõime.
 Eks ta ikka pähe hakka...
 Võtsinküünla, läksin lakka
 hobustele tooma toitu,
 küünal kukkus, tõstis loitu...
 Päästsin elu küll, kuid puhas
 kõik mu varandus on tuhas.
 Kuidas käib nüüd sinu käsi?"
 "Vader, viletsus ei väsi!
 Näed, et olen ilma jalust,
 pole enam õiget alust...
 Et jäin elama, on ime!
 Puskarit ka proovisime
 sõpradega jõulu ajal -
 tuju tõuseb topsi najal!

Sattusime seltsis jooma...
 Keldrisse siis õlut tooma
 kõmpisin ma küünla valgel.
 Polnud kindlust enam jalgel.
 Et ei tõuseks tulekahi
 kustutasin ära tahi.
 Keldritrepp küll üles leidus,
 aga pimeduse peidus
 tont mind trepilt tõukas alla...
 Jalad enam teed ei talla!"
 "Oma süü tõi halba teile,"
 sõber Juhan sõnas neile,
 "et on ühel tuhas maja,
 teisel kargud koormaks teel.
 Salata te vist ei taha,
 joobnul küünlaga on paha,
 pimedas on pahem veel."

IV klassilugemikust. Päris kindel ma pole, kuid
 kaldun arvama, et ka IV klassi lugemisraamatu
 autor oli Parijõgi. Sellest õpikust on meelde jää-
 nud eelkõige Faehlmanni muinasjutud "Koit ja hämarik,"
 "Vanemuise laul" ja "Keelte keetmine" ("Keelte keet-
 misest" tegime lühidramatiseeringu ja kandsime selle
 koolipeol ette) ning Kreutzwaldi "Kalevipoja" sünd-
 mustiku ümberjutustus - terve hulk proosapalu, mil-
 les leidus ka lühikesi lõike algtekstist. Lapsed
 said tundma kõiki olulisi sündmusi ja meeleolusid,
 mida eepos sisaldab. Faehlmanni muinasjutud võimal-
 dasid õpetajal avada laste silmad inimelu ja loo-
 duse ilu nägemiseks. Arutlused "Kalevipoja" juttude
 lahtimõtestamisel võisid osava õpetaja puhul läbi
 võtta terve "eetika-kursuse". Kalevipoeg kui põllu-
 harija, kui linnaehitaja, kauguste avastaja, võit-
 leja muinasjutulisel kujul esitatud kurja vastu
 (põrguskäigud, võitlused sortsidega), väejuht sõ-
 jas maad ja rahvast alistada püüdvate raudmeeste
 vastu; Kalevipoja süü ja selle tagajärjed, Kalevi-

poeg kui rahva vabaduslootuse sümbol...

Kas ma kõiki neid käegakatsutavaid võimalusi oskasin kasutada? Algul vähem, hiljem rohkem - praegu oskaksin vist paremini. Eks ma siis ka püüdsin.

Lühidalt kõnelesime ka nimetatud teoste autoreist ja vaatasime raamatuaasta puhul väljaentud iluköites "Kalevipoja" uustrukki Kristjan Raus ja Hando Muga-to võrratute illustratsioonidega.

Mäletan, et IV klassi lugemikus oli Fr. Tuglase "Ema viis hälli heinamaale", ilus, südamluk ja oskuslikult puänteeritud jutustus, midagi "hingele", kui sentimentaalselt väljenduda. Ka Tammsaare "Tõe ja õiguse" I köitest oli raamatus katkend "Hingetuisk" Murdenäiteks oli Lattiku "Imä, õe!" Selle keel tegi meile alutaguslastele natuke raskusi ja portsu nalja, mispuhul tuli meelde tuletada, et meile suupärased "mustaid sõstru", "palju kanamuni", "kaks uut pintsli" ning "üle preestu" võiksid ehk ka mõnes Eesti-maa nurgas naljakad tunduda. Oli väga tõsiseid propleeme käsitlev katkend Hella Vuolijoe "Udutagustest", soomlase Kianto toredad looduskirjeldused "Mesikäpa talveuinak" ja "Mesikäpa ärkamine". Opikus olid esitatud ka Tšehhovi ja Puškini teosed, esimeselt "Vaeslapse jõuluöö" ja teiselt luuletus "Sügis". Tšehhovi juttu vaeslapsest Vanjast peeti kurvaks, kuid siiski huvitavaks: eks ta avaski laste silme ees vaate millessegi olustikuliselt kaugesse ja inimlikult lähedasse. Puškini "Sügise" puhul aga rääkisime, et kui sügislaulud on enamasti kõik kurvad, aga siin on nähtud ja näidatud hilissügise ilu ja luuletus on koguni rõõmus, peab silmad lahti hoidma ja leidma kaunidust ja rõõmu igas aastaajas. Puškin leidis, proovime meie ka.

Parijõgi ise on raamatus esitatud paari palaga. Nimetaksin veel ühte jutustust Vormsi saarelt New-Yorki kolinud poisi elust, autorit ei mäleta, kuid lugu ise oli hea. Sisuks oli tal maakolkas kasvanud poisi raskused kohanemisel suurlinna elu-olu ja eriti lähikonna poiste seltskonnaga, mehistu-

mine, vapper välja-astumine enda eest ja siis ka vastuvõtt omaealiste sekka (Dialoog jutustuse algupoolelt: "Mis su nimi on?" "Sven". "Ah Swan! aga kas sa lennata oskad?" Lühikatkend lõpupoolt: Jim ja Sven püherdasid maadeldes maas. "Kes Jimiga maadleb?" "Sven!" "Sven, Sven," teadsid juba kõik!)

^x Swan - inglise keeles luik.

On meeles, et luuletustest esinesid lugemikus midagi Koidulalt, A.Haavalt vist humoristlik "Kas on veel rohtu, mis avitab", Sütistelt "Rüblük", Jaan Bergmannilt eepiline "Ustav Ülo", Jakob Tam-
melt "Eksiteel" ja Adsonilt "Väike sõsar vellega".

Näiteks: Rüblük.

Säälta rahva keskel rüsib
väike poisiklutt.

Hõikab kaaslast, higi pühib,
ripneb juuksetutt.

Silmad hõõguvad kui tukid,
kõrge laubavõlv.

Narmendavad küünarnukid,
pükstest valgub põlv.

Seda poissi ei pea kinni
koduseingi ruum.

Pääseb vahelt ukselingi
lendlema kui tuul.

Mehele ta vaevalt vööni,
aga rüblük hing.

Uudisseike talle ööni
täis on kogu linn.

Hommikul ju tõuseb pinge
rahutumas pääs.

Silmus justkui mööda minnes
tuvi jalgu jääb.

Noomitused tühja hülgab,
tasku pistab käed.

Katkend hamba vahelt sülgab,
kõike kuuleb, näeb.

Õpib kirja, kümme käsku -
nagu jaksab võim.

Vahetunnil nina nässu
pinginaabril löi.

Tuiskab ruumes nagu süstik,
nagu murdja kärp.
Kuhu käib, seal võtmepüssist
sähvab hele kärts.

Koolist vabanedes algab
õige mehe päev -
raamat lüüaks istme alla
sõit läeb lahti mäel.

Süütus lõbus haarab kõike
kuhu küündib küüs.
Ohtul äritseb ja hõikleb,
ajalehti müüb.

Hiljem kinouksel piilub
külaline kehv.
Kuni jõuku ajab kiilu,
kaob kui tormis leht!

Pole viripill ei põdur -
poiss kui põhjapääs.
Kirikpapp või julge sõdur
sellest poisist saab.

Juhan Sütiste

Teatavasti on luuletusel veel teine osa, mis lõpeb rübliku surmaga. Seda õpikus polnud. Ja oligi hea.

Nagu III ja IV klassi lugemispalade loetelust näete, ei kannatanud autor Parijõgi tõesti mitte moraalitsemise ja prüderii all. Kirjanduslikult olid lugemikud kõrgel tasemel. Kui nende kirjeldusse on sattunud mõni ebatäpsus, siis, loodan, väike.

Tööproov. Seminaris oli õpetatud, et luuletus, tingimata aga lüüriline luuletus tuleb enne lugemist alati sisse juhatada nii, et lapsed oleksid selle

vastuvõtmiseks sobivas meeleolus ja et luuletuses esinevad lastele võõrad sõnad ning raskesti mõistetavad piltlikud väljendid oleks ette selgeks tehtud. (Peale selle - võib esineda juhtumeid, mille puhul on targem päevaplaanis oleva luuletuse käsitus hoopis homse peale lükata. "Kui näiteks, vabandage väga, poiss on vahetunni ajal kassi sabapidi üle kuurikatuse visanud, ega siis järgmises tunnis küll"Oieke õieke, ära nii hellasti õilmitse" ei tasu lugema hakata." Drastiline küll, aga sõna-sõnalt nii seminaris metoodikatunnis kuulnud ja tallele pandud!)

Luuletuse sissejuhatuseks võis olla vestlus, jutustus, pilt, läbielatu meeldetuletus jms. Selle põhimõtte illustreerimiseks ongi mõeldud järgmine töönaide. Käsitlesin ma antud luuletust nii? Kuidagi selletaoliselt. Isega üsna selletaoliselt. Ega ju klassis ei lähe alati kõik nii kenasti ribu-rada mööda kui paberile pandult ja liitklassis esines alati ajaprobleem.

Luuletus ise:

Aine: Juba kaseladvalt lehti langeb.

Lydia Koidula

Juba kaseladvalt lehti langeb,
kõle tuul käib üle kesamaa.
Aastakellal rõõmuhääl on lõppend,
viimseid tunde hakkab lööma ta.
Kena päike, kas sa väsind oled?
Pikkamisi pead seal tõstad sa.
Kurvalt oma laste peale vaatad,
sügise neid riisub armuta.

Kõrged pilved nagu hirmust aetud
üle maa ja mere lendavad.
Kurehääled haledasti hüüdvad,
kodu poole nemad tõttavad.
Kodu poole... Kodu, magus sõna!
Süda, kannata, ei sinagi
kausa enam oota. Kodu poole
kutsub Isa sind ka viimati.

Eesmärk: Avada luuletuse sisu, õpetada lapsi mõist-
ma piltlikke väljendeid ja nende huvita-
vust (ilm), arendada laste tundeelu.

Sissejuhatus (Ainult õpetaja tekst ruumi kokkuhoiu
mõttes.)

1. Ütelge mulle, mitu tundi on märgitud kella numbri-
lauale?

Kellel on kodus selline kell, mis ka tunde lööb?
Mitu korda kell lööb?

Missugused tunnid on sulle päeva jooksul kõige
rõõmsamad?

Mõnel päeval lööb kell ainult rõõmsaid tunde. Mis
päevadel?

Mis päevadel lööb kell kurbi tunde?

2. Kalendris esineb ka see ilus arv 12 nagu kella
numbrilaua algil. Mida näitab arv 12 kalendris?

Mõtleme nüüd, et aasta oleks nagu kell ja kuud
oleksid nagu tunnid. Mis nimi oleks siis aastakella
esimesel tunnil? teisel? viimasel?

Millised aastakella tunnid on rõõmsad? Millal lööb
aastakell kurbi tunde?

Kas aasta on siis kell? Ei ole, aga niimoodi võib
mõistu öelda ja me saame aru küll; meile meeldib,
kui nii huvitavalt ja ilusti on öeldud.

(Nüüd on võimalik, et mõni terane laps pistab
vahele: "Päevad on siis aastakella minutid" - kord
juhtus.)

3. Milliste aastakella tundide ajal on päike rõõmus?
Jah, mais, juunis, juulis, augustis - siis käib päi-
ke kõrgelt ja päikese nägu vaatab rõõmuga ta laste
peale. Kes on päikese lapsed? Kuidas päike sügisel
oma laste peale vaatab? Miks ta nüüd kurb ja nagu
väsinud on? Jah, sügis riisub puudelt lehed, lille-
delt õied, ajab linnud minema. Kuidas aastakell nüüd
lööb?

4. Millal on inimese elus sügis? Ja kui inimene on
väga vana, siis on tema elus juba nagu talv. Kui
inimene on noor, elukevades, siis ta tahab elada.
Aga kui inimene on väga vana või väga haige ja jõue-
tu, siis ta mõtleb, kui hea oleks mullas puhata.

Ta igatseb siis mulla nagu oma kodu poole. Mispärast? Ta on väsinud ja tahab puhata.

Luuletuse lugemine. Nüüd loeme ühe sügisluuletuse. Selle on luuletanud Lydia Koidula; temal on veel palju luuletusi. See luuletus on ilus ja nagu maalib sügise meie silme ette.

1. Loen luuletuse ise ette.

2. Avage raamatud ja lugege luuletus vaikselt omaette läbi.

3. Nüüd loeb meile luuletuse valjusti õpilane.

(Kui on klassis selliseid fenomenaalseid deklameerijaid nagu olid Grete Toomik^(Jõuunis), Valli Varlamov^(Penda) (praegu Samost), Asta Rõõm^(Sünapi), Telma Tali, siis lasen lugeda neid.)

4. Kas see on rõõmus või kurb luuletus? Aga mille poolest ta meile meeldib? Mis on see kodu, mille poole luuletaja tahab minna? Kes teda sinna kutsub?

5. Õppeülesande andmine: homseks tuleb luuletus pähe õppida.

Autoriteetsest allikast lugesin äsja, et tunni eesmärk ei saa olla loetava sisu avamine. Minu arvates saab küll ja peabki olema: lapsed peavad õppima lugemisainet lahti mõtestama ja ridade vahelt lugema. Siin on sissejuhatust just selle teenistuses. Muidugi püüab ta ka lastes vajalikku meeleolu luua.

Luuletuse kordamine järgmisel päeval.

1. Kordame eilset luuletust. Avage algul kõik julgesti raamatud, me arutame luuletuse kõigepealt läbi.

Kes on luuletuse autor? Mis aastaaega kirjeldab see luuletus?

Loe esimene salm, Heino!

Mida luuletaja esimeses salmis ütleb?

Mida tähendab "Aastakell lööb viimseid tunde?"

Mida tähendab "Aastakellal rõõmuhääl on lõppend?"

Loe teine salm, Asta!

Mida luuletaja meile teises salmis päikese kohta

ütleb? Miks on päike kurb? Mida teeb sügis?

Kes on päikese lapsed? Ka inimesed on päikese lapsed, teie ka. Mille poolest?

Loe kolmas salm, Kalju!

Mida Lydia Koidula kolmandas salmis ütleb?

Miks lendavad pilved nagu hirmust aetud?

Kus on see kodu, mille poole kured lendavad?

Aga miks nende hääled haledad on?

Loe neljas salm, Esta!

Mis on see kodu, kuhu luuletaja tahab minna? Kes teda sinna kutsub?

Lydia Koidula jäi juba 40-aastaselt väga haigeks ja nõrgaks ja tal olid suured valud. Sellepärast ta ka tahtiski nii väga viimsesse kodupaika.

Luuletus räägib meile sügisest väga ilusasti. Kurvalt küll, aga ilusasti.

Pange raamatud ära! Nüüd hakkame luuletust peast üles ütlema.

Teine tööproov, IV klass. Kuna käsitlemisele tuleb veidi pikem katkend nüüd unustusehõlma vajunud proosateosest, siis leppigem kokku, et ma siin lühidalt ära jutustan enne selle, mis tuli lastele sissejuhatuses rääkida ja pärast katkendi sisu.

Aine: katkend H. Vuolijoe romaanist "Udutagused".

Mis juhtus romaanis enne katkendis kirjeldatud sündmusi. Lõuna-Eesti suurtalu peremees, hingelaadilt peaaegu Mogri Märt, on kogu oma elu pühendanud rikkastumisele, selles vaimus püüdnud kasvatada ka oma lapsi: linna ärimeheks või rikkasse tallu miniaks. Üks poeg, naitunud kehva, kaasavaratu tütarlapsena, on seetõttu isa juures langenud ebasoosingusse. See poeg, külakoolmeister, kelle töötasuks on koolitatu, mitte rahapalk, on talupidamiseks ostnud võlgu loomad ja põllutööriistad. Isa, nimetatud vana-ätiks, pole teda oma rikkusest millegagi abistanud. Nüüd on koolmeistrist poeg haigestunud, võlad tahavad tasumist, kuid raha pole. Koolmeistri perekonda ähvardab majanduslik laos. Vana-ätil on aga ka meeldivaid inimlikke

jooni: ta armastab pojapoega Jaani; ja Jaani iss, vaatamata vana-äti kalkusele tema enda suhtes, lubab oma pojalt vahetevahel pikematki aega vana-äti talus viibida.

Katkendi ümberjutustus. Väike Jaan on äti suur-talus külas, kuid tema südant vaevab raske mure: kodus oleks hädasti raha tarvis, muidu müüb pristav kogu isa-ema varanatukese ära; aga kust raha saada? Ätil on palju raha ja vara, Jaan on kuulnud siit ja sealt, et Valgemäe peremehel, vana-ätil on kratt, kes talle selle suure rikkuse on kokku kandnud. Ühel heal päeval hakkab Jaan äti rehalas ka endale kratti tegema. Sellega kavatseb ta neljapäeva ööl ristteele minna, seal kuradile oma nimetissõrmest kolm tilka verd anda, s.t. oma hing kuradile müüa ja pärast surma põrgu minna, aga mis parata: muidu ei saa kratt eluvaimu sisse. Krati meisterdamise pealt ätt poisil tababki ja see seletab tõsimeeli, et olgu nendegi kodus kratt varendust kokku kandmas nagu vana-ätil, muidu enam edasi ei saa, mingi või hingeõnnistus. Siis viib ätt pojapoja akna juurde, näitab talle tööle minevaid sulaseid ja tüdrukuid ning seletab, et need ongi tema kratid, kes talle vara ja raha muretsevad, teeb asja poisile üksipulgi selgeks.

Tsitaat: "Ja sina ei olegi siis om hinge kuradile müünud?" küsis Jaan.

Ätt ei vastanud. Ja kui Jaan meheks kasvas, siis austas ta vanaätti selle eest, et see vastuse võlgu jäi. (Tsitaadi lõpp)

Mõne päeva pärast tuleb ema Jaanile hobusega jälle ja nad sõidavad kodu poole. Teel patsutab Jaan oma kuue rinnaesisesele ja ütleb:

"Sa ei tea, mis mul siin põues on?"

Selgub, et vanaätt on andnud poisil kätte raha isa võlgade tasumiseks.

Tunni eesmärk: Sisendada lastele, et seades elusihiks raha ja vara kokkukuhjamist hukutab inimene oma hinges kõik parema ja toob südamevalu oma lähe-

dastele; näidata, kuidas ohvrimeel kaunistab inimest ja suudab midagi head elustada ka teise, kalgi inimese südames.

Tunni käik:

1. Sissejuhatus. Opetaja jutustus sellest, mis toimus teoses enne katkendi sündmusi, niipalju kui see on vajalik loetava mõistmiseks. Pärast jutustust küsimused lastele:

Kuidas teile meeldib Valgemäe peremees vana-ätt? Mispärast ta teile ei meeldi? Kas te märkasite vana-ätis ka midagi head?

2. Katkendi läbilugemine.

3. Arutlus loetu üle (raamatud jäävad lahti).

Väikesel Jaanil oli suur mure. Mis see oli?

Kuid vana-ätt oli rikas. Miks ta ei aidanud Jaani isa, see oli ju tema poeg?

Vana-ätil oli kalk süda. Mis oli tema südame nii kalgiks teinud?

Mida rääkis rahvas vana-äti rikkaks saamise kohta? Mida teie sellest rahvajutust arvate?

Kuidas püüdis Jaan oma isa aidata?

Mis asi see kratt õieti on?

Millest Jaan kratti tegi?

Need on kõik elutud asjad. Kuidas pidi kratt Jaani arvates hinge sisse saama?

Jaan oli väga ohvrimeelne poiss. Ta oli isa aitamiseks valmis oma hinge kuradile müüma, see tähendab, et ta uskus end pärast surma põrgusse kuradi saagiks saavat. Milles Jaan eksis? Aga mis teile sellegipoolest Jaani juures meeldib?

Mis oleks tõeliselt juhtunud, kui Jaan oma krattiga oleks neljapäeva ööl ristteele läinud?

Mida seletas vana-ätt Jaanile oma rikkaks saamise kohta?

Seepeale küsis Jaan: "Kas sa siis ei olegi oma hinge kuradile müünud?" ja vana-ätt ei vastanud. Mispärast?

Vana-ätil ei olnud kratti, ta polnud kuradile kolme tilka verd andnud, niimoodi polnud ta küll

oma hinge kuradile müünud ja teame, et see polegi võimalik. Ka kuradit pole olemas. Kuid ätt oli oma elus püüdnud ainult raha ja varandust, mitte midagi muud, ta oli hinnanud ainult rikkaid inimesi ja kehvemaid halvaks pidanud. Oma vaest poegagi ei aidanud. Vana-äti hing oli kalk, seal oli ainult ahnus ja uhkus oma varanduse üle. Vana-ätt oli oma hinge halvale andnud. Ainult mõistu üteldakse, et müüs oma hinge kuradile. Kurat tähendab siin halba, kalkust, vara-ahnust. Kui nüüd Jaan nii küsis, siis mõtles vana-ätt:

"Jah, ma olen ahne, ihne ja armuta olnud, ma nagu oleksin oma hinge ära müünud." Ja sellepärast vana-ätt ei vastanudki.

Mispärast Jaan mehena vana-ätti austas? Sellepärast, et vana-ätt ei valetanud. Vana-ätt oli ju, nagu me mõistu ütleme, oma hinge siiski halvale ära müünud ja ta sai sellest ise aru.

Me lugesime, et ätt andis Jaanile isa jaoks raha. Mispärast?

Jah, ta armastas Jaani. Ta armastas Jaani ka varem, aga varem ta raha ei andnud. Nüüd läks talle otse südamesse Jaani ohvrimeel. Milles see seisis?

Homseks tuleb lugemispala ilmekalt lugema harjutada. Igaüks kirjutab viis lauset paberile selle kohta, missugune vana-ätt oli ja kaks lauset, missugune oli Jaan. Need laused loeme ette ja pärast kirjutab igaüks kirjandivihikusse vana-äti ja Jaani iseloomustuse.

Kas tunnid selle pala käsitlemisel tegelikult nii toimusid? Sõna-sõnalt muidugi mitte. Kuid arutluse osas puudutatud probleemid arutasime tööpoolest läbi see on mul meeles - pala oli küllalt huvitav ja selle läbitöötamine küllalt raske.

Raamatuaastast, klassivälisest lugemisest
ja laenuraamatukogust.

Minnes õpilaste klassivälise lugemise juurde puudutagem põgusalt raamatuaastat, mille tähistamine loodetavasti jättis oma jälje ka õpilaste teadvusesse. 1935. aastal möödus neli sajandit esimese sel ajal teada oleva eestikeelse trükise Wandrat-Kõlli katekismuse ilmumisest. See aasta nimetati ^{valihuse poolt} raamatuaastaks. Raamatuaasta kujunes silmapaistvaks üle-eestiliseks kultuurisündmuseks. Kõigis keskmistes asulates peeti raamatuaasta aktusi, kus kõneldi eestikeelse raamatuaajaloost, käesolevast hetkest ja tulevikulootustest ning tehti kirjandusele propagandat. Rohkesti älmus sündmuskohaseid kirjutisi ajakirjanduses, endastmõistetav oli raamatuaasta tähistamine koolides. Helledemalt avanesid ka omavalitsuste kukrud kooli- ja rahvaraamatukogude toetamiseks. Kõige kõrgemalt poolt algatati ilus mõte: kinkida raamatuid koolile, kus kunagi on õpitud. Ka Sonda koolile saabusid nii mõnedki raamatud endistelt õpilastelt; meie, õpetajad, pidasime sel kombel meeles oma kunagisi koole. Kirjastused, kasutades soodsat olukorda andsid raamatuaasta puhul välja väärtteoseid eesti kirjanike sulest ja kogu maailmast - sarjadena ja üksikraamatutena, sealhulgas ka lastekirjandust. Eriti agar oli kirjastusühisus "Loodus", äriliselt osavalt juhitud ettevõtte. Äri äriks, kuid "Loodus" tõi eesti lugejale suurel hulgal kunstiväärtusega ilu- ja populaarteaduslikku kirjandust kogu maailmast, loomulikult ka eestlastest autorite raamatuid. Nimetagem eelkõige Nobeli preemia-
te laureaate sarju, "Suurmeeste elulugusid", hiljem "Eesti entsüklopeediat", "Kunstiajaloo" köiteid jpm. Mälu on talletunud, et hoogsalt levitasid kirjandust ka "Eesti Kirjanduse Selts" ja kirjastusühisus "Noor-Eesti".

Sonda koolis märgiti raamatuaasta ära aktusega ja pühendati ka emakeele-tunde raamatu kui suure kultuurivara tähtsuse ja tähenduse selgitamisele. Ümbruskonna elanikele korraldati koolimajas pidulik koosviibimine külaliskõneleja filoloog Jõulmaa osavõtul; õpilaste poolt olid deklamatsioonid ja laulud ning oma sõnad lisas ka koolijuhataja Vihtma. Koolil oli igas klassis valik lastekohast kirjandust klassiväliseks lugemiseks. Kohustuslikke lugemisplaane õpilastele polnud, selletagi soovis iga laps alati raamatuid saada. Neid hoiti hooliga: raamat kätte saadud, lehitseti ta kohe läbi - ega eelmine lugeja pole sinna jätnud näpujälgi: neid ei tahtud oma arvele saada.

Kodumaistest kirjanikest kirjutasid lastele eeskätt Parijõgi: "Külaliste leib", "Tsemendivabrik" "Jaksuküla poisid", "Teekond Vallastesse", noorte-romaan "Teraspoiss" jt. teosed; Parijõe kõrval paistis silma Jaik: "Kuutõrvajad", "Kaarnakivi" ja "Võrumaa jutud" tulevad meelde. Huvitavad suurtele ja väikestele olid Marta Sillaotsa "Trips, Traps ja Trulli" kolm köidet ning Hindrey "Kill Martuse lihavõtted". Tammsaarelt ilmus "Meie rebane", Rohult "Loomajutud". Eesti Õpetajate Liit andis välja mitu köidet almanahhi "Noorusmaa". Anti välja mitmete, ka eksootiliste rahvaste muinasjutte, eesti muistsetest juttudest rääkimata. Ernst Ennolt ja Karl Eduard Söödilt oliluuletuskogusid. Ega puudunud ka J. Verne'i "Kapten Granti lapsed", Collodi "Pinokkio", Tšukovski "Muinasjutud", Spyri "Väike Heidi" jne.

Kirjastusühisus "Loodus" tõi raamatuturule kolm lastele määratud sarja. Väiksematele mõeldu kandis nime "Kuldne kodu". See sari sisaldas populaarseid lasteluuletusi-jutukesti suurte värviliste illustatsioonidega kunstnik Kivitilt. Meelde on jäänud E. Enno "Juss oli väike peremees", A. Grenzsteini "Viisk, pois ja ölekõrs", Oro(?) "Juku".

"Juku" kõlas nii:

Minap see olen, see pisike poissi,
see memme oma Juku,
kes tädile tibu ja õele muri
ning memmele-taadile kuku.

Kuljuste kõrinal kiriku sõita
panen ma kõrvi ette,
uue sametmütsi pähe
ja kirjud kindad kätte.

Minap see olen, see pisike poissi,
kes talitab taadi võiki,
kes söödab kõrbi ja joodab raudjat
ja teisigi hobuseid kõiki.

Minap see olen, see pisike poissi,
kel suured on ettevõtted,
kel õues ja aias lusti lüües
uut lõbu mõlguvad mõtted.

Taadilt saan pühadeks uued saapad
ja memmelt rosinapulli,
ja sellepärast ma hüppan ja hüüan:
"Oi tuudi-luudi lulli!"

10-12 aastastele oli määratud sari "Looduse laste-
raamat". Suure heameelega loeti sarjas ilmunud
J.Trupõllu "Rohelise päikese maad", mille uustrükk
on välja antud ka nõukogude ajal. Sama värriks ka
V.Saretoki "Kiki suur suvi", põnev süžee: jutustus
kahe hekkliku linnatüdruku suve veetmisest maal
sugulaste juures, kus olude sunnil tulid esialgsed
suvitamislõbud vahetada karjaseameti vastu, milline
asjaolu kujundas tütarlastest vastupidavad, kohuse-
tundlikud ja vähesega leppivad tublid inimeschaka-
tised. Mäletan, et sarjas oli veel Rikandi "Rahva-
vanema lapsed", Põldmaa "Vangistatud päike", Ris-
tikivi "Lendav maailm", Vanamöldri "Võlutud koo-
vitaja". Illustratsioonid olid head, mitmevärvi-
lised. Neid raamatuid III-IV klass otse neelas.

12-15-aastastele eakohased sarjad (neid ilmus mitu) olid nimetatud "Looduse kuldraamatuteks". Neis oli palju köitvaid raamatuid peamiselt välismaa kirjanikelt. Näiteks:

Burnett "Salaaed" - võrratu jutustus looduse armastuse tekkimise, taimede eest hoolitsemise, liikumise ja lihtsate, mittepeenutsevate sõprade tervistavast ja õilistavast mõjust hellitatud, haiglaseks peetud ja kapriissele poisikesele ja selle kaudu tema isale sisendatud lootusest ja elurõõmust.

Karin Michaelis "Bibi" - üsna Pipi-taoline tüdruk, ettevõtlik, iseseisev, lapselikult maailmas kaunist otsiv laps seikleb Taanimaal, leiab lõpuks üles oma surnud ema vanemad, kes omal ajal tütre messalliansi, sotsiaalselt seisundilt ebavõrdse abielu pärast on endast ära tõuganud, kuid tütretütre rõõmuga vastu võtavad. Happy end! Aga kui võluvalt jutustatud. Ja Taanimaa nagu peo peal.

Puškin "Kapteni tütar" - ei vaja kommentaare.

Malot "Perekonnata" - ilmunud ka nõukogude ajal uustrukis.

Maeterlinck "Sinilind" - muinasjutt autori kuulsa näidendi "Sinilind" järgi: õekese-vennakese muinasjutulised seiklused sinilinnu otsinguil: inimese õnn on taotleda õnne. Kaunis jutt pisarateni - aga mitte hale.

W.Scott "Talisman" - seiklusjutt ristsõdade ajast; Richard Lövisüdamest, oriendi võimukast ja suuremeelsest vakitsejast Saladinist, vapratest võitlejatest ja kaunitest naistest.

Karl May "Winnetou" 2 köidet (nahksuka jutud).

Wörishoffer "Loodusuurijate laev".

Inglise autor? "Koolivennad" - jutustus inglise public school'ist Harrow'st. Peale suure südame-soojusega kirjeldatud koolielu, õpilaskonna hierarhia ja traditsioonide, poiste rõõmude ja murede,

sópruse ja vaenu läbib raamatut punase niidina kahe poisi võitlus kolmanda, "väga särava tähe" sópruse pärast ehk hea ja kurja võitlus inimese hinge vallutamiseks. Traagiline lõpp, kuid võidab hea. Olgugi, et Harraw, kuid avab kogu Inglismaa.

Last not least:

Parijõgi "Teraspoiss" - vanemateta jäänud murdeas poisi elu ja kujunemine teraspoisiks lastekodus, koolis, "ulakate" koolis; viimases enese maksmapanemine heas mõttes ja tagasijõudmine tavalisse kooli. Vähe-riks tungivalt uustrükki - miks küll selleni pole jõutud?!

Lastele oli ka populaarteaduslikku kirjandust. Sarjas "Suurmeeste elulood" leidis üht-teist õpilastelegi. ("Beethoven", "Amundsen", "Louis Pasteur", "James Watt" jt.) Ka sari "Elav teadus" pakkus mõndagi (Kipper "Maailmaruum ja tähed", Hindrey "Meie koduloomad", "Meie metsloomad", Roos "Eesti raamatu 400 aastat" jne.).

Peale kooliraamatukogu tekkis meie majja ka Kabala rahvaraamatukogu filiaal. Sõdalastele saadeti terve kapitälis lugemisvara ja minu ülesandeks jäi selle laenutamine; sain selle eest väikest, küll rohkem sümbolset tasu. Mind abistas vahel suurem õpilane Jaan Roos. Lugejaid oli küllalt, raamatute valik oli päris kena: Tammsaare, Wilde, Luts, Metsanurk, Roht, Hindrey, Hint, Mälik, Mõllane, Kibuvits, Alver, Jakobson - et üles lugeda mõned eesti autorid. Väliskirjandust oli ka: Hamsun, Björnson, Sillanpää, Linnankoski, Lagerlöf, Jacobsen, Huxley, Galsworthy, Th. Mann, Undset, Rolland, Bojer, Lewis, Sinclair - ega kõiki kirjamehi ei mäleta. Usinamalt loeti siiski eesti kirjandust ja hinnatud oli ka "Looduse" krooniste romaanide sari. Viimases oli nii tõsiseid kui ka ainult meelelahutusliku sisuga raamatuid. Igatahes sain ma ka ise palju väärtuslikku ja paeluvat

lugeda. Samuti külastasid rahvaraamatukogu mõned lugemishimulisemad vanemad õpilased. Nad leidsid siit

lisaks V-VI klassi kogus olevale eesti klassikale üht-teist kaasaegsemat. Kolme-neljateist-aastased suutsid ju arusaamisega lugeda Mändmetsa, Kitzbergi Metsanurga, Rohu ja Kippeli teoseid, Tammsaare "Tõde ja õigus" I-st, Tuglase reisikirju. Rakveres keskkoolis õppivad nooredki astusid sisse vaatama, kas saaks mõnd meelepärast raamatut laenata.

Veidi veel kirjandiõpetusest.

Kuidas kirjandite kirjutamisel kergemalt raskemale minna, oli õpetatud juba seminaris ja teatavasti näitas selle üldjoontes ära emakeele töökava. Asjalike uudsete ettepanekutega ja soovitustega tuli õpetajate kokkutulekul välja koolivalitsuse juhataja Villem Alttoa. Mulle endale oli meeldinud koolis kirjandeid teha ja huvitav oli ka lapsi õpetada neid kirjutama.

Tegelik töö kinnitas kui õige oli olnud minu algkooli - ja seminariaegsete õpetajate praktika lasta sageli kirjandeid koostada. Oma mõtteid kirjalikult väljendama õpitakse seda küllalt tihti tehes. Mäletamisi tegime III-IV klassis kirjandi umbes iga kümne päeva järel, nooremad klassid koostasid selle harvemini. Aegapidi märkasini, et kirjandid õnnestuvad hoopis paremini, kui teema ja eriti pealkirja sõnastus provotseerib kirjutama. Kui anda klassile kirjandi pealkirjaks "Äikesevihm", ega sealt siis teab mis oodata ei ole. Sõnastagem aga pealkiri teisiti, "Ma jäin äikesevihma kätte" (mida ju iga lapsega juhtub) või "Oi välku ja vihmasadu!" - tulemused on paremad. Kirjandi pealkiri "Kass" ütleb lastele vähe, kui tahame, et nad selle peale kenasti kirjutaksid, tuleb ühine plaan teha ja sisu üksi-pulgi läbi arutada. Paneme parem pealkirjaks "Hiirekuningas ja tema elukombed" või veel koguni "Meie hiirekuningas ja tema head ning halvad teod" - asi läheb hoopis paremini käima. III-IV klassi õpilased kirjutavad väga huvitavalt fantaasiat ergutavatele teemadele või neile, mis lapsi üllatasid. Mäletan neist järgmisi: "Ma sõitsin Kalevipojaga maailma otsa",

"Kui mul oleks nõiavitsake", "Ma käisin laiskade õnnemaal^{*}", "Üksiläbi pimeda metsa", "Meie klassijuhataja". Minu Sonda-aja kõikidest kõige parem kirjandikirjutaja oli Hilda Pahka, hilisem Maidla kooli õpetaja Hilda Kaukes. Kirjandit "Meie klassijuhataja" alustas õpilane Asta Rõõm (abielus ~~Ennepuu~~ ^{Pendla}) lausega:

"Meie klassijuhataja on lokkis juuste, valge näo ja paraja pikkusega naisterahvas."

Hästi kirjutajatest tulevad praegu meelde veel Heino Adams, Ants Vihtma, Grete Toomik, Vally Varlamov (Samost), Vello Jõesaar, Ada Himma, Einar Himma, Telma Tali, Lilli Valdru, Hilja Jõgi, Juhan Jõgi ja veel nii mõnigi.

Töö tehti hoolikamalt, kui kirjandile andsin erilise tähtsuse sellega, et lasaksin teda illustreerida, esitada kord kantseleipoognal, kord brošüürina. Vead? Vead parandasin enne mustandis või kirjandite vihikus ära, kuidas ühel või teisel aastal. Lõpptulemus jäi pärast ümberkirjutamist ilus ja rõõmustas lapsi, kirjandi kaunistamine illustratsioonidega meeldis väga.

Muidugi tuli lasta teha ka asjalikke jutustusi-kirjeldusi, näiteks teemadel "Meie klass", "Minu vanemad", "Kuldnoke elu kevadest kevadeni". Sel puhul oli vaja õpetada kirjandi plaani koostama, mida tegime koos. Kui õppisime kirja kirjutama, siis niisama. Ajajärgul, mil Soomemaa Heinola kooli õpilastega kirju vahetasime, klassilt klassile ja soovijailt üksikõpilastelt üksikõpilastele, valmistasid saadetud kirjad rõõmu ja saadud kirjad elevust. Kujutletud adressaadi puhul oli töö tulemus tuimavõitu.

Villem Alttoa õpetused puudutasid laste kirjandite sõnavara rikastamist ja kõnekujundite tarvitama

^{*}das Schlaraffenland - eestikeelne vaste puudub.

õpetamist. Vaadelgem siin tema väljapakutuist võimalusi, mis parajasti meelde tulevad. Aega selliseks tööks näpistasime kord tunni algusest, kord lõpust, kahele klassile korraga.

1. Tarvis leida, millist sõna võiks pruukida "ütles" asemel.

Ema ütles: "Söökö on valmis!"	ütles	
	lausus	
Ema	sõnas	"Söökö on valmis!"
	teatas	
	hüüdis	
	hõikas	

2. Tarvis leida, kuidas vihmaaju kohta öelda

Vihma sajab	sajab
	udutab
Vihma	tibutab
	valab
	kallab alla
	tuleb nagu oavarrest
	ladistab sadada

3. Leida, kuidas nimetada ööpäeva erinevaid aegu. Aoaeg, hämarik, koiduaeg, varavalge, keskhommik, ennelõuna, keskpäev ehk lõuna, pärastlõuna, õhtupoolik, videvik, õhtu, hilisõhtu, õhtupoolne öö, kesköö, hommikupoolne öö.

4. Leida täiendid antud nimisõnale

hele päike	hele	
	särav	
	kuldne	
	kuum	
	palav	päike
	tuline	
	rõõmus	
	tõusev	
	loojuv	
	kevadine	

5. Leida, milline võib olla vesi.

Vesi on jäähkülm.	
Vesi on külm.	Vesi on palavavõitu.
Vesi on külmavõitu.	Vesi on palav.
Vesi on jahe.	Vesi on kuum.
Vesi on leige.	Vesi on tuline.
Vesi on soe.	Vesi on kõrvetav.

6. Leida, kuidas võib ütelda tüdruku laulu kohta ja poisi töö kohta.

Tüdruk laulis nagu lind. Poiss töötas nagu täismees.
Tüdruk lõõritas nagu lööke. Poiss töötas nagu masin.
Tüdruk laksutas nagu ööbik. Poiss töötas nagu hobune.
Tüdruk laulis ingliahääl. Poiss töötas nagu jõudis.
Tüdruk laulis kogu hingest. Poiss töötas mis jõud võttis.
Tüdruk laulis täiest suust. Poiss töötas et pea märg.
Tüdruk ümises laulda. Poiss töötas täie hooga.

7. Kirjeldada ettenäidatud tegevust.

Endel tuleb klassi. Jüri astub klassi. Maie siseneb klassi. Kalju tormab klassi. Peeter jookseb klassi. Helga lipsab klassi. Lembit hiilib klassi. Karl longib klassi. Leida kiirustab klassi.

8. Leida sobivad võrdlused.

rikas	kui munakoor	arg	nagu tigu
vaene	kui tammepuu	julge	nagu nirk
kõrge	kui talleke	aeglane	nagu välk
peenike	kui Riia kikas	kaval	nagu jänes
habras	kui kirikurott	hele	nagu rebane
tugev	kui kirikutorn	kärmas	nagu lõvi
õkiline	kui piitsavers	okkaline	nagu koer
tasane	kui Rakvere kohus	truu	nagu siil

Niipalju Alttos soovitudest. Neid oli rohkemgi. Ka kompositsiooni puudutavaid. Mõningaid sedalaadi harjutusi leidis ka õigekirja õpikutes.

Kirjandiõpetusega hakkasime vähehaaval peale juba I klassis kevadtalvel. Koostasime nelja- või viielauselisi kollektiivkirjandeid (teemad näiteks "Me tegime lumememme", "Kuldnokad on siin!" jms.) ja peatselt alustasime kirjandite kirjutamisega küsimuste abil. Selleks leidis harjutusi, õigemini küsimustikke ka keeleõpikus. Vahel kirjeldasime mõnd klassi toodud eset või pilti enne suuliselt, seejärel panime läbiräägitu iseseisvalt kirja, sel puhul võis kasutada abiks juhtsõnu. Pilte

oli koolil kahjuks vähe, pildiseeriaid polnud üldse.

II klassis jätkasime esialgu samuti, siis tulid juurde lihtne ümberjutustus ja ümberjutustus mingi jututegelase suu läbi. Teisel poolaastal hakkasime oma läbielamuste kirjapanemist õppima ja mõnd juhtumit või eset plaani järgi kirjeldama. III klassis algas lastel tõsine iseseisev töö kirjandite kallal, IV klassis hakkas asi ilmet võtma. Kooraldasime vahel vabatahtliku kirjandite võistluse ja osavõtjaid jätkus. Auhindu meil polnud, aga eks au oli ikka. Lapsed ise aitasid paremaid töid välja valida, lõppotsuse tegi siiski õpetaja.

Võimlemise programmidest: tingimustest
ja tegelikust tööst selle aine õpetamisel
Sonda algkoolis.

Võimlemise programmid sisaldasid nõudmisi ja metoodilisi juhiseid võimlemise harjutusvara, kergejõustiku, liikumis- ja osavus-, sealhulgas pallimängude, rahvatantsude, laulumängude ning rivi õpetamise kohta igas klassis. Kuid mingit normide täitmist spordialadel õpilastelt ei nõutud ega saanudki nõuda, sest enamikus koolides, vähemalt maal, puudusid vajalikud tingimused, viimaste parandamiseks polnud nimetatamisvõimeid võimalusi.

Hindamise kriteeriumiks oli tunnist osavõtu innukus ja püüdlikkus, harjutuste sooritamise õigsuse ja osavuse aste, suhteline edukus mängudes ja spordialadel. Kuna kõigile lastele meeldis võimelda ja nad pingutasid end rõõmuga, olid hinded valdavalt head (resp. väga head); saamatumatele pudenes ka kolmeid. Hinne kolm oli sel ajal sisuliselt kindlalt positiivne näitaja, kuid kolm võimlemises tegi lapse nurraks.

Rakvere Õpetajate Seminaris olid olnud väga hea ettevalmistusega võimlemisõpetajad, kes olid õppinud Rootsi ja Saksamaa kõrgemates kehakultuuriõppeasutustes. Seminari võimla oli suur ja varustatud kõige vajalikuga: varbseina (sel ajal öeldi rootsi redelid) rõngad, trapets, poom, rööbaspuud, kits, hobune, ronimiskööied, horisontaal- ja kaldredelid etc. Seminaristid said hea füüsilise ja metoodilise ettevalmistuse. Seminari poisid tegelesid palju kergejõustikuga, tütarlastele peeti seda ala tol ajal veidi vähem tähtsaks, kuid mööda tust ei mindud. Midagi ei jäänud puudu vabaharjutustest, riistvõimlemisest ja sportmängudest, õpiti rahvatantse ja laulumänge. Iluvõimlemisega tegelesid soovijad väljaspool klassesitunde, kuid ka tavalised võimlemistunnid tüdrukutele sisaldasid iluvõimlemise- ja tantsuelemente.

161.

Oli ka võimlemisring kõigile osa võtta soovijaile. Soovijaid oli alati palju.

Kolmekümnendate aastate keskel ilmus metoodiline käsiraamat algkoolide võimlemisõpetajaile. Selle autor oli Kalamees. Raamat täiendas tublisti seminaris omandatud, sisaldas uut ja uudset harjutusvara ning õpetas, kuidas ka piiratud tingimuste puhul tööd mitmekesistada ja paremaid tulemusi saavutada. Põhimõttelisi lahkuminekuid seminari võimlemisõpetajate seisukohtadest Kalamehel polnud. (Autor oli seminari poiste võimlemisõpetaja Theodor Andersoni õpingukaaslane Saksamaal.)

Sonda algkoolis võimlat ei olnud. Võimlemistunde pidasime kevadeti-sügiseti õues, talviti laste jalutusruumis, mille seintel rippusid nende üleriided. Võimlemistunni eel püüdsime seda tuulutada. Pakase puhul oli värske õhu sisselaskmine probleem omaette; ei võinud jääkülma õhku kaela lasta ei vahetunni ajal jalutavaile ega tunni ajal võimlevaile õpilastele.

Nagu teisteski kooliruumides oli ka jalutusruumis põrand värvimata ja õlitatud. Põrandaid pesti ja õlitati neli korda aastas. Õli pidas tolmu kinni. Õlitatud põrandale ei saanud võimlejad istuda ega pikali lasta, niisiis oli välistatud palju väga vajalikke kehalisi harjutusi. Hiljem saime mati - see oli juba suur pluss. Võimlemisriistu koolil polnud, ka mitte talispordivahendeid. Enamikul suurematel poistel, peaaegu kõigil, ning mõnedel tüdrukutel olid suusad; väiksemad lapsed tõid vajaduse korral kodunt kelke kaasa. Oli siiski olemas paar palli ja pallivõrk. Minu viimastel Sonda-aastatel, s.o. 1939/40 ja 1940/41 saime õue kaugus- ja kõrgushüppe-rajatised ning kangi, vist ka tasakaalupalgi. Õpilased võimlesid harilikus kooliriietuses: kampsun või kuub muidugi aeti maha ja jalga pandi sussid. Polnud kohtagi rõivaste vahetamiseks, pesta niikuinii ei saanud.

Ulikitsad võimalused ei tohtinud heidutada ega

heidutanudki õpetajaid, õpilasi ammugi mitte. Võimlemistundi tuldi rõõmuga. Tegemata jäi aga siin loetletud asjaolude tõttu palju vajalikku.

Mina õpetasin võimlemist I-II liitklassis, poistele ja tüdrukutele koos ning III-IV-V-VI klassi tütarlastele (s.t. 9-10-aastastele kuni 14-15 aastastele tüdrukutele ühel ja samal ajal).

Kõige tavalisem võimlemistunni ülesehitus kujunes mul Sonda koolis nii:

1. Rivistumine. Riviharjutused.

2. Kõnd (mitmesugused kõnnid), soojendavad käte-, jalgade-, kereharjutused, jook (mitmesugused jooksud) kõnd, lõdvestus.

3. Valikuliselt kas

a) keha läbitöötamine vabaharjutustega, hüpped või hüplemine, jook, kõnd, lõdvestus

b) kaugushüpe või kõrgushüpe või mitmesugused muud hüpped, ka vahenditega

c) jook kiirusele või vastupidavusele või teatejook

d) suure või väikese palli visked võimalikult kaugemale või märki

e) kui oli juba matt, siis tirelid jms

f) jne.

4. Kui eelmises osas ei joostud ega hüpatud, siis nüüd hüpped, jook. Igal juhul kõnd, lõdvestus.

5. Valikuliselt kas

a) jooksumäng

b) pallimäng

c) laulumäng

d) rahvatants

6. Rivistumine, kõnd, lõdvestus, lõpprivi.

Võimlemistundidest I-II klassis. Sügisel õueperioodil õppisime riviharjutustest ainult kõige algelised, ülejäänute omandamiseks olitalvel aega küll.

Sügisel harjutati kogunema viirgu ja kolonni, täitma käsklusi valvel! vabalt! parem pool! vasak pool! rivitult! ja taktilugemise järgi marssima. Riviharjutuste täpset ja kiiret täitmist hakkasin nõudma

talvel, sügisel tuli võimlemistunnis pöörata peatähelepanu laste intensiivsele liikumisele. Selleaegsete töökspidamiste järgi pidi I-II klassis kõige rohkem aega pühendama mängule. Soovitati kogu tunnile sageli mängulik ilme anda. Edasi järgneb näide sellest, milline umbes võis olla I-II klassi võimlemistund sügisel.

Võimlemistund I-II klassis sügisel, õues.

1. Riviharjutused.

Viirgu rivistu! Valvel! Vabalt! Valvel! Rivitult! (Tegevust korratakse.)

Kõlonni rivistu! Valvel! Käies marss! Joostes marss! Käies marss! Seis! (Käigu ja jooksu ajal on lapsed moodustanud ringi.)

2. Soojendavad ja üldarendavad harjutused.

(Antud juhul toimuvad need lapsepärase jutu saatel)

Me olema koolilapsed ja tuleme hommikul kiire ja hoogsa sammuga kooli, selg sirge.

(Hoogne kõnd ringis, ka õpetaja võtab sellest ning järgmistest harjutustest osa)

Meie tee viib läbi metsa ja seal kasvavad oi küll kõrged kuused (Kikivarvul kõnd ülestõstetud kätega, võimalikult tugev sirutus)

Kuuskede vahelt piiluvad meid päkapikud, need on nii väikesed. Oleme sama väikesed. (Kägarkõnd)

Kõnnime kooliteed edasi (Hoogne kõnd taktilugemise järgi.)

Nüüd tõusevad puu otsast linnud lendu. Näitame, kuidas nad lendavad. (Kerge jook käte viibutamisega kõrval)

Tee ääres on kuuleveski. Ta tiivad käivad ringi (Väljasirutatud käte suured ringid)

Vaatame, kui kõrgele veskitiivad käivad. (Kerepainutus taha käte viimisega kõrvale)

Veskitiivad tulevad jälle madalale. Aga meie saame oma käed veel madalamale viia. (Kerepainutus ette põlved sirged, käed puudutavad maad)

Koolikott käe otsas on raske. Ta veab meid viltu.

(Kerepainutus kõrvale - korrata) Ka teise käe otsas on kott raske. (Kerepainutused teisele küljele).

Nüüd paneme koti maha ja käed puusa puhkama. Jalad harkil! Vaatame, kas teiselt poolt ka lapsi tuleb) (Kerepöörded vasakule ja paremale, käed puusas)

Tulevadki ja päris hüpatas. (Hüplemine ühelt ja-lalt teisele ringis liikudes) Nüüd kõnnivad ka!

Aga nüüd on juba kiire kooli jõuda. Jookseme. (Jooks ringis)

Jõuame küll. Kõnnime päris rahulikult edasi kooli-maja ette. (Kõnd)

Raputame nüüd käed ja jalad läbi ja laseme kehad lõdvaks, puhkame kooliteest (Käte, jalgade, keha lõd-vestus)

Tunni alguseni on veel aega. Jalutame üsna aegla-selt. Seis!

3. Palli viskamine ja püüdmine.

Õpilased moodustavad suurema ringi. Pall visatakse lähemale naabrile, see püüab ja viskab järgmisele. Võimaluse korral liigub ringi kaks palli. Esiteks sooritatakse tegevus suure, siis väikese palliga. Harjutuse eesmärk on õppida palli viskama ja püüdma.

4. Mäng "Kõik minu hanekesed, tagasi!"

Mänguplatsiks on ristküliku-kujuline maa-ala piiridega igal küljel. Tegelased on hane-ema, hanepo-jad ja hunt. Hane-ema seisab mänguplatsi ühe otsapii-ri taga, hanepojad tema vastas platsi teises otsas, samuti piiri taga. Seal on nad kaitstud hundi eest, kelle asukoht mängu algul on mänguväljaku serval pii-ri taga tema jaoks äramärgitud ringis. Ta on hane-emast ja -poegadest võrdsel kaugusel.

hane-ema

hanepojad

hunt

Mäng algab vastamisi lauluga hane-ema ja -poegade vahel. Laulu ajal peavad kõik mängijad asuma joonisel näidatud kohal ja ei tohi astuda üle piiri.

23.

Kõik minu hanekesed, tagasi!

Hane-ema Hanepojad Hane-ema Pojad

Kõik mi-nu ha-ne-ke-sed ta-ga-si! On või-ma-ta! Mis-pä-nast-nii? Hunt

Sei-sab ai-a ta-ga, meid püü-da ta-hab ta! Mis o-le-te-tal-le

Hanepojad Hane-ema

Kun-ja teind? Sun-nu ko-ti-täi-e her-mid ä-ra sõõnd! Kui suun?

Pojad Ema Pojad Hane-ema

Nii suun! Kui lai? Nii lai! Kõik mi-nu ha-ne-ke-sed, ta-ga-si!

Märkus: Sõnade "Nii suun!", "Nii lai!" puhul näitavad poisid kotti kõrgust ja laius.

Kui laul lõpeb, jooksevad hanepojad üle väljaku ema juurde piiri taha. Hundil on nüüd õigus väljakule joosta ja neid püüda. Keda hunt väljakul puudutada jõuab, on püütud ja läheb järgmise mängukorra ajal hundile appi. Hanepojad ei tohi jooksmisel üle küljepiiride minna.

Algab uus mäng, soovi korral uue hane-emaga. Võitjaks jääb hanepoeg, kes viimasena hundi eest ära pääseb. Võitja selgub pärast mängu korduvat läbimängimist.

5. Rivistamine kolonni. Kõnd. Käte, jalgade, keha lödvestus.

Järgmiste käskluste täitmine:

Seis! Tõstke parem käsi üles! Laske käsi alla! Valvel! Parempool! Tund on möödas, head tervist, rivotult!

Võimlemistund I-II klassis talvel, ruumis.

1. Riviharjutused. Rivistumine viirgu. Valvel seis. Joondumine, pöörded. Seis vabalt. Kolonni moodustamine pöördega paremale. Liikuva kolonni hargnemine kaheksa, mis liiguvad vastassuunas ja ruumi teises otsas moodustavad paarid. Paarid liiguvad edasi hargnemiskohani. Seal toimub hargnemine uuesti, tagasilikumine kahes eri kolonnis ja koondumine üheks kolonniks ruumi vastasotsal. Ringi moodustamine.

2. Soojendavad harjutused. Kätehoog kaarega alt ette ja kõrvale. Kükiharjutus: tõus varvastele käte viimisega ette, kükk põlvede viimisega lahku, tõus varvastele, laskumine kandadele käte viimisega ~~ette~~ alla. Kiire kõnd taktis. Polkasamm. Kõnd. Kerge jook käte viibutustega kõrval. Kõnd pugemisega madalal hoitava nõõri alt. Käte, jalgade, keha lödvestus. Puhkuseks teretamise harjutamine: niks tütarlastel, kummardus poistel.

3. Üldarendavad harjutused.

Käte viimine kõrvalt üles samaaegse tugeva seljasirutuse ja varvuletõusuga. Tõmbumine kägarasse samaaegse käte viimisega kõrvalt alla ja haaramisega ümber põlvede.

Harkseis. Käed kõrval. Kaks kergelt ja kolmas tugevam käte viibutus taha; viimase viibutuse puhul kehapainutus taha koos pea viimisega kuklasse ja vaatega üles.

Käärhüpped.

Harkseis. Kaks kergelt ja kolmas sügav kerepainutus ette-alla vasaku jala suunas; kolmanda painutuse puhul haaratakse kand käte vahele. Sirgumine. Sama parema jala suunas.

Harkseis. Käed õlgadel, küünarnukid vastu külgi. Kerepainutused vasakule ja paremale.

Sama asend. Kerepöörded vasakule ja paremale.

Tirel matil.

Õpilased ringis. Opetaja ringi keskel, keerutab tugevat nõõri. Õpilased hüppavad kordamööda üle

tiirleva nööri.

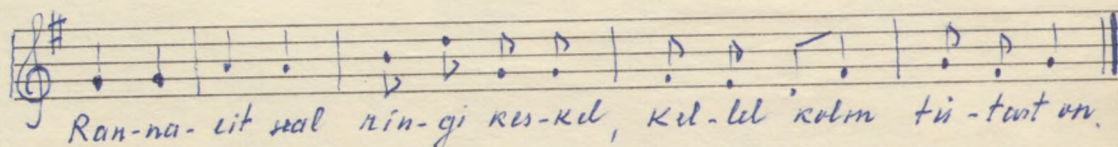
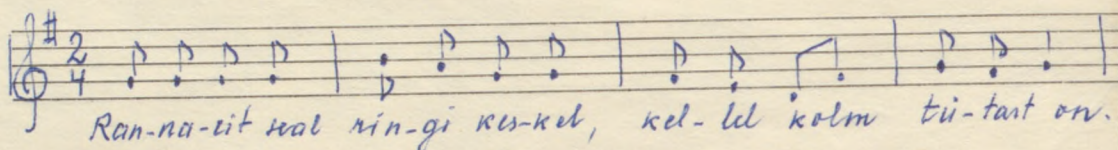
Aeglane kõnd. Kiire kõnd. Jooks. Kõnd. Lõdvestus.

4. Laulumäng "Rannaeit".

Mängu peategelased on rannaeit, tema tütred Leena, Liina, väike Katarina, kaks kosilast, mõned koerad.

24.

Rannaeit

Lapsed moodustavad ringi ja hoiavad kätest kinni. Ringi sees rannaeit ja tema tütred, väljaspool ringi kosilased, (ringist kaugemal) ja koerad (ringile lähemal).

1. salm Rannaeit seal ringikeskel,
kellel kolm tütar on.

Ring liigub lauldes möödapäeva, rannaeit tütardega ringi sees vastassuunas.

2. salm Üks on Leena, teine Liina,
kolmas väike Katarina.

Ringisolijad jäävad seisma, lasevad kätest lahti ja pöörduvad nägudega sissepoole. Rannaeit osutab käega tütardele, tutvustades neid ringisseisjaile. Tutvustatav teeb nixsu, samaga (reep. kummardusega) vastavad ringisolijad.

3. salm Kõik nad tah'vad mehel minna,
sügisel ju pulmad on

Sama tegevus, mis esimest salmi lauldes.

4. salm Kuulda koerte haukumist,
kosilased õues vist!

Ring jääb seisma kätest lahti laskmata. Koerad hauguvad täiest kõrist. Kosilased liginevad ringile. (Poistele oli selles mängus eriti ihaldatav koerte

osa)

5. salm Ust, mis te haugute!
 eks astuge mu järele!

Rannaeit "avab ukse", põrutab koerte peale jalaga ja palub käeviipega kosilased ringi sisse. Koerad jäävad wait, kosilased astuvad ringi, "uks" suletakse.

6. salm Siin on Leena, siin on Liina,
 siin on väike Katariina.

Ringisolijad seisavad edasi. Rannaeit tutvustab kosilastele tütreid. Salmi lõpul astub üks kosilane Leena, teine Liina juurde; Katariina läheb ema juurde. Nii tekib kolm paari. Paarisseisjad võtavad vastamisi seistes teineteise väljasirutatud kätest kinni.

7. salm Üks saab Leena, teine Liina,
 aga väike Katariina,
 see jääb koduhoidijaks,
 kuni kasvab suuremaks!

Ring liigub möödapäeva galopisammudega, samade sammudega liiguvad ringi sees olevad paarid edasi ja tagasi. See salm lauldakse kiirema tempoga.

5. Rivistumine viirgu. Valvel seis. Käte, jalgade keha, lõdvestus. Valvel seis. Head tervist! Rivitult!

Talvel käisime olenevalt ilmast igal kolmandal või neljandal võimlemistunnil õues kelgutamas, varakevadel, kui maa veel külmunud, ka jalutamas. Õues veedetud tunnid värskendasid lapsi, olid neile vahelduseks ja rõõmiks.

Mänge.

Alljärgnevalt kirjeldan mõningaid jooksu-, palli- ja laulumänge, mida lapsed sel ajal võimlemistundides ja ka vabal ajal koos olles meelsasti mängisid. Lihtsamatega nendest tegeldi I-II klassis, ülejäänutega aga ka III-IV-V-VI klassis, tütarlaste võimlemistundides. Nad meeldisid isegi VI klassi tüdrukutele, III-IV klassi omadest rääkimata. Pealegi piirasid meie talvised tinginused mängude valikut väga.

Jooksumängud.

Tere-mäng.

Õpilased seisavad ringis hoides käest kinni. Üks mängija jookseb väljaspool ringi ja lööb matsu ühele ringisolijaist selga. Viimane hakkab jooksmas vastasuunas ümber ringi ja tema koha pealt jääb ring lahti. Kohtudes teretavad jooksjad teineteist viisakalt ja annavad kätt, siis ruttavad edasi. Võidab see, kes esimesena jõuab tühjale kohale ringis ja suleb selle. Kaotanu jääb väljapoole ringi ja mäng kordub.

(Seda mängu mängisime peamiselt sügisel, sel ajal kui I klass üksi koolis oli. Ta polnudki kõigile lastele nii lihtne – paljud kooliuusikud, eriti kaugematest paikadest, polnud varem rühmamänge mänginud.)

Koopakaru.

Üks mängija, karu, magab mänguväljaku ühes otsas joonega piiratud koopas. Kõikteised on lapsed, hüplevad ta ees ja hüüavad:

"Meie ei karda karu, meie ei karda karu!"

Akki karu ärkab ja hakkab lapsi püüdma. Need põgenevad koju, s. o. mänguväljaku teise otsapiiri taha, kuhu karu ei tohi tulla. Kinnipüütud lähevad järgmise mängukorra ajaks karu appi. Võidab see laps või lapsed, kes mängumitmekordse läbitegemise järel ikka veel karude eest koju jõuab joosta.

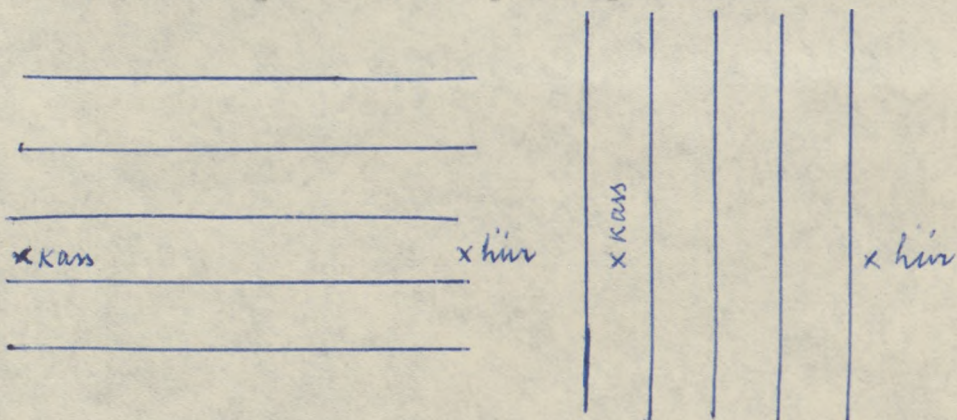
(Ka üks esimesi mänge I klassile)

Kass ja hiir.

Mängijad seisavad ringis, käed ühendatud. Ühest kohast on ring lahti, seal on värav. Üks mängijaist on valitud hiireks, teine kassiks. Kass ajab hiirt taga. Hiir võib joosta kõikjalt mängijate käte alt läbi, talle avatakse alati üks seotud käte tõstmisega, soovib ta siis joosta ringi seest välja või vastupidi. Kassil on ametlikult lubatud kasutada ainult väravat, kuid kavaluse ja kiiruse abil võib ta lipsata ringisseisjate käte alt läbi kui need ei märka teda takistada. Saab kass hiire kätte, siis määrab hiir uue kassi ja kass uue hiire.

Mängu teine variant
suurematele mängijatele.

Endiselt püüab kass hiirt, kuid teised mängijad seisavad neljas ühepikkuses viirus. Igas viirus on mängijate käed ühendatud. Kassi-hiirt jooksevad viirgude vahel ja neil pole õigust viirusseisjate käte alt läbi pugeda. Õpetaja käskluse järgi lasuvad viirusolijad kätest lahti, teevad pöörde paremale. Nii tekivad uued viirud bisti eelmistele ja kohe ühendatakse neis ka käed. Kass ja hiir satuvad hoopis uude olukorda. Mängu jooksul võidakse teha mitu pööret. Mäng on läbi, kui kass saab hiire kätte. Ei saa ta hiirt kinni, jääb ta nälga ja tal soovitakse minna perenaiselt piima paluma.

Viirgude esialgne seis.

Viirgude seis pärast
pööret, kassi ja hiire
muutunud situatsioon.

Kalad võrgus.

Mänguväljak on jagatud kaheks osaks. Ühes väljaku otsas, väljaku piiri taga moodustavad pooled mängijad kätest kinni võttes kaarekujulise võrgu. Võrgulähedasel väljakupoolel ujuvad kalad läbisegi. Märguande peale hakkab võrk kätest lahti laskmata kalu püüdma, katsudes neid ümber haarata ja ringi moodustada. Kes kaladest jõuab põgeneda väljaku teise otsa piiri taha, on priid. Mängu kordamisel saavad senised kalad võrguks, võrgusolijad kaladeks.

Lind pesas.

Üks mängijaist on laululind, teine kull. Olejäänud seisavad paarides, näod vastamisi, kätest kinni. Kull tahab laululindu kinni püüda. Lind saab end päästa pesasse lipsamisega, s. o. paarisseisjate käte alt nendevahele pugemisega. Nüüd muutub uueks linnuks see paarisseisja, kelle poole senine lind selja pöörab ja kull hakkab uut laululindu taga ajama. Kinnipüütud laululind muutub kulliks ja kull linnuks.

Nuudijõmm.

Mängijad seisavad tihedas ringis, käed selja taga. Nuudijõmm küib või jookseb ümberringi, pehmesse sõlme seotud rätik käes. Sel ajal lauldakse:

25.

Nuudijõmm.

Tammela

Küib rin-gi ti-gu nuu-di-jõmm, eks si-na te-da jät-ga! Kui ran-tad ta-ha,
 kõmm-ja kõmm, saad ko-he vas-tu sel-ga! Kui kel-le-le-gi pih-ku jääb, siis
 kõr-val-seis-ja pih-ta saab, jah, pih-ta saab! Kõmm-kõmm!

Kui laulu ajal keegi ringisoliijaist selja taha piilub, on nuudijõmmil õigus talle rätikuga selga laksutada. Märkamatult püüab nuudijõmm rätiku ühele ringisseisjaist selja taga hoitud pihkudesse peita ja läheb seejärel ka ise ringi suvalisele kohale. Laulu lõpul püüab mängija, kelle peos rätik on, sellega oma vasakpoolset naabrit lahmima hakata. See jookseb ümberringi eest ära. Jõuab ta oma kohale ilma et teda tabataks, jääb uueks nuudijõmmiks.

tagaajaja, vastasel korral aga pageja.

Kas kingsepp kodus?

Mängijad peale ühe moodustavad suure hajutatud ringi. Igal ringisseisjal on oma kodu, see on joonega piiratud väike sõõr, millesse ta parajasti seisma mahub. Kõik mängust osavõtjad seisavad oma kodudes, see üksik aga, kel kodu pole, läheb vabalt valitud kaasmängija ette ja alustab järgmist kahekõnet:

"Kas kingsepp kodus?"

"Ei ole!"

"Kuhu ta läks?"

"Sinna!"

Vastaja osutab käega kellegi teise kodusolija poole. Koduta mängutegelane, kingsepa otsija, hakkab nüüd minema näidatud suunas. Samal ajal vahetavad teised mängijad suure kiiruga oma kodusid. See, kes kingsepa otsis, püüab kõhku lipsata mõnda tühjaksjäänud kodusse. Kui see tal enne mõnda teist õnnestub, jääb keegi teine koduta ja mäng algab otsast peale. Kui senine kodutu aga mõnda tühja sõõri vallutada ei suuda, jääb ta edasi kingsepa otsima.

Kahte vähe, kolme palju.

Seistakse paarikaupa ringis, üks paarilistest teise selja taga, kõigil näod ringi keskme poole pööratud. Kaks õpilast on püütava ja püüdja osas. Kui püütav, kes võib joosta ümber ringi, ringi sees, paaride vahelt igas suunas läbi, satub täbarasse olukorda, s.t. püüdja on teda tabamas, püüab ta jääda seisma mõne paari ette. Kohe muutub püütevaks mängija, kes tekkinud kolmikus on kõige taga ja jook jätkub. Tabab püüdja eesjooksja, vahetuvad osad.

Teatejooks.

Lapsed seisavad kahes kolonnis ruumis või mänguväljakul, piiri taga. Kummagi kolonniesimesel mängijal on käes rätik (või mingi muu pehme ja kui mitte pehme, siis ümar ese). Ruumis mängimisel

jooksevad nad pärast märguannet vastasseinani, puudutavad seda käega, lippavad tagasi, annavad rätiku üle järgmisele mängijale, kes ei tohi enne piiri tagant väljuda. Senine jooksja läheb kolonni lõppu. Nii jooksevad kõik kolonnis olijad üksteise järel. Võidab kolonn, kes esimesena jooksu lõpetab ja rätiku nüüd uuesti esimesele kohale jõudnud mängu alustaja kätte jõuab anda, mille see üles tõstab.

Pallimängud.

Pallikütt.

Mängijad seisavad võimalikult suures ringis ringjoone taga. Nad veeretavad suurt või ka väikest palli vabalt valitud partnerile, ainult lähimatele naabritele mitte. Ringi keskel seisab pallikütt, kes püüab palli selle veeremise ajal oma kätte saada. Läheb see korda, asub ta ringjoone taha ja uueks pallikütiks läheb mängukaaslane, kes kinnipüütud palli veerema tõukas. Palliveeretajad ei tohi astuda üle piiri: nende ette tõmmatud ringjoone, ringi sees olija ei tohi astuda ringjoonest väljaspoole.

Palliviske võistlus.

Õpilased seisavad kahes tugevalt hajutatud viirus, viirud nägudega vastamisi. Kummagi viiru esimene mängija saab suure, osavuse arenedes väikese palli. Õpetaja või ka mängujuhiks määratud õpilane annab märku. Kummagi viiru esimene mängija viskab palli oma lähemale naabrile, see omakorda järgmisele jne, kuni pall jõuab viiru lõppu. Sealt alustab ta samal viisil tagasiteed. Viirg, kus pall oma teekonna varem lõpetas, saab punkti. Enne mängu algust on kokku lepitud, mitu korda see läbi tehakse. Võidab viirg, kes saab rohkem punkte.

Pallipõrgatamise võistlus.

Täpselt samasuguste tingimustega mäng, ainult et palli viskamise asemel toimetatakse see edasi põrgatamisega.

Lõvid ja eeslid.

Maha on märgitud suur ring, mille ümber seisab hajutatult umbes 2/3 mängijaist, ülejäänud on ringi sees. Ringi ümber seisjad püüavad seesolijaid palliga tabada. Kes pihta saab, läheb vastavalt kokkuleppele kas mängust välja või viskajatele appi. Esimene tabatu on eesel, kes viimasena ringi sisse jääb, lövi. Viskajad ei tohi astuda üle piiri ringi sisse, teeb mõni seda, siis vise ei loe. Ka ringi sees olijad ei tohi palli eest põgenedes ringjoonest väljapoole joosta.

Mäng tehakse läbi kolm korda, et kõik saaksid palli visata ja ka selle eest pageda. Neljandal korral lähevad ringi sisse ainult kolm lövi, siis tehakse kindlaks, kes on neist kõige parem, s.o. jääb viimasena ringi sisse. Tema on lõvide lövi. Ei ole soovitatav proovida, kes eeslite eesliks jääb, igitahes mitte nooremate õpilaste puhul.

Rahvastepall.

Kuna mängu tuntakse ja mängitakse ka praegu, ei hakka ma seda kirjeldama. I-II klass tegi sellega tutvust kevadel.

Laulunängud.

26.

Maja ehitamine.

Met-sa all, kus noo-red kuu-red teis-rad, lin-nu-ke-sed lõ-bu-sa-s-ti
laul-rad, väi-ke o-ja voo-lab läti hei-na-maa, seal peab muu ma-ja o-le-
ma! Ki-re nüüd kon-ku kand-ke, tei-ne-tei-se pea-le pan-ge! Lõu-on sei-nad
ju-la tõu-mud kõi-ga-le, sa-vi-kad siis pa-nen pe-a-le.

Mängu kirjeldus.

Algul seisavad kõik õpilased hajutatult ringis, näod pööratud sissepoole. Mängu kestel sooritatavad liigutused matkivad või sümboliseerivad laulus kirjeldatud tegevust või olukorda, uuele liigutusele minnakse üle kohe uue värsi algul, kui kirjelduses pole öeldud teisiti. Kogu liikumine toimub laulu rütmis. Mõnede värsside puhul tehakse liigutusi, teiste puhul püsitakse kirjeldatud asendis.

Metsa all, kus noored
kuused seisvad,
linnukesed lõbusasti
laulvad,
väike oja voolab läbi
heinamaa,

seal peab mu maja
olema!
Kive nüüd kokku kandke,

teineteise peale pange!

Kui on seinad juba
tõusnud kõrgele,

Käed viiakse eest üles.

Käed kõrval, kerged lennu-
liigutused.

Mõlema käe ühesuunalised
õõtsuvad liigutused kaarega
eest alt vasakule ja paremale
Parem käsi sirutatud nimetis-
sõrmega viiakse ette alla.
Liikumine (kõnd) ringis mööda-
püeva, kokkuviidud peod vastu
paremat rangluud, selg küürus,
kerge keha õõtsutamine ette.

(6 sammu)

Jäädakse seisma nägudega rin-
gi sisse. Kükarnukid viiakse
kõrvale umbes vöö kõrgusele,
parema käe peopesa pannakse
vasaku käe seljale, seejärel
vasak peopesa parema käe sel-
jale, seejärel vasak peopesa
käden tõusevad liigutust korra-
tes ikka kõrgemale (6 tõstet)
Käed viiakse ette

sarikad siis panen
peale.

Pehme sammal, mis on
metsast kantud,

Maja seinte vahele
saab pandud,

Siis on majakeses
mõnus elada,
tuuled ei saa sisse
puhuda.

Varsti nüüd, väike maja,
on sul juba katust vaja

Katusele tuleb valge
korsten ka,

Maja ongi valmis,
trallallaa!
Maja ümber tuleb aed
veel teha,
kena valge, mis ju
eemalt näha,
aia äärde väiksed
põõsad istutan,
nende varjus puhata
siis saan.

Lähme nüüd üle aasa,

nopime lilli kaasa,

Küünarnukid ees-kõrval, käsi-
varred suunduvad ette-üles,
sõrmeotsad vastamisi.

Kõnd ringis koormakandmise
matkimisega nagu 5. värsi
puhul.

Vasak rusikas käsi küünar-
nukist kõverdunult ees sil-
made kohal, parem rusikas kop-
sib vastu vasakut rusikat
(6 lööki).

Käte plaksud (6 plaksu).

Käte plaksud.

Seisumine.

Kätega matkitakse katuse
viilu, asend nagu 8. värsi ajal
Vasak käsi ees silmade
kõrgusel rusikas, parem teeb
selle kohal väikesi spiraal-
likujulisi tõusvaid liigu-
tusi (matkib suitsu).

Väikesed kerged koosjalu
hüpped, käed püüas (6 hüpet).
Väljasirutatud käed üksteise
õlgadel.

Sama asend kestab.

Käed viiakse ette-alla (näi-
datakse põõsaste kõrgust).
Kükkasend. Peopesad vastamisi
vastu paremat rangluud, pea
toetub kokkupanud kätele,
silmad kinni.

Kõnd ringis möödapäeva
(6 sammu).

Kummargil kõnd ringis
lillenoppimist matkivate
liigutustega (6 liigutust).

nendest punume siis
kauni pärjakäse,

et saaks kaunistatud
majake.

Seis nägudega ringi sisse.
Mängijad panevad parema
käsivarre risti üle vasaku
ja võtavad kätest kinni
Sama asend

27. Me lähme rukist löikama.

Me läh-me ru-kist löi-ka-ma, kes hak-kab vih-ku köit-ma? Kas
ar-mas sõ-ber, ta-had sa ka mei-e selt-si hei-ta? Mi-na ot-sin ja
si-na ot-sid ja i-ga-üks ot-sib o-ma ja mi-na leid-sin ja
si-na leid-sid, kes hoo-le-tu jääb il-ma!

x Viga. Peab olema rüüandnoot.

Mängijate arv peab olema paaritu. On nende hulk paarisarvuline, mängib õpetaja kaasa nagu analoogilistes situatsioonides alati.

Mängust osavõtjad kõnnivad paarikaupa laulu taktis ringi, paarilised hoiavad kätest kinni. Ringi keskel seisab üks mängijaist, kel paarilist pole. Kui algab laulu teine osa (Mina otsin ja sina otsid) lastakse kätest lahti, asteatakse need risti rinnale ja kõnnitakse läbisegi, igaüks suvalises suunas. Sama teeb ka mängija, kes varem üksikuna ringi keskel oli. Laulu kolmandat osa alustades (mina leidsin ja sina leidsid...) püüab iga laps endale paarilise leida, ka senine üksik. Loomulikult jääb üks mängija

lõpuks paariliseta. Tema läheb nüüd ringi keskele
ja mäng algab otsast peale.

Rahvatantsudest õpiti I-II klassis kaera-jaani.
Selgeks tuli saada ka polka- ja valsisamm, mis mõne-
le poisile valmistas tõsiseid raskusi.

Võimlemistundidest III-IV-V-VI klassi

tütarlastele.

Tüdrukud võimlesid meelsasti. Raskuseks oli asjaolu, et III klassi lastelt ei võinud nõuda seda, mis oli jõukohane VI klassile. Seetõttu pidi sügisel alustama ettevaatlikult, arvestades rohkem nooremaid õpilasi, kevadepoole aga minema üle tegevusele, mis arendas vajalikul määral ka vanemaid lapsi. Nii siis valisime sügiseti soojendavateks ja keha läbitöötavateks harjutusteks lihtsamaid. Tuligi ju sügisel võimalikult palju palli mängida ja arendada sportlikke võimeid, viimaseks, tõsi küll, olid paremad võimalused minu paaril viimasel Sonda-aastal, kui meil oli juba kaugushüppe-kast, kõrgushüppe postid ja kang; ning jooksu kiiruse mõõtmiseks stopper. Seni aga jooksime lihtsalt võidu, hüppasime kaugust karjapoisi kombele üle mahatõmmatud joone (mis tehnikast siin sai juttu olla - aga kui lõbus oli!) ja andke andeks, kõrgust üle nööri, mille ühte otsa mina alati enda käes hoidsin, et see vajaduse korral kohe lahti lasta. Väikest topispalli viskasime ka; mäletan, et silmapaistvalt hea viskaja oli Virve Valdma. Pallimängudest oli esikohal rahvastepall, kuid proovisime ka palli löömist üle võrgu. Kevadel võis siis anda kõige algelisemad oskused ka võrkpallis, et selle mängu vastu huvi äratada. Võrkpall, volley, nagu sel ajal öeldi, oli veidi vanemate poiste-tüdrukute seas populaarne, et seesugune huvi noorsoo hulgas püsiks, selleks võis kool natuke kaasa aidata. Muidugi mängisime normist madalama võrguga ja pallida (servida, öeldi siis) lubasime ligemalt, sest mängis meil ju kaasa ka III-IV klass. Ühes mängisime ka muid lihtsamaid palli- ja jooksumänge.

Keerulisemad, suuremat pingutust nõudvad ja koordinatsiooni arendavad harjutused ning mängud tulid vähehaaval päevakorrale hilissügise-, talve- ja lumesulamisperioodil, nii kuidas meie kitsas

ruum lubas. Sel ajal õpiti ka mõned rahvatantsud ja keerukamad (aga vahel ka lihtsamad) laulumängud. Rahvatantsudest olid programmis jooksupolka, Vändra polka ja Viru valss; proovisime ka targa rehealust, tuljakut ja mõnda muud. Seitsme aasta jooksul ei tahtnud ju alati õpetada ühte ja sama. Et Sonda kooli tüdrukud ka enamikul vahetundidest aina ringmängu tegid ja tantsisid, polnud neil rahvatantsude õppimisega raskusi. Suurepärase tantsijatena on jäänud meelde õeksed Alla ja Inna Lõhmus, ^{Helmi Tinnant} Helju Adams, Helmi Kangro, Grete Toomik, Asta Rõõm, Aino Kivistu, Lilli ja Helju Valdrud, Telma Tali ja kes neid kõik jõuab üles lugeda.

Võimlemistund III-IV-V-VI klässi tütarlastele,
talvel, ruumis.

I Rivi harjutused.

1. Rivistumine viirgu. Valvel ja vabalt seis. Joondumine.
2. Pöörded vasakule ja paremale. Poolpööre.
3. Paariks lugemine. Ühekordsest viirust kahekordse viiru moodustamine ja tagasi.
4. Takt samm.

II Soojendavad (ettevalmistavad) harjutused.

1. Kõnd käte viimisega ette ja alla, kõrvale ja alla, üles ja alla (2-e sammu vältel käed ette, kahe sammu vältel alla jne.)
2. "Kuklasamm". Lähteasendis käed kõrval. Põlvetooste ette, säär suunatud põlvest täisnurgas alla, põid väljasirutatud. Sääre viimine ette võimalikult kõrgele, põid välja sirutatud. Sääre viimine eelmisse asendisse, samm ette. (Takt: 1,2,3,4). Sama teise jalaga. Korrata.
3. "Pikad sammud". Vasaku jalaga pikk ja sügav väljaastet ette, käed toetuvad vasakule reiele, parem jalg taga varbal, neli vetrumist põlvedest. (Takt 1, 2,3,4). Samm paremaga ette väljaastesse, käed toetuvad paremale reiele, vasak jalg taga varbal, vetrumine. Harjutust sooritades selg sirge. Korrata.
4. Kõnd kerepööretega. Käed puusas. Samm vasakuga

ette, samal ajal kerepööre vasakule. Samm paremaga ette koos kerepöördega paremale. (Takt 1,2)Korrata

5. Kergel valsisammul edasi liikudes, samal ajal käte paralleelne vaba heitmine kaarega alt vasakule ja paremale.

6. Jooks, kõnd, lödvastus.

Märkus: Kõik need harjutused sooritatakse suures ringis edasi liikudes.

III Põhiharjutused.

1. Kõnd taktis neljakordse kolonni moodustamisega. Pööre näoga õpetaja suunda.

2. Soojendavad (~~ettevalmistavad~~) harjutused.

"Purjemasti püstitamine". Käte viimine kõrvale, peopesad ülespoole, käte viimine alla. Käed kõrvalt üles, peopesad ülespoole ja plaks pea kohal, samal ajal tõus varvule ja vaate suunamine üles, pea kuklas; käte viimine kõrvalt alla laskumisega taldadele. Korrata (Takt 1,2,3,4)

3. Käte ringid. Harkseis, käed õlgadel, küünarnukid vastu külge. Käte ringitamine õlast eest taha. Korrata. Käte ringitamine õlast tagant ette. Korrata. (Takt 1 ja 2 ja ühe ringi vältel)

4. Jalgade hood. Vasaku jala hoogne heitmine ette ja taha, jala tahaheitmisel keresirutus ja pea viimine kergelt kuklasse; käte abil hoitakse tasakaalu. Korrata. Sama parema jalaga. (Takti ei loeta Korrata.

5. Kerepainutus taha ja ette. Harkseis. Käte viimine eest üles, tugev sirutus, painutus taha, vaade üles. Sügav kerepainutus ette, vetrumine, veel sügavam painutus ette, vetrumine, peopesade viimine vastu põrandat, põlved sirged. Püstitõus. Korrata. (Takt 1, 2,3,4)

6. Kerepainutus kõrvale. Keharaskus paremal jalal, vasak jalg kõrvale varbal, vasak käsi puusas. Kehapainutus vasakule parema käe hooga vasakule üle pea, sealjuures jääb vasak jalg varbale. Keha tõus püstasendisse parema käe hooga tagasi vastu külge. Korrata. Samasugune painutus paremale, kusjuures

varbal on parem jalg, keharaskus vasakul ja hoo teeb vasak käsi. Korrata. (Takt 1,2)

7. Kerepöörded. 1. ja 3. viirg teeb hüppega pöörded vastavalt 2. ja 4. viiru poole. Hüppega viiakse vasak jalg ette, parem taha. Vasak käsi puusas. Paarilised ühendavad paremad käed. "Saagimine": kätest lahti laskmata tõmbab kord üks, kordteine paariline partnerit enda poole; vastavalt pöördub kummagi kere kord paremale, kord vasakule. Korrata. Siis vahetatakse hüppega jalad, ühendatakse vasakud käed, pannakse parem käsi puusa ja tegevus kordub. (Takt 1,2)

8. Jalahood põiksuunas. 1. ja 3. viirg teeb hüppega pöörded nägudega õpetaja suunas. Käed viiakse ette-kõrvale, peod allapoole. Parema jala hoog pöiasirutusega varvastega vastu vasaku käe peopesa; siis vasaku jala hoog pöiasirutusega vastu parema käe peopesa. (Takti ei loeta).

9. Hüpped. Kõnd kahekordse kolonni moodustamisega. Üks kolonnidest astub võimalikult suurde ringi. Tehakse väljaaste ette parema jalaga, käed toetuvad paremale reiele, selg küürus, pea rinnal. Teises kolonnis olnud sooritavad harkhüppeid üle küürutajate. (Jooks, väike koosjaluhüpe küürutaja selja taga, käed tolle õlgadele, harkisjalu hüpe üle partneri) Pärast vahetatakse osad.

10. Kõnd, lödvestus. Kiire kõnd, jooks, kõnd.

IV Mäng "tikutoosivõistlus".

Mängijad seisavad kahes viirus, kumbki viirg ruumi eri otsas piirijoone taga. Poolel maal nende vahel laud, laua kummalgi otsal tikutoos täis väävliteta tikke.

Märguandel jookseb kummastki viirust esimene mängija laua juurde, avab oma rühmale määratud tikutoosi, võtab ühe tiku välja, suleb toosi, avab selle teisest otsast, paneb tiku tagasi toosi, suleb selle paneb lauale tagasi, jookseb oma viiru juurde tagasi puudutab käega järgmist viirusseisjat, kes otsekohe kirjeldatud tegevust kordab. Jooksu lõpetanu läheb segaduse vältimiseks viiru teise otsa. Võidab viirg,

kumma viimane võistleja enne tagasi jõuab.

V Kõnd, lõdvestus, lõppprivi.

Märkused.

a) Endastmõistetavalt ei suuda ma täpselt mäletada üht konkreetset võimlemistundi üle 45 aasta. Kirjapandud tunnikäik ~~kon~~ siiski tüüpiline, s.t. üks tüüpilistest, sest tunni ülesehitus oli, eriti kevaldel-sügisel, sageli ka teistsugune. Näidises ei ole aga esitatud ühtki harjutust, mäng kaasa arvatud, mida ma lastele sel ajal poleks õpetanud.

b) Harjutusi igaks tunniks tuli valida nii, et osa nendest olid juba varem tuttavad, alati pidi olema tunnis ka midagi uut. Varemõpitud tegevus läks ladusalt ja nii jäi aega uute oskuste omandamisel võimlejate kehahoiu ja liigutuste korrigeerimiseks.

c) III klass kohanes kiiresti intensiivsema ja keerukama tegevusega. Mõningail juhtudel tuli anda neile kergem osa või pisut ekstrapuhkust. Toon siin kolm näidet.

Kandmisharjutus. Kaks vanemate klasside õpilast käed ristseongus, kannavad III (resp. IV) klassi last, kes istub nende kätel.

Kandmisharjutus. Kaks suuremat kannavad väiksemat: üks suurem ees püsti, teine suurem küürus seljaga tema taga, käed esimese õlgadel. Väiksem istub küürutaja seljal ja talle tehakse sõitu.

Sünnipäevasõit. Õpilased kahes tihedas viirus nügudega vastamisi. Vastakuti seisvad mängijapaarid ühendavad käed. Väiksem laps hüppab rea otsas kõhuli nende kätele, hoides omad kergelt kokkupanduna sirgelt ees. Ta heidetakse viirusseisjate käte sobivalt tugevate liigutustega edasi, kuni ta jõuab rea teise otsa. Seal seisab õpetaja, kelle kätest edasiheidetav kinni haarab ja ilusa hüppe alla kükki teeb.

Mänge.

Jooksu- ja pallimängud.

Tuutumäng.

Võistlevad kaks rühma, kes seisavad rööbiti kolonnidena mänguruumi ühes otsas piiri taga. (Kolonnide asemel võivad olla ka viirud, kui ruum on küllalt lai.) Kummagi kolonni eest on tõmmatud pingul nööri mänguruumi teise otsa. Nööri hoiavad mõlemast otsast selleks määratud õpilased, nööri peab olema ~~ümber~~ ^{ümber} mängijate öla kõrgusel. Mõlema nööri ümber mängijate poolsesse otsa on kinnitatud kartongist tuutu, mille tipus on parajasti nii suur ava, et tuutu nööriil vabalt liikuda saab. Märguande peale hakkavad esimesed võistlejad kummastki rühmast puhuma tuutusse. Nende ülesanne on tuutu puhudes nööri teise otsa toimetada ja siis kiiresti tagasi joosta. Punkti saab rühm, kelle võistleja esimesena piiri taha jõuab. (Tagasi-jooksu ajal pannakse nööri ümber uued tuutud (neid peab olema kolm paari), nööri teises otsas aga võetakse sinna jõudnud tuutud nööriilt maha. Need toob õpetaja tagasi, varudes selleks sobiva aja, nii võivad nad jälle käiku minna.) Antakse uuesti märku ja uus mängijatepaar asub võistlema. Võidab rühm, kes saab rohkem punkte. (On tuutud küllalt vastupidavad, võivad võistlejad tagasi joostes nad ise algpunktini kaasa tõmmata.)

Kartulimäng.

Võistlevad kaks rühma, kes seisavad viirus või kolonnis ruumi ühes otsas piiri taga. Kummagi rühma jaoks on eespool piiri põrandale joonistatud 30-40-e sentimeetrise läbimõõduga ring, milles on kartul. Samasugused ringid on ruumi teises otsas ja ka nende taga on piir.

Õpetaja annab märku, seepeale haaravad võistlevate rühmade esimesed mängijad ringidest kartulid, jooksevad kaugema piiri taha, seal olles asetavad kartulid uutesse ringidesse maha, jooksevad tagasi, puudutavad käega järgmisi mängijaid ja lähevad ise kolonni lõppu. Järgmised jooksevad kohe pärast käepuudutust kaugemate ringide juurde piiri taha, sinna jõudnud, võtavad kartulid pihku ja toovad need joostes esimestesse ringidesse tagasi, andes käepuudutusega luba esimestel kohtadel seisvatele rühmakaaslastele kartulite viimiseks tühjadesse ringidesse. Samuti läheb mäng edasi. Võidab rühm, kelle viimane mängija esimesena tagasi jõuab.

Rändav pall.

Võistlevad kaks, võimaluse korral ka rohkem rühmi. Kummagi rühma võistlejad hakkavad palli rühmakaaslastele edasi andma. Seisavad rühmad kolonnidena, antakse pall lähemale rühmakaaslastele kas üle enda pea või muul kokkulepitud viisil, näiteks harkisjalu seistes jalgade vahelt veeretades. Mängu alustab kummagi rühma esimene. Jõuab pall kolonni viimase kätte, jookseb see palliga kolonni ette. Mäng lõpeb, kui see kes algul oli kolonni esimene, jälle sellele kohale - koos palliga - tagasi jõuab ja palli üles tõstab. Võidab rühm, kes esimesena ~~lühkestab~~ lõpetab.

Seisavad rühmad viirgudena, siis on võimalik palli naabrile visates või põrgatades edasi anda.

Põrgata palli.

Teatejooks palli põrgatades.

Kartulijooks.

Teatejooks hoides käes lusikat kartuliga ja andes seda edasi.

Kass ja hiir.

I-II klassi osas kirjeldatud raskem mänguvariant.

Muna.

Mängijad seisavad hajutatult mitte väga suure ringjoone taga. Üks neist on ringi keskel. Ta viskab palli üles ja hüüab ühe kaaslaste nime. Hüütu püüab palli õhust, kui see ei õnnestu, haarab palli maast. Samal ajal jooksevad teised kaugemale. On püüdjal pall käes, hüüab ta: "Seis!" ja nüüd ei tohi enam keegi paigast liikuda (võib ainult kükitada või keha kallutada). Ka see, kes hoiab palli, jääb kohale. Ta püüab mõnd kaasmängijat palliga tabada. Õnnestub vise, lähneb tabatu ringi sisse ja mäng hakkab otsast peale. Ei saa viskaja pihta, lähneb ta ise palliga ringi keskele ja mäng kordub. Mängu mängiti väljas, kus jooksmiseks küllalt ruumi.

Eeslid ja lövid.

Kirjeldus eespool.

Rahvaste pall.

Võrkpall.

Märkus: Pallimängudest pühendati kõige rohkem tähelepanu rahvaste pallile, võrkpall polnud ette kirjutatud, aga sellega tutvuti.

Laulumängud.

Tead sa, kuidas talurahvas...

Tead sa, kui-das ta-lu-rah-vas, tead sa kui-das ta-lu-rah-vas,
raa-ta, nõi-da ta-lu-rah-vas, raa-ta nõi-da ta-lu-rah-vas,
tead sa, kui-das ta-lu-rah-vas põl-lul ru-kist kül-ral?
raa-ta, nõi-da. ta-lu-rah-vas põl-lul ru-kist kül-ral.

Tead sa, kuidas talurahvas,
põllul rukist külwab?

Nende sõnade laulmise ajal käivad mängijad kätest
kinni hoides ringis. (Võib liikuda ka valsisammul).

Vaata, nõnda talurahvas
põllul rukist külwab.

Lastakse kätest lahti ja liigutakse kõndides
edasi. Vasak käsi "hoiab külimittu", s.o. ta on kõ-
verdatud vöökörgusel ette ja hoidub kehast umbes 30
sentimeetri kaugusele. Parema käsi "külwab": esimesel
taktiosal haarab "külimitust" "vilja" pihku ja pöö-
rab peo ülespoole, teisel taktiosal viskab osa vil-
ja kerge kaeheitega paremale (liigutus vöökörgusel ja
ulatub küljelt veidi tahapoole), kolmandal taktiosal
heidab vilja kaarega ette ja vasakule.

Igal taktiosal samm edasi.

2.

Tead sa, kuidas talurahvas
põllul rukist lõikab?

Kõnnitakse kätest kinni hoides ringis, soovi kor-
ral valsisamm.

Vaata, nõnda talurahvas
põllul rukist lõikab.

Lastakse kätest lahti ja liigutakse kummargil olles
edasi, igas taktis üks samm. Sealjuures "lõigatakse
sirbiga vilja": esimesel taktiosal haarab vasak käsi
kõrred madalalt pihku, parem "hoiab sirpi käes" (käsi
kergelt rusikas), teisel ja kolmandal taktiosal teeb
sellega kaare eest-paremtalt vasakule ja allpool vasa-
kut kätt, kolmandal taktiosal surub vasak käsi "vil-
ja vasti sirpi", s.o. sirutub veidi ettepoole.

Tead sa, kuidas talurahvas
vilja koju veab?

Kõndimine ringis.

Vaata, nõnda talurahvas
vilja koju veab.

Mängijad moodustavad paarid, iga paari esimene ulatab oma käed selja taha ja paariseltsiline haarab nendest kinni. Nii liigutakse ringis edasi, kolm sammu taktis. Esimene paariline kallutab keha veidi ette, tagumine taha. Laul veidi kiirem kui varem.

4.

Tead sa, kuidas pereisa
veskil jahu jahvab?

Kõndimine ringis nagu alati laulusalmi küsiva osa puhul.

Vaata, nõnda pereisa
veskil jahu jahvab.

Jäädakse seisma, lastakse kätest lahti, tehakse iga takti ajal suur kätering eest taha ("tuuleveski")

5.

Tead sa, kuidas pereema
meile leiba sõtkub?

Jälle kõndimine ringis, käed ühendatud.

Vaata, nõnda pereema
meile leiba sõtkub.

Jäädakse seisma, pööratakse nägudega ringi keskmise suunas, jalad kergelt harkis, käed rusikas.
"Sõtkumine": samal ajal kui parem rusikas käsi alla suunatakse, tõuseb vasak ülespoole ja vastupidi. Igas taktis kolm liigutust.

6.

Tead sa, kuidas pereema
leiba ahju paneb?

Kõndimine ringis nagu ennegi, käed ühendatud.

Vaata, nõnda pereema
leiba ahju paneb.

Mängijad jäävad seisma, lasevad kätest lahti, näod pööratakse ringi sisse. "Leivad pannakse ahju" - mõlemad käed hoiavad leivalabidat: parem, kergelt

rusikas käsi on küünarnukist kõverdatult viidud ette, vasak käsi, samuti kergelt rusikas, on küünarnukist tugevamini kõverdunud, samuti ees, kehale ligemal; mõlemad käed yöö kõrgusel. Esimesel taktiosal "lükatakse leib ahju" - kiire kätetõuge ette; teisel taktiosal tuuakse käed endisesse asendisse; kolmandal seisavad paigal.

7.

Tead sa, kuidas talurahvas
väsimusest puhkab?

Kõnnitakse kätest kinni hoides ringi.

Vaata, nõnda talurahvas
väsimusest puhkab.

Ring jääb seisma, kätest lastakse lahti ja pöör-
datakse nägudega ringi keskme poole. Kükitatakse,
parem põlv vasakust veidi eespool. Vastamisi pandud
peopesadega labakäed toetuvad vastu paremat õlga,
pea vastu käsi.

8.

Tead sa, kuidas talurahvas
lõbusasti tantsib?

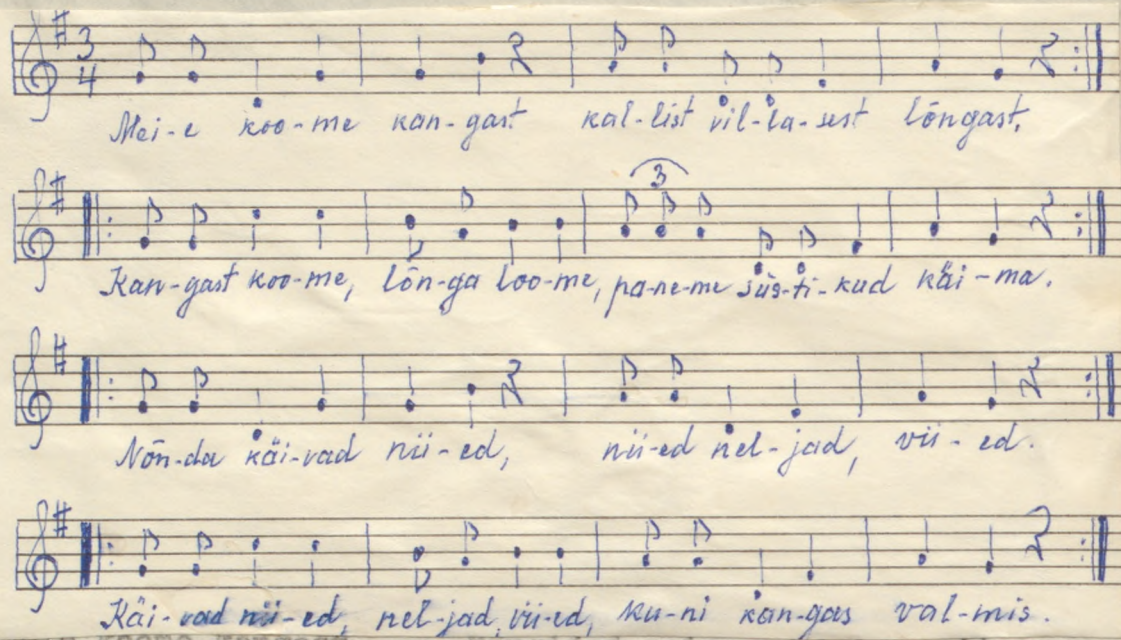
Mängijad kõnnivad kätest kinni hoides ringi.

Vaata, nõnda talurahvas
lõbusasti tantsib!

Mängijad pöörduvad jälle nägudega ringi keskme
poole ja asetavad käed üksteise õlgadele. (Võib ka
lihtsalt kätest kinni hoida.) Kergete galopisammu-
dega liigutakse ringi. Laulda tuleb tunduvalt kii-
remini kui varem.

29.

Kangakudumine.

Meie koome kangast

Kallist villasest
 lõngast

Meie koome kangast,
 kallist villasest
 lõngast.
 Kangast koome,
 lõnga loome,

paneme süstikud
 käima.

Kangast koome,
 lõnga loome,

Mängijad seisavad kahes viirus
 nägudega vastamisi, viirgude va-
 he ca 10 sammu. Sõnade "Meie koome
 kangast" ajal teeb esimene
 viirg alates parema jalaga 5
 sammu ette ja toob siis vasaku
 jala parema kõrvale. Kätega hoi-
 takse seelik pisut laieli.

Sama viirg teeb parema jalaga
 alates 5 sammu taha ja toob va-
 saku jala juurde. Seni on teine
 viirg kogu aja paigal seisnud.
 Nüüd jääb esimene viirg paigale
 ja teine viirg talitab täpselt
 samuti kui varem esimene.

Kergete lühikeste jooksusammude-
 ga liiguvad mõlemad read kokku
 (6 sammu).

Vastasseisjad haaravad teine-
 teisel parema käe alt kinni ja
 teevad kohapeal kergete sammude-
 ga ringi möödapäeva (6 sammu),
 sealjuures hoiab vasak käsi
 endiselt seelikut.

Lastakse käe alt lahti, ka parem
 käsi haarab seeliku ja joostakse
 oma algsele kohale tagasi;
 nüüd on liikumise ajal eri viir-
 gudes olijate seljad vastamisi.
 (6 sammu)

paneme süstikud käima. Iga mängija pöörab end koha-
peal möödapäeva kergete sammude-
ga ringi (Tuleb teha poolteist
ringi, et eri viirud oleksid
jälle nägudega vastamisi.)

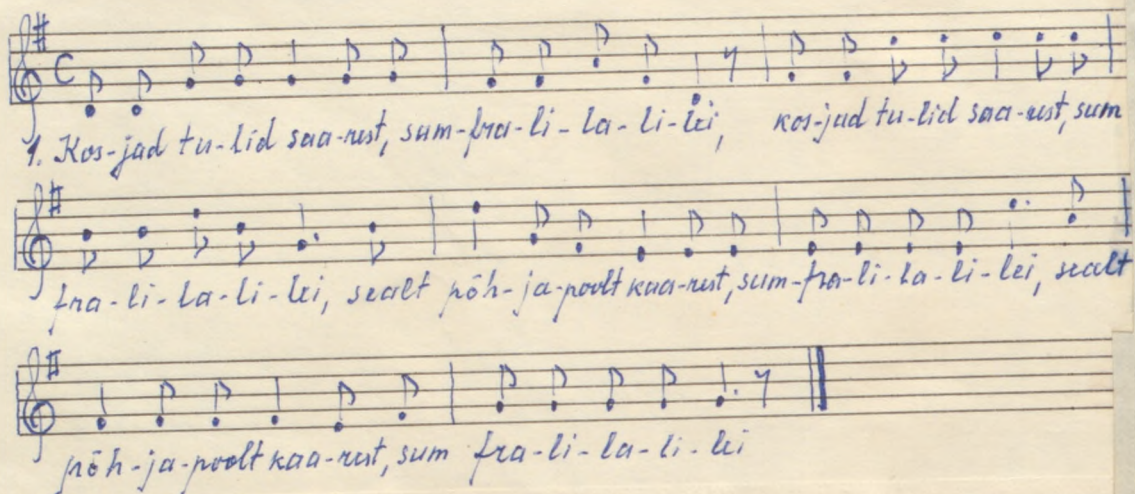
Nõnda käivad niied, Viirud jooksevad kergete sammu-
degaga kokku (Viimase sammu ajal
tuuakse ainult vasak jalg pare-
ma juurde.)

niied neljad, viied. Vastasseisjad võtavad teinetei-
sel kätest kinni. Teise takti
teisel osal tõstab 1., 3., 5. jne
paar ühendatud käed üles, 2., 4.,
6. jne paar aga lasevad need
alla; takti 3. osal püsitakse
selles asendis.

Nõnda käivad niied, 1. taktiosal lasevad 1., 3., 5. jne
niied neljad, viied. paar käed alla, 2., 4., 6. jne.
paar viib need üles. 2. takti-
osal toimub vastupidine liigu-
tus ja nii ikka edasi. Viimase
takti viimasel osal peavad paa-
rituarvuliste paaride käed üles
ja ülejäänutel alla jääma.

Käivad niied, neljad, Kõik paarituarvulised paarid
viied, kuni kangas tõstavad seotud käed üles ja
valmis. teevad ühtlasi kolm väikest kül-
sammu ettepoole, samal ajal vii-
vad paarisarvulised paarid oma
seotud käed alla, kummarduvad ja
liiguvad kolme külgsammuga paa-
rituarvuliste käte alt läbi.
Teise takti ajal vahetuvad osad,
kuid paarituarvulised liiguvad
ikka ettepoole, teised tahapoole
ainult esimene ja viimane paar
muudavad suunda. Samuti kestab
liikumine edasi, kuni laulu
lõpuni.

Kosjad Antid saarest.

2. Sulle kosjad köidan, sum fratilali-lei,
sulle kosjad köidan, sum fratilali-lei,
ja sind omaks võtan, sum fratilali-lei,
ja sind omaks võtan, sum fratilali-lei.
3. Nüüd on lõbus olla, sum fratilali-lei,
nüüd on lõbus olla, sum fratilali-lei,
ja nulgmad rõivad tulla, sum fratilali-lei,
ja nulgmad rõivad tulla, sum fratilali-lei!

Moodustatakse ring ja võetakse kätest kinni. Mõned mängijad lähevad ringi sisse. Igatiks neist saab enda kätte lindi pikkusega ca 75 cm.

Esimese salmi laulmise ajal liigub ring kõndides möödapäeva. Need, kes on ringi sees, jalutavad seal vastupidises suunas. Salmi lõpul jääb ring seisma, pöördatakse nägudega sissepoole.

Teise salmi ajal, kui lauldakse "Sulle kosjad köi-dan..." läheb iga ringi keskel olijasuvaliselt valitud

ringisseisja juurde ja seob lindi tema vasaku õla-
varre ümber. Kui algavad sõnad "ja sind omaks võ-
tan..." valivad ringi keskel olijad ringisseisjate
hulgast endale paarilise ja jalutavad sellega käest
kinni ringi sees salmi lõpuni. Paariliseks ei tohi
valida neid, kel lint käe ümber.

Kolmanda salmi algul ühendavad paarid mõlemad
käed ja sirutavad need kõrvale. Nad liiguvad galop-
pisammudega ringi ühest otsast teise ja tagasi.
Need, kes ringina seisavad, plaksutavad laulu taktis
käsi. Teine võimalus on, et ka nemad galopisammudega
näod ringi keskme poole ringi liiguvad.

Järgmise mängu ajal lähevad kõik, kes ringi kes-
kel olid, sealt välja ja aitavad moodustada uut rin-
gi. Ringi sisse tulevad mängijad, kellele lint õla-
varre ümber köideti.

Muud sportlikud üritused.

Mäletamisi kahel, 1939/40. ja 1940/41. õppeaastal
korraldati koolis talispordipäev. Nooremad klassid
läksid siis terveks ennelõunaks koolimaja lähedale
kelgutama, sula ilma puhuks oli ette nähtud ka lume-
sõda ja lumememmede tegemine. Suuremad poisid-tüdru-
kud suusatasid Uljastile ja lasksid seal mäest alla.
Tüdrukud, kel suuski polnud ega õnnestunud neid lae-
nata, jäid väiksemate laste juurde õpetajatele abiks.
Uljastile sõitsid mäest-laskumislõbust osa saama ka
koolijuhataja, kelleks sel ajal oli juba L.Lätt, ja
nende ridade kirjutaja. L.Lätt pani suusatajatele
tõsiselt südamele mäest alla sõites ettevaatlik olla,
et mitte üksteisele otsa sõita. Tema ohutustehnilisi
nõudeid rikkusid ainult kaks suusahuvilist: üks poiss,
kes just, ei mäleta, vist ^{Kuno} ~~Edel~~ Ounapuu, ja mina.
Kaks parajat! Sõitdime järsuvõitu mäeveerul teinetei-
sega kokku, edasi puperdasime ja veeresime juba lumes
Meie mõlema ainus hirm oli, et koolijuhataja märkab,
millega olime hakkama saanud. Saatus oli meie poolt,
kokkupõrge jäi "ülemuse" ees saladuseks ja häda polnud
kummalgi midagi. Peab veel tõe nimel lisama, et

poistele polnud kummastki kohalviibinud õpetajast mingit treenerit, nad suusatasid meist kaugelt paremini.

Iga-aastastest Uljasti-matkadest kevadeti on kirjutatud eespool. Poiste klassivälise sportliku tegevuse kohta ei tea ma lähemat ütelda. Tüdrukutega tegime mõnikord looduses luuremänge, suvel käisime soovijatega matkamas ja lühiajalistes maakondlikes laagrites, kus viidi läbi lõbusaid sportlikke übitusi, võeti ette matku ja supeldi merevees. Lõkketule ääras oli võimalik näidata oma oskusi ja vaimukust laulus, tantsus ja muudes ettekannetes.

Meil oli tore telk, kus mahtus seitse last kõrvuti magama. Eraldi asemekoht jäi veel õpetajale. Ka magamiskotid tuli kodunt kaasa võtta - tühjana. Kord õmblesid tüdrukud voodilinaid ühise laia kotti seitsmele. Laagripaiga läheduses oli küün, kust saada põhku kottide täitmiseks. Meie leidlikud tüdrukud toppisid oma päratu kotti täis ja kui nad seda küünist välja tirisid, läks see väravate vahel lõhki. Kotti parandamine kestis pimedani. Et meie olime kanged laagrikaaslaste kohta vemmälvässe tegema ja ette kandma, siis tasuti meile samaga. Lõkkeõhtul saime kuulda meeltülendavat laulu:

Kas kuulnud olete te ka
mis juhtus Sonda kotiga?
See oli sama pikk kui lai
ja seitsme jaoks ta tehtud sai.

Kui topitud ta oli täis
siis ukse vahel lõhki käis.
Nüüd õnnetus on täitsa suur,
eks uhkus ole kurja juur!

Kui terve laager unehoos,
siis sondelased raskes töös,
neil polnud aega magada,
vaid pidid kotti lappima.

Linnades ja teistes suuremates keskustes peeti sel ajal kevadeti koolidevahelisi võimlemispidusid, maa-

lapsed näitasid oma oskusi koolipidudel. Meie tüdrukud esinesid vahel ettekannetega ka Uljasti peoplatsil ja Sondas "Hämarmetsas", kui kohalikud seltsid seal pidusid tegid. ("Hämarmetsa" oli Sonda Perenaiste Seltsile kuuluv metsa-alune maa-alake raudteest veidi lõuna pool, sellest kavatseti kujundada park, aga sõda tuli enne peale.)

Kodanliku Eesti Haridusministeerium oli korraldanud mitmel puhul täienduskursusi võimlemisõpetajatele, et võimlemistunde paremale järjele viia. Kui mu paaril viimasel Sonda-aastal koolides juba uute võimlemise programme järgi töötati, oli vaja õpetajaid peale muu ette valmistada ka võimlemise õppekava täitmiseks. See oli nüüd varasemast rangem ja pani suuremat rõhku kergejõustikule ning riistvõimlemisele. Maakonna-linnades korraldati võimlemisõpetajatele õppus, kus neid uute nõudmistega teoreetiliselt ja praktiliselt tutvustati. Peale loenguid ja sõnavõtte algas kõva füüsiline treening nende harjutuskomplekside kätteõpetamiseks, millega lapsed kevadistel katsetel pidid toime tulema. Kõigepealt tehti "halastamatut" rivi. Oli selleski erinevat võrreldes varemate aegade-ga. Siis õpetati kätte vabaharjutus. Seejärel siir-duti võimlemisriistade juurde. Tõsiste pingutuste kõrval sai riistvõimlemise puhul ka palju nalja. Mitte kõik asjaosalised ei suutnud harjutusi rón-gastel, rööbaspuudel, kangil, poomil ja kitsel kauni gujuvuse ja graatsiaga sooritada, kui deli-kaatselt väljenduda. Et algkooli õpetaja oli har-junud paljude asjadega hakkama saama, nii ka nüüd: selgeks sai, olgu kaaslaste naeru saatel, olgu raske vaevaga, milliseid ^{harjutusi} ~~asju~~ lapsed võimlemis-tundides pidid omandama. Koduses Sonda koolis ede-nes asi jõudsasti, peagi ületasid tüdrukud mitmes asjas oma õpetaja võimed (eriti käib see kangihar-jutuste ja hüppetehnika kohta) ning veel kord sai tõeks see, et kes oskab, see teeb, kes ei oska, see õpetab.

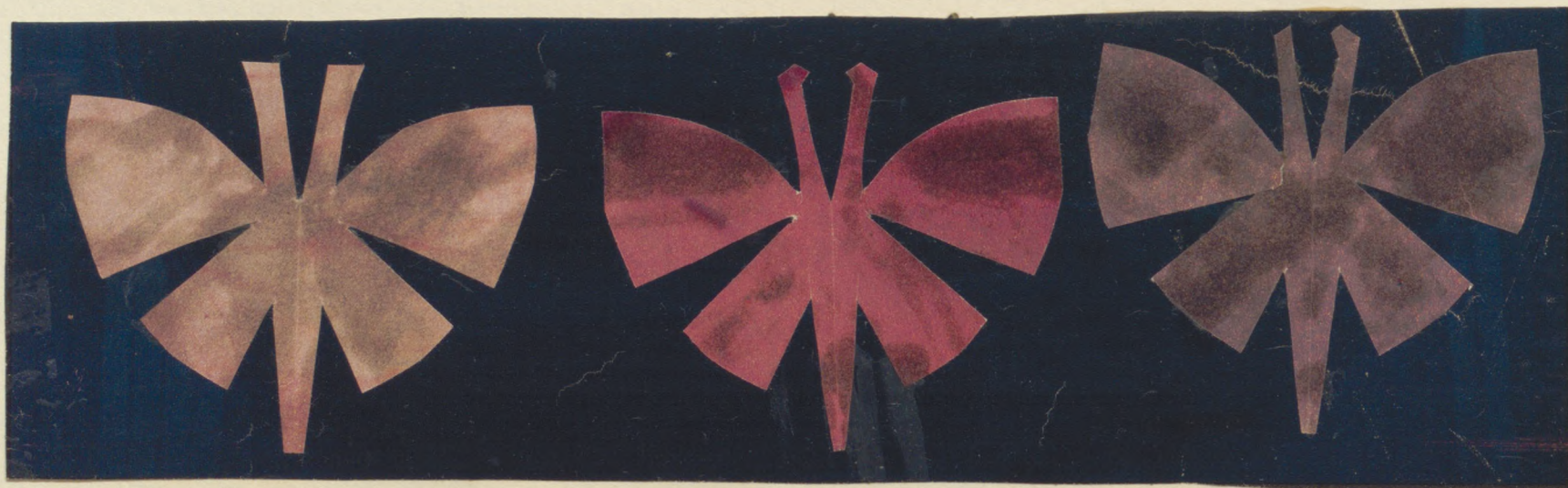
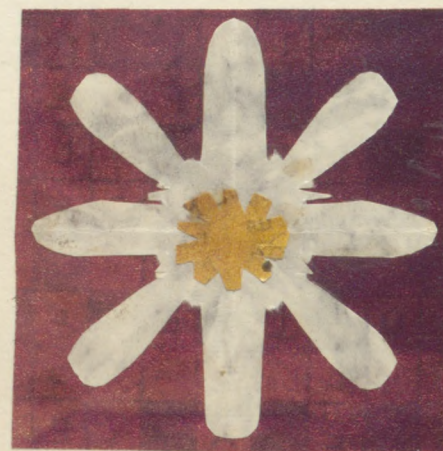
Kevadisel kooli spordipäeval tuli õpilaste või-

mete proov. Tüdrukud jooksid 60 meetrit, hüppasid kõrgust ja kaugust, viskasid topispalli, kenasti läksid vabaharjutused ja kangil valmistasid nad meile päris rõõmu. Silma paistsid Lilli Valdru, Inna Lõhmus, Grete Toomik, Asta Rõõm, Leida Pundi, Virve Valdmaa, Tekla ... ja halvasti ei läinud kellelgi Head võimlejad Helmi Tiinast, Linda ja Ella Mattid, Mainu Malva, Aino Kivistu, Anna Mäitse ja mitmed teised olid selleks ajaks juba kooli lõpetanud - nii ei saa neid siinsesse ritta mahutada.

Käsitöö programmidest ja õpetamisest.

Seminaris olid käsitöötunnid esimesest kuni kuuenda klassini (incl.), igal nädalal kaks järjekorraga. Neil tundidel oli kaks eesmärki: esiteks - anda õpilastele elus vajalikud käsitöö oskused vastavalt soole ning arendada nende maitset; teiseks - valmistada nad teoreetiliselt ja praktiliselt ette käsitöö õpetamiseks algkoolis. Tüdrukutest seminaristid õppisid õmblema, tikkima, kuduma, heegeldama, lõikeid joonistama, ise kaunistavaid mustreid koostama ja värve kooskõlastama. Selle kõrval tehti läbi ka kõik muud tööd, mida algkooli õppekavad ette nägid ja veidi rohkemgi: omandati oskused igasuguses paber-, kartong- ja papptöös ning veel mitmes asjas raamatuköitmiseni välja. Poisid õppisid peamiselt puutööd.

Käsitöö õppekavad valmistatavaid töid väga rangelt ei piiritletud. Opetajal oli võimalik arvestada lapsevanemate rahakotti materjalide valikul ja mõningal määral moeküsimust: keegi ei pannud pahaks kui kolmekümnendate aastate lõpupoole mõne programmis ettenähtud meestlähinud töövõtte asemel midagi muud, päevakohasemat õpetati.

I-II klassis olid käsitöötunnid poistele ja tütarlastele ühised. Ettenähtud tööd olid seal väga lapsepäraseks, tegutsesiti huviga ja paljude laste töötulemusi võis kiita. Enamasti kinnitasime paremad valmistööd seinale ja neid sai alati terve rida.

I-II klassi programminõuete ja tegeliku töö kohta mäletan järgmist:

1. Värvilisest paberist väljalõigatud või -rebitud ja aluspaberile kleebitud pildid: lilled, seened, juur- ja puuviljad, lumememm, põlev küünal, jõulupuu, mets, majad tänava ääres, pajuurvad, kuldnokk pesakasti ees, liblikad jne.

2. Kollektsoonide tegemine: sügiseseid lehed, okaspuude oksad, eri puude raagus oksad jne.

3. Sepitsemine: loomade, lindude ja muude asjakeste

valmistamine käbidest, tammetõrudest, kastanimunadest, ka samblikust ja teistest looduslikest materjalidest.

4. Voltimistööd: vihik paberist, see õmmeldi ka kokku ja läks käibele, soolatoos, laevuke purjega ja uhke nimega: Lembitu, Kalevipoeg vms.; kuub, püksid; maalrimüts, mida sai pähe panna ja mis kandis vahel toredat kiivri nimetust; lennuk, millega hiljem vahetunni ajal pahandust tehti jne.

5. Lõiketööd mitmel viisil volditud paberist: linake, lumeräitsakas, jänese-, luige-, kassipaarid rida poisse või tüdrukuid, kuuski, kaski, õisi. Vastavalt sobivusele klaebiti neid ka aluspaberile.

6. Kartongist tööd: karbikesed, korvikesed, taskud, püstiseisvad loomed, linnud, puud; maja, milleks tuli valmistada kartongist risttahukas ja prisma; tuuleratas, tuuleveski jne.

7. Põimimine: paberist linake, korvikesed.

8. Laastutööd (kui õnnestus laastu hankida): korvikesed.

9. Lõnganukud.

10. Ornamendid värvilistest paberitest väljalõigatud geomeetrilistest kujunditest; taim- ja loomornament.

11. Väga lihtsad õmblustööd: neid õppekavad ei nõudnud, kuid oma viimastel Sonda-aastatel tegin proovi ja selgus, et kõik, ka poisid, õmblesid rõõmuga. Õppisime värvilise jämeda lõngaga lihtsaid pisteid ja tikkisime mõne väikese asja: linakese, sullepühise vms.

Märkus: Punkt 1-e ja punkt 5-e all kirjeldatud tööde valmistamisel ei olnud lubatud ettejoonistamine.

Alated III-st klassist õppisid poiss- ja tütarlapsed käsitööd eraldi. Sonda koolis olid III- IV- V-VI klasside tüdrukud ühendatud üheks rühmaks, poisid teiseks.

Poiste käsitöö kohta tean vaid niipalju öelda, et suurema osa ajast tegid nad puutööd, alates kõige

lihtsamatest esemetest ja minnes siis jõudumööda edasi. Poisid õppisid tundma, hooldama ja käsitsema puutööks vajalikke riistu. Selle kõrval õpiti ka meisterdama esemeid kunstsarvest, puujuurtest, vits-test jne.

Tütarlapsed õppisid nelja õppeaasta jooksul tarbe- ja kaunistuspisteid, tikkimist värviliste ja valgete lõngadega, pilu, heegeldamist, kudumist, sõlmimist (fileed), pesulõigete joonistamist, pesu-õmblemist masinaga jne.

Üksikutes klassides valmistatavaid esemeid mäletan muidugi ainult laias laastus, kindlasti tegid tüdrukud rohkem esemeid ja õppisid peale siinnimeetatute ka muid tehnikaid.

III klassi lapsed õppisid:

1. Mitmesuguseid kaunistavaid ja tarbepisteid. Materjaliks oli jäme linane riie ja värvilised pärl-lõngad, tarbepistete puhul ka puuvillane riie ja niit. Valmistasime, kuidas kunagi, kord: linakese, liniku, sussikoti, sulepühise, taskuräti, nõelaraamatu vms.

2. Heegeldamist, materjaliks jäme villane lõng. Igaks heegeldas endale sallä, vahel peale selle ka sussid või mütsigi.

3. Pilutamist. Valmistati taskurätik, pilutati käteräti otsad jms. Nende esemete kaunistamiseks kasutati ristpistes nimetähti ja samas tehnikas ornamenti.

4. Kudumist jämedast villasest või puuvillasest lõngast kahel vardal kõige lihtsamate kudumisvõtete õppimiseks. Valmistatavaks esemeks võis olla näiteks tolmulapp, mille servad lihtsa heegeldusega kaunistati.

IV klassis süvendati ja arendati eelmisel aastal omandatud oskusi ja õpiti uusi töövõtteid:

1. Heegeldamist. Kui eelmisel aastal polnud mütsi heegeldatud, siis tuli see nüüd tegemisele, jällegi kodusest villasest lõngast. Heegeldati ka pitsi.

2. Kudumist. Vahel tegime sokid, vahel lihtsalõikelise mütsi, kui seda juba heegeldatud poldud, ühe-

värvilisest lõngast kindad.

3. Rahvuslikku kirjutikandit. Tikiti lina või mingi muu ese, mustriks olid kohandatud eesti käi-sekirjad. Lina servad pilutati.

4. Masinal õblemist: tehti enamasti põll, mis soovikohaselt ka kaunistati: piluga ja kirjutikan-diga või muul viisil.

V klassis õpiti:

1. Kudumist. Kooti rahvusliku mustriga kirjud kindad.

2. Masinal tikkimist (õblemist). Ömmeldi mingi lihtne ese, näiteks padjapüür.

3. Valgetikandit. Sellega kaunistati näiteks eelnimetatud padjapüür, mõnikord kalinake, serviett vms.

4. Sõlmimist. Tehti sibulavõrk.

5. Rist- või ⁸²kalimpistat: sohvapadi.

VI klassis tuli õppimisele

1. Rahvuslik kirjutikand. IV klassis oli sellega juba tegeldud, aga et selles töös on tarvilusel vä-ga palju erinevaid pisteid, siis oli ta kindlalt ka V VI klassi programmis. Esemel, mida rahvusliku kirju-tikandiga kaunistada, valisid lapsed ise.

2. Pesulõigete joonistamine.

3. Mitmesuguste pesuesemete õblemine masinal ja kaunistamine valgetikandi, pilu, pitsiga.

4. Fillee. Valmistati linake.

5. Heegeldamine. Vahepits või lina.

6. Soovijad kudusid endale pluusi.

Märkus: Kõigi õpilaste jõudlus polnud ühesugune. Ei tehtud numbrit sellest, kui mõnel lapsel midagi siin-nimetatust tegemata jäi või suurema eseme asemel väiksem tehti. Oli ka eriti kärmeid ja osavaid, näi-teks õeksed Rooned.

Kuigi paljud tüdrukud tegid ilusaid töid, mõned-ki rõõmustasid hoolet, korralikkuse ja maitsekusega, valmistasid ilmse heameelega töömahukaid esemeid, esines ka raskusi. Tuli väga arvestada seda, mis va-jalikud materjalid maksma läksid. Ka oli kohapeal-

ses kaupluses näiteks värviliste lõngade valik väike, sobivat riiet Sonda poest raske leida. Kodune villane lõng oli seevastu peaaegu alati kauniks värvitud, kodukootud linane riie suurepärane materjal. Vahel tuli õpetajal hankida materjali Rakverest.

Mina kinnitasin küll alalõpmata, kui oli tegemist tikanditega: lõngade värvid määrame koolis koos, enne neid osta ei tohi; mustri kopeerime riidele koolis, kodus palun seda mitte teha. Ikkagi juhtus mõnel õpilasel, et ta kanges tööihas poest kõige võimatumalt kriiskavad lõngad omapäi ära tõi ja mustri kodus hästi nūri pliiatsiga riidele kopeeris, nii et see üleni jämedaid siniseid jooni täis oõi. Eks siis mina ohkasin, noomisin ja püüdsin võimalikust halvast võimalikku head teha. Nagu kooliõpetajal nii mitmel teiselaadiliselgi juhtumil ette tuleb.

Ajalugu V - VI klassis

ehk

natuke ka ebaõrnestumisest.

Kes oskab, see teeb; kes ei oska, see õpetab, on juba eespoolgi ära märgitud. Aga mis siis peale hakata, kui tegija, alias õppiija ei tea ega oska ja see, kes peaks õpetama, teab ikka ka, aga oskusest on kaugel.

Alguses programmist ja õpikuteist. Ajaloo õppekavad nägid ette anda V-VI klassis üldine ülevaade lähis-ida maade ja Euroopa poliitilisest-majanduslikust-kultuurilisest arenemisest alates ürgajaga ja lõpetades käsilolevate aastatega. Peale selle tuli täiendada ja laiendada õpilaste teadmisi eestlaste ajaloolisest käekäigust Uraali päevadest kaasajani välja. Eesti ajalugu oli õpitud juba IV klassis.

Materjal oli mäletamisi järgmine.

Ürgaeg, Vana-Egiptus, antiik ja selle langus, ristiusu levi ja kiriku võimulepääs, keskaeg, ristisõjad, renessanss, leiutised ja avastused, 30-aastane sõda, kapitalismi areng, Prantsuse revolutsioon, Napoleoni sõjad, Venemaa sündmused alates Peeter I ajaga, Põhja sõda, Euroopa majanduslik areng ja riigid 19. sajandil, 1. maailmasõda, Verssaille'i rahuleping, Euroopa riikide piiride ümberasetamine, uued riigid, tsarismi langus, nõukogude korra loomine Venemaal, Rahvasteliit. Peale selle siis Eestimaa ajalugu.

Õpikute autoriks oli Adamson. Konspektiivsemat, üldsõnalisemat ja kuivemat õpikut kui nimetatud on raske välja mõelda. Õpetajate Liidu häälekandja "Õpetajate Leht" laitis Adamsoni õpikuid mis jõudis, kuid paremaid polnud. Ja milline vahe J. Parijõe IV klassi ajalooaamatuga "Möödunud ajad jutustavad", mis lausa meelitas lugema ja õppima. Ent üks ja sama Jüri Parijõgi ei jõudnud ju kõike...

Aga ega häda ei seisnenud programmi ülepaisutuses, õpikutes, ega selleski, et V-VI klass õppis ajalugu

koos, Ühel aastal nii umbes Liivi sõjast kaasajani ja järgmisel ürgajast Liivi sõjani. Ebakoht oli hoopis see, et ma ei osanud ajalugu õpetada.

Ajaloo tunnid anti mulle, kui olin teist sügist Sondas. Mul oli kohe kôhe tunne südames, aga et eelmisel aastal polnud mul V-VI klassis mingeid bas-kusi, siis mõtlesin, et küll lähebi Kuu või paari pärast oli mulle selge, et asi ei tule välja. Aasta varem, saksa keele tundides, vahtis V-VI klass mulle suhu ja silma, aga nüüd nahistatakse, haigutatakse, püütakse ajada omi asju, mõeldakse taevasteab, millest. Meinhard Laks muidugi on korrektsuse etalon, tüdrukud on ka päid, kuid niisugused iseendast toredad poisid kui Saare Genja ja Õunapuu Endel ... kuidas nad saaksidki rahulikult istuda! Ja ongi kord klassis halb.

Ja mis siis viga oli? Siis aimasin, nüüd tean. Kõige olulisemad põhjused: mu mõtlemisviis on abstraktne ja ma ei oska seetõttu huvitavalt jutustada. Ma teoretiseerin, et mitte ütelda targutan, ma mõtlen, aga ma ei innusta, ma laon lastele ette mõisteid, selle asemel et luua nende vaimusilma ette pilte. Kui palju võimalusi töö mitmekesistamiseks annaks ajaloo vihiku kasutamine - ma ei taipa seda sisse seada. Ajaloo metoodikast pole mul õrna aimugi, seminaris olin vastavad tunnid nende igavuse ja väheütleavuse tõttu samuti maha haigutanud nagu minu õpilased minu ajaloo tundides nüüd teevad. Kuid see pole minu äpardumise põhjus - ega metoodika ei anna tundi, tegtavasti teeb seda õpetaja. Eesti keele tundides ja eelmisel aastal saksa keelt õpetades arenes asi nagu iseenesest, ega ma siis mõtelnud, et vaast nüüd nõuab metoodika nii, ja nüüd naa... Intuitsioon või mis aitas. Ajalugu õpetades seisn nagu sein ees: ei saa üle ega ümber. Asja teeb halvemaks see, et antud situatsioon, s.o. korra halvenemine tunnis, kipub üle kanduma ka V-VI klassi laulutundidesse.

Nii koolijuhataja Vihtma kui kaasõpetaja Lätt

lohutavad mind: sellist on juhtunud teistelgi, kes viskab kohe püssi põõsasse! ja ülepea lootvat nad minust kõige paremat jne. jne. Kaks talve vaevan lapsi ja ennast, siis halastab vana Vihtma ja vabastab mu ajaloo õpetamisest. Järgmisel aastal - minu rõõmsaks üllatuseks, paraneb olukord kohe ka laulutundides.

Mis ütles inspektor Linsi? Eks ta märkas, et V-VI klassi laulutundides polnudki õiget meeoleolu ja lausus mõned õpetlikud sõnad. Ma sain aru: ta polnud rahul. Vahel veab siiski ka hädasolijal. Inspektor Linsi sattus ajaloo tundi, kui teemaks oli kreeka mütoloogia. No Zeusist, Herast, Pallas-Athenast ja Artemisest ning Heraklese vägitegudest mõistsin minagi tuñni valmis teha. Kuid ise tundsin, et see pole ikka see. Pealegi tahtis inspektor tunni teises pooles õpilastele hoopis ühe keeruka matemaatika ülesande lahendada anda. Ta polnud nimelt koolides kasutusel olevate matemaatika trükitud töövihikute autoriga sugugi mitte ühel meelel, tekstülesandeid pidas ta lubamatult lihtsateks - elulised küll, aga mõtlemist ei arenda!

Ülesanne oli sõnaline, kuid ma mäletan seda ainult algebra keelde ümberpandult (mis veelkord näitab minu mõtlemise laadi.)

$$a + b + c = 150$$

$$a + b - 40 = c$$

$$a - b = 20$$

Leida a , b , ja c arvuline väärtus.

Ülesanne tuli muidugi aritmeetiliselt lahendada. Küllap vana Vihtma õpilased ta valmis tegid, aga paljudes koolides oli sellega raskusi tekkinud.

Nõnda see inspekteeritav ajalootund lõppes. Aga järgmisel aastal anti välja uued matemaatikaõpikud - nähtavasti oli inspektor Linsil mõjukaid mõttekaaslasid.

Maateadusest IV klassis.

lühidalt algkoolide maateaduse programmidest antud ajal, sellest, kuidas õpetaja kodumaad tundma õppis ja et aastad Sonda koolis muutuvad jälle õnnelikeks.

1937. aastal hakkan õpetama maateadust IV klassis. III klass neist tundidest osa ei võta, läheb ära koju; maateadust õpetan üksikklassis. Harjumatu, kuid meeldib, et nii palju saab pühendada aega ja anda sõna igale üksikule lapsele.

IV klassi õppekavades on:

- a) Üld-maateaduslikud mõisted, millest üht-teist on omandatud juba kolmes nooremas klassis. Igatahes tulevad nüüd süstemaatilisele käsitlemisele ilmastikunähtused, vaateväli ja vaatepiir, maailmakaared ja nende määramine, päikese päevateekond, kuu faasid, tähekujundid öises taevas, aastaegade vahelduvus, maapinnavormid, pinnasekihid, maismaa ja veekogud jne. Plaan, plaani tegemine, kaart.
- b) Eestimaa: asend, piirid, suurus; rahvas, ka vähemusrahvused, rahvaarv ja tihedus. Looduslikud tingimused: põllud, metsad, sood, rabad; kõrgustikud, mäed, madalikud, jõed, järved, meri, rannajoone, poolsaared, neemed, lahed, saared, väinad; maa viljakus, metsa rikkused, maapõuevarad. Administratiivne jaotus, riigikord, pealinn, kõik teised linnad. Kirjeldused Eesti paikkondadest looduslike võimaluste ja inimtegevuse järgi: Tallinn kui ^{pealinn} tööstus- kaubandus- ja kultuuri-keskus, Tallinna ehitused kui elav ajalugu; Tartu kui ülikoolilinn ja vaimsuse kandja; põlevkivirajoon - Eesti maavarade süli; Alutaguse metsad ja mis metsast kõik saab; Pandivere viljakandvad põllud, kaunid talud ja legendid; Vooremaa, Otepää kõrgustik, Viljandimaa kui viljaait, põhjarannik, Lääne-Eesti madalik; Pärnumaa ja Vändra karud, saared, ranna-alad jne. Põllutöö, kala-püük, põlevkivi kaevandused, ^{ja} -tööstus, metsatööstus jne., eksport-import; kultuuriasutused: koolid, teatrid, kirjandus, kunst...

c) Ülevaade Euroopast: asend, piirid, suurus, tähtsamad mered, poolsaared, saared, lahed, mäestikud, jõed. Euroopa riigid ja nende pealinnad, rahvused. Lähemalt naaberriikidest: Soomest, Lätist, Venemaast (nii teda õpik nimetas), Rootsist, Taanist, ka Inglismaast ning Saksamaast.

Ma ei mäleta õpiku autorit. Aga õpik oli ladus ja lastele jõukohane ning meelepärase. Oli piltegi.

Mida ma ise ainekst teadsin? Välismaa oli mu silma jaoks muidugi terra incognita, aga lugenud olin - ja ajalehed tõid iga päev piiritaguseid uudiseid. Oleks pidanud olema päris tuim tükk, kui poleks 30-tel aastatel Euroopat, tema rahvaid, nende tööd-tegemist ja eesmäärke tundnud.

Eestimaa olintänu seminaridele ja mõnedele sugulussidemetele üsna tihedalt läbi käinud ja temast palju näinud. Matkamas käidi tol ajal endastmõistetavalt jala ja ümbrust ei vaadatud mitte läbi bussiakna, ei, igale poole mindi ninapidi ligi. Nojah, mõni päris pikk ots tuli teha siiski ka rongiga.

Iga seminari klass käis kevadeti ekskursioonil.

I klass Viru rannapealsel, põlevkivirajoonis ja Narvas (minek Narvasse rongiga, tagasitulek jala, paun kukil).

II klass käis Tallinnas ja Tallinna ümbruses;

III klass Tartus, Otepääl, Pühajärvel;

IV klass Viljandis ja Karksis;

V Saaremaal, sealt purjepaadiga Vilsandil, pärast Kuressaarest (s.o. Roomassaare sadamast) laevaga Pärnusse;

VI klass veel kord Tartus, siis Petseris, Irboskas, Võrus ja Peipsi ääres. Mõnel aastal Soomeski.

Kust me matkadeks raha saime? Niipalju kui jõud kandis, kõndisime jala, raudtee- ja laevasõiduks saime raha seminari õpilasmavalitsuse summadest. See õpilasmavalitsus oli võimas organisatsioon - talt polnud keegi "võimu ära võtnud"; raha sai ta avalike kontsertide, teatriõhtute jne korraldamisest. Muide: Saaremaa ekskursioonile lasti klass omapäi,

klassijuhatajat polnud kaases, pro forma täitis tema aset üks paari aasta eest seminari lõpetanud vilistlane.

Loo moraal:

Kui Tallinna ja Tartu vaatamisväärsused sõidu-keid kasutamata olid üra näinud, Saaremaalt kipakal purjekal Vilsandile sõitnud, legendaarse kapten Toomiga linnulaidudel käinud ja majakatippu roninud, kui olid aukartuses seisnud Tartu Ülikooli ees ja imetlenud Gustav Adolphi mälestussammast tema taga, Emajõe voogamist ja Kalevipoja kuju jõe kaldal näinud, vanaaisaga Vändra metsades mustikaid otsinud ja isalt tema sünnilinna Tallinna legende kuulnud paikades, kus need kord just olid elutööna aset leidnud, siis oli sul Eestimaa südames ja kujutluses ja sa suutsid ta tuua laste vaimusilma ette ning kida-keelsusest olid vabaks saanud. Paine, et sa õnnetu hing üldse õpetajaks ei kõlba, oli kadunud. Laulutundides V-VI klassis hakkas jälle päike paistma.

Inspektor Linsi oli noorte õpetajatega kannatlik. Kui ta märkas, et klassis puudub õige töömeeleolu, siis ei lugenud ta õpetajale epistlit, vaid rääkis kohe sealsamas tunnis õpilastele, et end pingutades ja rõõmsat meelt hoides on hoopis jõudsam ja meelepärasem õppida. Õpetaja sai isegi aru, ~~õpetaja~~ ~~sai isegi aru~~, et see oli õpetus pigem temale kui lastele. Hiljem anti temalegi head nõu - nelja silma all.

Kui tund oli meeleolukas (ja oma südames loodan, et IV klassi maateaduse tundides meeleolu oli - enam-vähemgi) ja lapsed õhinal asja juures, siis oli inspektoril kombeks ise mõnele poisi- või tütarlapsehakatisele mingi küsimus esitada. Nii sattus kord tema pilgu alla Juhan Jõgi (kelle hing oli nagu süsi, aga kes siiski pingis paigal püsis - muide: alati). Jutustagu see poiss - vaat sina seal, Emajõe. Juhani jutt tuli nagu tatraveskist, kõigele muule lisas veel, et luhakein annab palju välja küll, aga ristik on siiski etem.

"Mis su nimi on?" küsis inspektor.

"Juhan Jõgi!" lõi poiss üle näo sõrama.

"Sina, Juhan Jõgi, oled tark poiss!" lisas küsija.

Eks ka nüüd saanud õpetaja aru, et mitte ükski Juhani-
ga, vaid ka temaga on asjalood hästi. Nii siis hiilge-
sid nii õpilase kui õpetaja silmnäod rõõmust nagu Moo-
sese pale Siinai mäelt tulles.

Mõni sõna, s.t. paar lehekülge maateaduse õpetami-
sest. Varem olid eesti koolides olnud selle aine õpi-
kute kõrval ka töövihikud. Nüüd neid enam müügil pol-
nud. Aga vihikud seadsime sisse niikuinii. Eriti palju
tuli neisse sisse kanda üldmaateadusliku osa käsitlemie-
sel. Tänu meie haruldaselt heale joonistusõpetajale
oskasid Sonda lapsed toredasti joonistada, neile meel-
dis see töö. Imelik võib olla inimese ajutegevus, kõik
mida ma ajalootundides ei mõiganud ette võtta, tuli
nüüd iseendast: lasksin teha jooniseid, skeeme, dia-
gramme, loodusvaatlusi üles märkida, kirjalikke üles-
tähendusi ja kokkuvõtteid teha.

Kord oli haridusministeeriumi kõrge ametnik
Vallner Rakveres Virumaa Haridusosakonnas ja avaldas
soovi näha mõnd maakooli. Ei tea, miks inspektor Lin-
si tema just Sondasse tõi - raudteejaamade lähedal
olid ka näiteks esinduslik Püssi algkool ja Kiviõli
oma uues suures üsjavaalminud koolimajas. Mõjukas kü-
laline tahtis näha ka üht tundi ja uurinud tunnikava,
otsustas: tema läheb IV klassi geograafiatundi. Mul
oli 38,5 palavikku - sellise palavikuga me veel
töölt ei puudunud; nüüd oma kõrgendatud temperatuuriga
lagedale tulla ei kõlvanud. Lühidalt: ma läksin tundi,
pealtkuulajateks peale kahe autoriteetse külalise ka
ka oma koolijuhataja, kelleks sel ajal oli juba L.Lätt.

Ümberjutustus maateadusetunnist.

Jätken vana aine kordamine kõrvale. Uueks aineks
on Rootsimaa. Kõrgete külaliste ja kõrgenenud ihusoo-
juse tõttu jääb see tund mulle eluajaks peaaegu üksik-
asjadeni meelde. Mõtlen enne uue aine juurde asumist,
et üks kahest: kas annab palavik mulle hoogu juurde

või kukun enne tunni lõppu kokku.

Alustan eht eesti jonniga ja teen lastele ülesandeks mõistatada, mis riigi hünni ma neile ette laulan. See riik pole Eestimaast väga kaugel. Klass kikitab kõrvu ja mina laulan:

"Sa vana, sa vaba, sa mägede maa,
sa kaunis ja rõõmurikas Põhja,
sind armastan ma, sina saagade maa,
su mägesid, põlde, metsi, saari!"

Annan Heljule paberilehekese laulusõnadega, kirjutagu tahvlile, siia vasakule poole, laul üles!"

Käed on juba püsti: "Rootsimaa!"

Ja kes Rootsimaal elavad?

"Rootslased!" hõiskab klass.

Paneme maakaardi üles ja vaatame, kus Rootsi asub - suurel poolsaarel, mis näeb välja nagu magav lõvi. "Skandinaavia" sahistab klass. Endel õelgu kõvasti.

Aga Rootsi pole ainus riik sel poolsaarel. Avatagu atlased ja vaadatagu sealt järele!

"Norra ka!"

Nüüd tuleb, kes ta ongi, tahvli juurde, uurib suurt kaarti ja kirjutab tahvlile üles kõik Rootsi naabermaad, ka need, mis mere taga, aga teised vaatavad seda oma atlasedest ja kontrollivad, kas tahvilil on kõik õigesti kirja pandud.

Sina, Ants, tule kaardi juurde, näita Rootsimaa piirid ja nimeta, mis ilmakaartest teised riigid teda piiravad.

Klassile: Milliste riikidega on Rootsil maapiir? Ja mis naaberriigid on mere taga? Võib atlasedest vaadata.

Küll see Rootsimaa on pikk. Mõõdame, kui pikk, kui lai. See on poiste käes kükitega, tüdrukuid, teadagi, pole selles küsimuses külaliste juuresolekul vaja segada. Ise lisan ja kirjutan tahvlile Rootsi pinnasuuruse ja rahvaarvu. Siis võrdleme neid Eesti omadega.

Vaadake, kui kaugemale põhja Rootsimaa ulatub! Loeme siit hünnistki: Põhja (tõmban sellele sõnale kriipsu alla). Aga Rootsi lõunapiir on meie maastki veel lõuna pool. Mis te nüüd Rootsi kliima kohta

ütlete? Järeldused on üldjoontes õiged, veidi täiendan ja nimetan laplasigi põhjas.

Kui tahama Eestist Rootsimaale sõita, kuidas siis saab? Ikka laevaga. Reisijaid veab "Kalevipoeg". Aga kaubalaevu on palju. Mis sadamast me "Kalevipojaga" välja sõidame? Tallinnast ikka. Ja kus randume? Mõni poiss ikka teab: Stockholmis. Otsime kaardil Stockholmi üles.

Räägin, et Stockholm on suur linn, palju suurem kui Tallinn, ta on vana linn, vana-aegsete ehitustega, suure kuningalossiga. Palju vabrikuid - öeldakse arenenud tööstus, palju kaubandusettevõtteid - öeldakse arenenud kaubandus. Ja Rootsis on veel palju linnu ja sadamaid.

Läheme Rootsi hünni juurde tagasi: siin öeldakse: "vana maa". (Kriipsutan tahvlil sõna "vana" alla.) Rootslased on oma maal kaua-kaua elanud, Rootsi riiki tunti Euroopas ammu-ammu.

"Juba Gustav Adolphi ajal", teab keegi, ajalootundides on Gustav Adolfit õpitud.

Rootsimaal elasid inimesed juba palju varem, kui Gustav Adolf valitses. Rootsi riik hakkas tekkima umbes aastal 1000. Ja teate, sellest vanast ajast on rootslastel palju muinasjutte, neid nimetatakse saagadeks (Tõmban vastavale sõnale tahvlil joone alla.) Mis tähendab saagade maa?

"Muinasjuttude maa," on asi selge.

Miks öeldakse "vaba maa"? (Jälle joon sõnale vaba alla.) Üldjoontes teatakse. Vaba riik, keegi võõras tema üle ei valitse.

"Aga kõige õigem on nii öelda seepärast, et Rootsis pole kunagi olnud pärisorjust. Rootsi talupidajad olid vabad inimesed. Nendel ja ka linnarahval, kõigil tööinimestel tuli küll kõvasti tööd teha ja seda ka praegu. Rootsis on ka mõisaomanikke ja teisi varakaid tööstureid, kes elavad muidugi palju rikkamalt."

"Mis riigikord on Rootsis?"

"Rootsi on kuningriik," teatakse.

Seletan, et Rootsis on ka rahva valitud parlament

nagu meil on riigivolikogu. Kuningas ja parlament valitsevad koos, kuningas on mõjukas ja võimukas, aga parlamendil on samuti suur võim, suuremgi kui kuningal.

"Miks on Rootsi "mägede maa"?"

"Seal on Skandinaavia mäestik," pole raske vastata. Et oleme juba varem õppinud, milline on seesugune kõrgmäestik, siis küsin ainult:

"Ja mis on rootslastel mägedest kasu?"

Räägime rauamaagist, selle kaevandamisest, raua sulatamisest. Ainus õnnetus, Rootsi mägedes pole kivi-sütt, aga seda on raua sulatamiseks vaja. Tuleb välismaalt osta. Kuid millest raha saab? Rootsis on suured masinatööstused, vabrikud, kus rauast põllutööriistu ja igasugu muid masinaid tehakse, neid müüb Rootsi välismaale ja saab raha.

Rein (või oli see Lepiku poiss) palub sõna:

"Meil on Deeringu heinaniidumasin. Isa ütles, see on Rootsist, see on hea masin." Kõnelejal on nägu peas nagu oleks ta Deeringu peadirektor.

Nii siis rauamaak on Rootsi tähtsaim maavara. Rootsil on veel üks suur rikkus.

Vaat seda ei teata.

"Mets. Rootsis on palju metsa. (Joon alla sõnale "mets" ka tahvlil.) Rootsis langetatakse palju metsa müüakse välismaale puud (sõna "puit" pole veel käibel) ja igasugu metsamaterjali ja -saadusi. Ka selle eest saab Rootsi palju raha. Kuhu ta selle raha paneb?"

Uurime kaardilt, et põllumaad on Rootsil vähe. Ega seal põhjapool vilja kasvatada ei saa. Külma võtab ära. Loomi saab kaunis lai alal pidada, karjamaad on Piima ja võid saab Rootsi omast käest, aga mida peab ta palju sisse vedama? Välismaalt?

"Vilja."

"Ja selleks on raha vaja."

—Kordama nüüd.

Rootsimaa rikkused? Mida ta müüb? Märgime tahvlile Ja miks käib Rootsi sadamates palju kaubalaevu? Ja mis tööd rootslased teevad?

Mida te ajaloost Rootsi ja Eesti kohta teate?

Asta, sina loe meile tahvlilt veel see Rootsi hümn ettel

Asta loeb.

Miks rootslased oma maad armastavad?

Vastus tuleb: "See on nende kodumaa."

Raamatust õppige jutustama "Rootsimaa." Kui vastate järgmisel tunnil hästi, siis loen ma teile klassijuhataja tunnis huvitavaid lugusid ühest rootsi raamatust. Raamatu nimi on "Nils Holgersoni imelik reis läbi Rootsimaa" ja selle kirjutas rootslanna Selma Lagerlöf. Ja Valli, sina jutustad meile, mida me rääkisime Rootsi ajakirjanikuga, kui suvel laagrist ühes ja samas rongis koju sõitsime.

Kelli!

Mida ütleb kõrge ministeeriumi ametnik?

"Preili, ma tänan tunni eest. Te rikkusite küll didaktika kaanoneid, aga teate, lastele on parem, kui me oleme õpetajad, aga mitte didaktika ja metoodika apoloogeetid."

Mida ütlevad lapsed?

"Kas Nils Holgersoni raamat on saaga?" *Ordaks, saavad teada.*

Mida ütleb kraadiklaas?

35,8

Lähen oma tuppa, kisun seljast läbimärja pesu ja mõtlen veel: "Püüdsin ajaloo tundides kaanonitest kinni pidada ja seisin klassi ees kui tola, nüüd ei pidanud neist kinni ja klass tuli kaasa. Õpetajal peab..." ja mõte jääb poolikuks, sest enne uinun. Paari tunni pärast tuleb kolleeg Lätt tohutu suure kruusiga, mis on täis kuuma teed.

"Jooge ära!"

Ma joon.

"Kas on arsti vaja?"

"Mul pole enam palavikku."

"Revidentidest on vahel kasu ka," resümeerib kolleeg. Magage edasi! Head paranemist!"

Ja nüüd jätkan ma mõttes enne uinumist poolelijäänud tõe: "Õpetajal peab olema oma stiil." Ma pean

seda õigeks tänini.

Võlgnen lugejale episoodi Rootsi ajakirjanikuga. Koos seitsme tüdrukuga sõidan rongiga koju. Tuleme Toila laagrist, päevitanud, kõik ühesugust rõõmu täis. Meiega ühes kupees istub pisut hallikate juustega soliidne daam. Tüdrukud sädistavad omavahel ja minuga ja äkki kuuleme oma auväärse kupeekaaslase meeldivat häält:

"Was für liebe Mädchen! Sind Sie ihre Lehrerin?"

"Ja, die sind meine Schülerinnen!"

Edasi kõneleb külaline, tema on rootslane, ajakirjanik, külastab Eestit, II raudteeklassis on igav sõita, III-s klassis näeb rahvast. Siis tuleb minu vahendusel juttu tüdrukutega: kust tulevad? kuidas laagris oli? mis isa-ema teevad? Ja ka, laulda oskavad?

Oskavad!

Laulgu talle!

31.

Üksinda ma kõnnin metsas.

Handwritten musical score for the song "Üksinda ma kõnnin metsas". The score is written on six staves. The first staff begins with a treble clef, a 2/4 time signature, and a key signature of one flat (B-flat). The melody is written in a simple, folk-like style. The lyrics are written in Estonian below the notes. The score ends with a double bar line on the sixth staff.

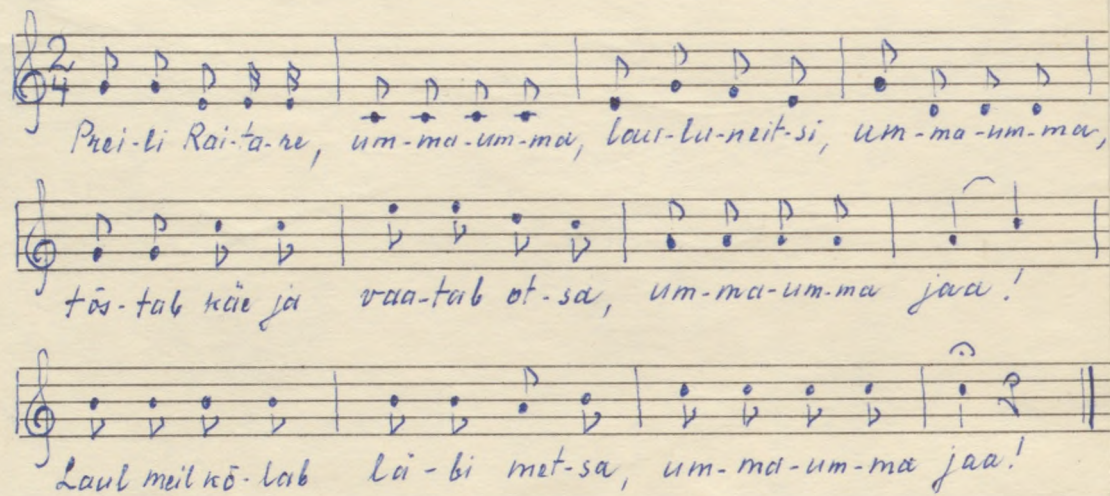
Ük-sin-da ma kõn-nin met-sas, üm-ber-rin-gi
kum-ud, ka-ud. Ü-rar is-tub män-ni ot-sas,
lin-nu-ke-ne si-nis-tab. Ti-ti-ri-ti, ti-ti-ri-ti
ti-ti-ti, ta lin-nu-ke-ne lau-lab nii,
ti-ti-ri-ti, ti-ti-ri-ti, ti-ti ti, ta lau-lab nõi-da
õh-tu-ni.

Tüdrukud tahavad veel laulda.

"Erlauben sie doch!" toetab neid meie vestluspartner.

Ja siis see tuleb. Omatehtud laul laagrielust. Kõike ei mäleta, aga seda salmi küll:

32

Nüüd on meie kupeese kogunenud teisigi rõõmsa laulu kuulajaid ja tüdrukute kelmid pilgud on publikule lauluneitsi isiku identifitseerinud. (Tõepoolest oli minu ülesanne laagris laule õpetada.) Siis laulame veel ^{Kummit} "Sind surmani küll tahan" ja J. Simmi "Kui lumi sulab...".

Seejärel läheb jutt rootslasega tõsiseks.

"Ja, jetzt können die Kinder singen und lachen, aber wer weiß, wie lange..." Tema edasised sõnad panen siia eesti keeles.

"Aga Hitler tahab meid ju alla neelata, meid, rootslasi, ja teid, eestlasi, ka, tahab kogu maailma alla kugistada. Uskuge mind, võivad tulla raske ajad, aga lõpuks kõneleb Hitler ise ja hukkab tema sõjamasin. Üelge seda oma tüdrukutele ja pois-tele, kasvagu vapraks ja kaitsku vabadust.

Ma ütlen seda oma tüdrukutele ja poistele. Nii nagu seda saab lastele öelda nende hingerahu rikumata.

Vist oli selle vestluse ajaks suvi 1938.

Algkooli V klassi maateaduse õppekavades oli ette nähtud veel üldmaateaduslikke mõisteid, peamiselt õpiti seal tundma teisi maailmajagusi peale Euroopa ja tähtsamaid riike neis, ka Euroopa riikide kolooniaid.

VI klassis tuli teise kontsentrina läbi töötada Eestimaa ja Euroopa. Neis klassides mina maateadust ei õpetanud.

Klassijuhataja tund.

Programmi klassijuhataja tundideks pole. Tunnid on laste kasvatamise teenistuses klassijuhataja äranägemise järgi. "See ei kólba õpetajaks, kes pika nädala jooksul ei leiaks kooli, laste ja maailma elust ainet, millest oma klassiga vestelda." Niisugusele kõrgemate instantside seisukohale kirjutan kahe käega alla, vähemalt sel ajal. (Elu toob sageli esile tähtsamaid probleeme, kui kenasti lahterdatud kasvatustöö plaanis kirjas seisab. Nii arvan ka praegugi.) Veel on õpetajaile südamele pandud, et klassijuhataja-tund ei tohi saada kohtumõistmiseks õpilaste üle. Muidugi on vaja kõnelda heast ja halvast, mis lasteperes juhtunud ja anda sellele hinnang, karistuste jagamise koht siin, klassijuhataja tunnis pole. Klass peab aru, kuidas elu koolis paremaks ja ilusamaks saaks. Aga mõnikord juhtub sedagi, et keegi on varastanud või valetanud, oma süü teise peale ajanud, kellegi pila-aluseks teinud. Mis siis, kui see on üldiselt tunda ja laste meeled ärevil? (Eriti vargus ja kaaslaste peale valetamine on koolis kirjeldataval ajal suure põlu all.) Tuleb hukka mõista halb tegu, aga eksinule näidata, mis ta peaks ette võtma, et pahandust heaks teha. Sellised olid toorkordsed pedagoogilised tõekspidamised, siintoodud mõtted seisavad mustvalgel "Õpetajate Lehes", "Eesti Koolis", "Kasvatuses". Mälu on tallele pannud arvatavasti olulisema, mis kord petroolilambi valgel lugedes õpetaja tähelepanu äratas ja mida ta oma töös püüdis arvestada. On õnnelikke, kes lähevad esimesel tööpäeval klassi ja on valmis õpetajad. Minust sai õpetaja aegapidi. Kuid lõpuks, mõne aja järel, sai. Loodan.

Klassijuhataja tunni kirjeldus.

See oli veidi ebatavaline klassijuhataja tund. Eks ta sellepärast olegi kohati üldkägult, kohati üksikasjaliselt meeles püsinud. (Muide: sel ajal olin juba III-IV klassi juhataja.)

Teatavasti lubasin lastele, et loen ja jutustan neile Nils Holgersonist, kui nad maateaduse tunniks ülesantud Rootsimaa hästi ära õpivad. Oongi õpitud. Isegi see tüdruk, kelle jaoks maakaart on hiina mõistatus (kas Läänemeri või Vahemeri, üks ta puha), isegi tema tõstab käe, teab Rootsimaa piirid ja mõnda muudki veel. (Ma poleks teda täna küsinudki, aga et ta nii väga tahtis... Kasu on nähtavasti nii inspekteerijatest kui "Nils Holgersonist".)

Klassijuhataja-tundi tulen, oma lapsepõlve-aegne "Nils Holgerson" kaenla all. Raamatu välimus on haletsusväärne, nii palju kordi oleme vennaga teda lapsepõlves lugenud ja ema keelu vastu teistelegi lugeda andnud. Sellepärast mõned seletavad sõnad õpilastele:

"Raamat näeb välja nagu kapsas, ärge sellest eeskuju võtke. Teda on nii kole palju loetud. Aga vaa-dake sisse, ega soditud küll pole!" "Nils Holger-soni"-raamatu väljanägemine antakse mulle vist an-deks.

Veidi jutustan, kes Nils oli, kus elas, mis ta vanemad tegid, kuidas ta riides oli, millega tegeles. Siis loen ette äramärgitud koha, kus Nils üksi kodus olles kohtub härjapõlvlasega ja hakkab viimast pilama ning halvustama. Vastutasuks moondatakse härjapõlvlane poisi sama väikeseks ja inetuks, kui tema, see pilgatu, ise on.

Härjapõlvlaste mõistatus vapustab klassi.

"Miks see nii juhtus?" küsin.

"Nils oli ise härjapõlvlaste vastu paha," vastatakse.

"Mida tegi Nils halvasti?"

Vastus on asjakohane.

"Tõstke käed, kes arvavad et karistus oli õiglane!"

Kõhklus. Siis arvatakse, et nii raskelt poleks olnud tarvis Nilsit tühjendada.

Ma olen õpilastega nõus. Nils solvas härjapõlvlast rängalt, aga ka härjapõlvlane oli pahatahtlik. See polnud niisugune hea väike meheke nagu meie päkapikud.

Loen nüüd, kuidas tilluke Nils koos isahane Marti-
niga kodunt ära lendas - ja miks? Arvake!

Üteldakse, et Nils kartis: isa-ema ei tunnegi
teda ära, ta on nii moondunud, võibolla nad ajavad
ta minema.

"Ja mis isahane seljas viga sõita!" lisab üks
ettevõtlik naakmann. (Eks tema lendaks ise ka meel-
sasti!)

Jutustan edasisi sündmusi lühidalt, vaatame kaar-
dilgi, kuhu see uljas lend siis läks.

Siis loen mõned lühikatkendid raskustest, mis
pikal reisil ette tulevad: külm, toidupuudus, kaval
rebane ohustamas isahane.

"Mis oleks juhtunud, kui rebane oleks isahane
Martini ära murdnud?"

"Nils oleks ka otsa saanud."

Jälle jutustan ja loen katkendeid, kus eriti ilm-
siks tuleb Nils'i ja isahane sõprus ja vastastikune
abi.

"Mis te nüüd ütlete isahane ja Nils'i kohta?"

"Nad olid sõbrad. Isahani hoidis Nils'i. Nils hoi-
dis hane ka."

Veel leitakse:

"Ilma isahaneta oleks Nils ammu surnud olnud."

"Isahani Martin ja Nils olid väga truud sõbrad."

Vaatame veel kaardilt, õige küll, täpsust taga
ajamata, millise tee need kaks koos olid läbi käi-
nud, kus koduteele pööranud ja siis saavad lapsed
teada, et rändurid lähenevad kodule.

"Ja kas teate, kellega kohtub Nils kodu ligidal?
Selle härjapõlvlasega, kes ta endasuuruseks moondas.
Isahani Martin oli veidi kaugemal ja härjapõlvlane
ütles salaja Nilsile:

"Sa saad oma endise suuruse ja kuju tagasi, kui
su isa ja ema isahane ära tapavad. Muidu jääd alati
inetuks pisikeseks härjapõlvlaseks!"

Ma küsin oma tüdrukutelt ja poistelt:

"Kuidas teie oleksite otsustanud, kui oleksite
olnud Nils'i asemel."

Silmapiilkselt tõuseb üks käsi, varsti palju

teisigi.

"Parem ikka härjapõlvlaseks jääda, kui sõpra ära lasta tappa."

"Mis te arvate, mis Nils tegi?" pärin edasi.

Kõhklus. Siis:

"Ega Nils ka ei lasknud isahane surma saata."

"Kuulake siis edasi!"

Loen dramaatilise katkendi, mis jutustab, kuidas Nils, pisike Nils oma suure kisa ja appitõttamisega isahane Martinä elu viimisel silmapilgul suudab päästa ja oh imet, gaab selle peale vaatamata oma endise suuruse ja välimuse tagasi.

"Mis te nüüd Nilsist arvate?" tahan teada.

"Nils oli täitsamees. Nils ei tahtnudki suureks saada, kui isahani peab selle eest surema."

"See oli Nilsi poolt tõeline truudus," ütlen omalt poolt.

"Truuduse palgaks ta endiseks saigi," ütleb üks terane tüdruk.

"Selle raamatu kirjutas rootsi kirjanik Selma Lagerlöf rootsi lastele. See on väga kuulus raamat." Selle eest sai Selma Lagerlöf väga suure auhinna, mida nimetatakse Nobeli auhinnaks. Ainult kõige suuremad kirjanikud saavad Nobeli auhinna. Ja kõige suuremad teadlased."

"Kas Nils Holgerson on saaga?" esitan veel küsimuse.

"Jah," arwab klass.

"Ei ole, see on Selma Lagerlöfi välja mõeldud muinasjutt. Aga saagad on nii vanad, nii vanad, et siis veel kirjutada ei osatudki. Saagasid jutustati suusõnal ja alles siis, kui inimesed kirjutama õppisid, panid nad ka saagad kirja."

"Kuid mis te arvate, mispärast Selma Lagerlöf selle jutu rootsi lastele kirjutas?" jätkan pärimist.

"Ta tahtis, et lapsed oleksid truud," saan just selle vastuse, mida põnevusega ootan.

"Sul on õigus. Kuid on veel teine põhjus. Selles juturaamatuse on väga palju lugeda Rootsimaa, missu-

gune on Lõuna-Rootsi, Kesk-Rootsi, Põhja-Rootsi, kõik kohad, kust Nils ja isahani läbi lendasid. Aga selle lühikese tunniga ei jõudnud me ju kõike lugeda. Selma Lagerlöf rääkis rootsi lastele selles jutus palju Rootsimaast, et nad õpiksid teda tundma ja armastama. Ja mis maad meie peame kõige paremini tundma ja kõige rohkem armastama?

"Eestimaad," ütleb üks ja kõik on nõus, ka mina.

"Aga mina tahaksin teisi maailma maid ka vaatamas käia," avaldab oma mõtet sama ettevõtlik jõnglane, kes varem leidis, et tore oleks Nilsi asemel isahane seljas lennata.

"Hea mõte," vastan. "Kes rändab, saab targemaks. Aga pärast ringirändamist olge truud ja tulge Eestisse tagasi."

Lõpetan tunni, kuigi kella pole olnud. Las mõtlevad ise edasi.

Märkused: "Nils Holgersoni" raamat annaks veel palju võimalusi arutlemiseks. Aga see oli ju III-IV klass. Mulle näib ka praegu, et tunnis peamiselt sõprusest ja truudusest rääkida oli õige. Kas teie minu asemel oleksite kirjutanud tunni algul tahvlile selle teema: sõprus ja truudus? Mina ei kirjutanud.

Ja lugesin ma ise katkendeid ette seepärast, et raamat oli gooti šriftis. See polnud enam kasutusel ja harjumatud tähekujud oleksid laste ettekanded muutnud ilmetuks.

Mõne aja pärast ilmus "Nils Holgersoni" uuustrükk "Looduse" kirjastamisel. V-VI klassis sai seda koolikogust laenata ja kaanest kaaneni läbi lugeda.

Vahetund.

Kes ei teaks, et kõige parem tund koolis on vahetund! Ei, ei, suurtes tuhande- poolteisetuhandelise õpilasarvega mammutkoolides seda ei teata. Trügimine uue kabineti ukse taha, raske koolikott käe otsas, kohustuslik jalutamine, seegi vahel rüsinas. "Vahetund on kõige halvem tund," ütles mu kadunud tütrepoeg, "mehejuttu (!) ajada ei saa; joosta, hüpata ega mürada ei tohi, kohe on õps harjas!"

Kuid hea vahetund vormib last inimeseks samuti kui hea tund.

Arvan, et Sonda koolis oli, ehk on praegugi, vahetund see kõige parem tund. Peale selle, et klassiruumist tuli lahkuda, polnud vahetunni veetmiseks eriliisi eeskirju. Ei olnud käsku jalutada ja ei pandud pahaks veidi elavamalt liikumist. Nurka kedagi ei pandud, oli vaja mõnd rüblikut korrale kutsuda, aitas korda pidava õpetaja sõnastki. Noh, haruharva mõni rüblilik seina ääres seisis ka. Sügisel-kevadest kuiva ilmaga muudkui kõik see pere õue: jooksmine, müramine, mängimine, kõndimine. Tunni algul nägi õpetaja enda ees klassis rõõmsaid nägusid ja õhetavaid põski. Talvel tuli läbi ajada kahes universaalse otstarbega ruumis (garderoob, võimla, rekreatsiooni-ruum).

Tüdrukud muidugi mängisid vahetunni ajal ringmängu. Kõik polkad ja valsid said sulaselgeks. Ega muidu oleks terava sulega õpilane Hilda Pahka pikemas kooliteemalises luuletuses öelnud:

"Vahetunnis trallallaa
lööb Inna tantsu Teklaga!
Inna on meil tantsijanna,
rõõmsalt paneb maha kanna. Jne.

*Krandsi all on uust hui,
seda märkab Tagam pi.
Lõnda hirtist parum viidi,
põlvandis saab mu kläidi.*

Rohkem ei mäleta ei mõnda ega Hilda Pahka-Kaunist.

Üks neist ringmängudest käis nii:

33.

Siidilipp ja hõbepurjed

Ring lügab jalutades. Rohkvaasunt.

Sii-di-lipp ja hõ-be-pur-jed, kuld-ne laev läks me-re-le,

Sii-di-lipp ja hõ-be-pur-jed, kuld-ne laev läks me-re-le.

Polka.

E-ma te-gi mul-le uu-e val-ge põl-le, põll o-li pi-ka

paal-te-ga! E-ma te-gi mul-le uu-e val-ge põl-le,

põll o-li pi-ka paal-te-ga!

2. salm	Laeval olid noored mehed
keda hüüti madrusteks.	Polka
3. salm	Laevameeste juurde tuli
noor ja ilus tütarlaps.	Polka
4. salm	Õelge, armsad laevamehed,
olete mu venda näind?	Polka
5. salm	Ütle meile, armas piiga,
kuidas vend sul välja näind?	Polka
6. salm	Vennal olid sinisilmad,
lokkis juuksed, kübar peas.	Polka
7. salm	Ütle meile, ilus piiga,
mida lubad leidijal?	Polka
8. salm	Esimesel'leidijale
luban siidirätiku.	Polka
9. salm	Teisele ma leidijale
luban kullast sõrmuse.	Polka
10. salm	Kolmandale, nooremale
luban iseenese.	Polka

11. salm Iubari talle eluajaks
olla purjepesijaks. Polka
12. salm Ehk küll valged vahtusained,
purjed valgemaad on veel. Polka

Ja teine ringmäng.

34. Mu isamaa armas.

34

Ringis jalutamine.

Mu i - sa-maa ar-mas, kus sin-di-nud ma, sind

ar-mas-tan ma jär-gest ja kii-dan lau-lu-ga. Sind -ga

Val-sad on ar-mu-hoi-vad, kui nad si-da-mu-se sa-avad,

seal-nad seis-vad kau-a, kau-a, val-mis-ta-vad kül-ma hau-a.

Tal-vel ka-tab sü-gav lu-mi, su-vel vae-rab ras-ke u-ni..

Ehk küll u-ni vae-rab mind, kül-lim, ma ei jä-ta sind!

2. salm Ei seedit, ei palmid ei kasva me maal,
meil siiski kenad männid ja kuused-kased ka.

(Valss)

3. salm Ei hõbedat, kulda ei leita me maal,
kuid viljakandjat mulda on küllalt
igal pool. (Valss)

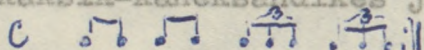
katse ajalugu õpetada ja selle kaasnähtused ununevad. Olen õpetajana ükskõik millises klassis niisama enesekindel kui olin õpilasena koolipingis. Ma tean, mis valmistab õpilastele raskusi ja kuidas klassis toimida, et lastel oleks kergem neid ületada. Mõistan, et terane ja elav poiss võib ühe ja teise asjaga hakkama saada ja kuidas käituda, kui ta mõne "atraktsiooniga" toime tuleb. Hea on olla õpetaja.

Laulutunnid helisevad ja kõlavad kõikides klassides. Igal pingil on meil nüüd Riho Pätsi noodiraamat, ilusaid laule täis. Elavalt on mees Endel Kangro, toona V klassi poisi säravad silmad, kui ta rahvaviisi "Muru Antsu ainus ingel" soolo-osa laulis ja klass lustlikult "kaasike" vahele hõikas ning Grete Toomik vahepeal "ainsa ingli" lauluread oma kätte sai:

"Oh mu armas emakene, (kaasike)
oh mu armas isakene, (kaasike)
laske kosjad välja sõita, (kaasike)
ma võin sigu, lambaid sööta! (kaasike)

Ja on mees, kuidas kolmehäälises "Midrilinnu mängus" Lilli Valdru kõrge flöödihäälega üksi ülemist saatehäält tervele koorile kaasa kõlada laskis.

Inspektor Linsi tuli V-VI klassi laulutundi ja võttis kaasa koolijuhataja L.Läti. (Tol ajal koolijuhataja õpetajate tunde ei kontrollinud, oma tööst vastutas õpetaja ise.) Märkasin kohe, et klass tahtis mõlemale näidata, mida ta oskab, et ta on minuga n.ö. ühel pool barjääri. Laulsime hääled lah-ti kaksik-kaheksandikes ja trioolides:

ja kui siis "Mingem üles mägedele" ette võtsime, tegime selles esineva triooli nii kergelt ja täpselt, kui ei kunagi varem. Laulsime "Kaljuvald, mu isamaa" ja poiste hääldes põrisesid trummid ning trompetid. "Sind surmani küll tahan" - Kunileiu kaunis viis Koidula sõnadele kõlab kord õrnalt, kord rõhutatult. Mis siis rääkida Riho Pätsi "Virulaste vanast tant-sust" ja kauge maa merimeestest uljast laulust "Meil tuuled sõnumeid toivad"! (Praegu, 1987.a. on tõeline

R. Pütsi lastelaulikute laulude come-back, kõlavad nad nii tele- kui raadiosaadetes.) Ja nagu kord varemgi kirjeldatud, inspektor Linsi kasutab oma kontrollimis- ja vast ka ergutusmeetodit. Ta viipab ühele terasele poisile (ja satub ka heale viisipidajale):

"Vaata sina, mis su nimi on?"

"Meinhard Nurmoja," vastab küsitud beipalt.

"Mine tahvli juurde, Meinhard Nurmoja, ja kirjuta sol-mažoor! Ja lõppu kolmkõla!"

Meinhard kirjutab. Ei, ei unusta fa-dieesi.

"Nüüd laula ära, kolmkõla ka!" ja mulle: "Palun, andke viiulil g!"

Meinhard laulab.

"Miks on heliredelis fa-dieesi?"

"Muidu kõlaks valesti," sõnab Meinhard ja seletab asja ülsipulgi ära, endal meri põlvini.

"Kas mõni heliredel on veel ühe ristiga?" läheb küsitlus edasi.

"Mi-minoor," ütleb Meinhard, "aga seal võib ka re ees rist olla, siis kõlab veel kurvemalt." Tal on hea meel kõik oma tarkused välja kraamida.

"Kirjuta kolmkõla!"

No kui nüüd kirjutab võtmemärgi järele, peale fa-dieesi ka re-dieesi! mõtlen mina hirmuga, aga ei kirjuta.

"Laula ära!" ja mulle: "Preili Raitare, palun andke talle viiulil e!"

Meinhard laulab.

"Sa oled tark poiss!"

Meinhard särab oma pinki minnes üle näo nagu täiskuu. Mina säran samuti.

Inspektor küib veel paarist minu tunnist läbi. Nagu ära tehtud täna!

Pärast kontrollija ärasõitu ütleb koolijuhataja mulle:

"Teate, mis härra Linsi mulle teie kohta ütles: "Preili Rosenberg valitseb kõiki klasse. Kas ta pole mõtelnud koolijuhataja koha peale?"

Mul jääb suu lahti. Kui kõnevoime tagasi saan, lausun:

"Ma pean siin Sondas veel kümme aastat õppima, võibolla siis saan nii mõelda."

"Aga teil on ju tõesti kõik klassid peos," vastab juhataja ja lisab: "Mulle muidugi meeldiks, kui te äramineku mõtteid ei hauks."

Ei, ei hau.

"Ainult hoidke mind ajaloo tundide eest," sõnan. Naerame.

Vahel oli koolis tõesti raske. Olin juba taibanud, et alati pole mitte lapse süü, kui ta kodus on õppimata jätnud. Kord noomisin I klassi poissi, kes jälle oma lugemistüki kallal kogeles ja kügeles:

"Ise oled hea poiss ja vaata kui pikk juba, miks sa siis paremini ei õpi?"

Ja siis kostab laps sõna-sõnalt:

"Isa peksas eile emada ja mina ei saanud õppida."

Klass on hiirvaikne. Ütlen,

"Siis ma sind ei noomi. Sa mõtle nii, et neid noomitussõnu ei olnudki ja teised lapsed mõtlevad samuti."

Kui kahvatu, kõhn ja hõõtsusväärne näib korraga see poiss!

Pärast rääkisin poisikesega nelja silma all.

"Kas isa oli eile joobnud?"

"Jah!"

"Kas seda juhtub tihti?"

"Palgapäeval."

"Kas sina ka lüüa saad?"

"Ma hoian eemale, lähen õue või poen voodisse."

"Teeme nii: kui isa jälle purjus peaga tige on ja sina õppida ei saa, siis ütle mulle kohe hommikul, tule minu tuppa, teistel pole seda tarvis teada. Siis ma sind ei küsigi."

"Kui isal pea selge on, siis ta hoiab mind," sõnab poiss, "ja emaga on ka hea."

Ta käis tööpoolest mõnikord ütlemas, et... et ta ei saanud õppida. Aga muul ajal oli tal õpitud, tundub, et nagu paremini kui enne.

Üks teine lugu IV klassi poisiga, kellest ma igapidi lugu pidasin, nelja-mees, krapsakas ja ergas. Millegipärast võtsin tunni ajal ta vihiku enda kätte - midagi näis seal valesti olevat. Vihiku vahelt libises pingile paberileht rõveda plangujoonisega ja siivutute sõnadega, kelle aadressil, pole tähtis. Võtsin paberi ära ja ei lausunud sõnagi. Poiss oli kõrvuni punane, tal oli hübi ja hirm. Selline asitöönd põhjustas tol ajal elukommete (käitumise) hinde alandamist 2-le. Aga elukommete hinnet 5 peeti pühaks ja puutumatuks õpilaste, nende vanemate ja õpetajate seas.

Mõtlesin tundide lõpuni, kuidas asi lahendada. Tundide lõppedes püüdsin süüaluse kinni ja viisin oma tuppa. Ütlesin:

"Sinust ma poleks seda uskunud, kui ise ei näeks. Kas poleks olnud parem, kui see joonis ja need sõnad oleksid olnud olemata?"

"Oleks küll!"

"Kas praegu saaks veel nii teha, et see kõik oleks olemata?"

"Ei saa!"

"Mis mina pean nüüd tegema, mis sa arvad?"

"Ei tea, vist peate ütlema koolijuhatajale..."

"On siiski üks teine võimalus," lausun, viskan paberitüki kõige täiega pliidi alla ja panen põlema.

Seni oli poiss nüost valge, nüüd hakkavad tal silmad sorinal vett jooksuma.

"Mine koju. Sa nägid, ma talitasin nii, et see asi jääb olematuks."

Poiss äigab korraks üle silmade, teeb oma kõige ilusama kummarduse ja kaob.

Ma ei rääkinud sellest juhtumist kellelegi. Mitte kellelegi, aamen ja halleluuja. Siin seisab ta esimest korda.

Poiss kasvas tubliks meheks. Palju aastaid hiljem, kui olin juba ligi viiskümmend ja mu Sonda aeg oli kauge minevik, käisin vanas kallis Sonda koolimajas vilistlaste kokkutulekul, tantsisin temaga ja ajasin juttu. Kas talle meenus see vana

lugu? Küllap vist. Ta suhtus minusse eriti südamlukalt.

Üks uus juhtum. Meil on raske mõista lapse hinge, kes oma vaimuomaduste poolest jääb teistest maha, kelle vaimu- ja tundeelu näib ja ehk ongi tõnts. Sellised lapsed õpivad praegusel ajal erikoolides või tasandusklassides. Kolmekümnendatel aastatel neid võimalusi polnud, igal juhul mitte maalaste jaoks. Ka ala-arenenud õppisid tavalises koolis ja neid esines Sondaski - õnneks vähe. See poiss, kellest juttu tuleb, oli pärast nelja kooliaastat üle viidud III klassi. Ta luges ja arvutaski sellise ettevalmistuse järel nii, et kuidagimoodi suutis III klassis õppetööst osa võtta. Loetust või tunnis räägitust ei suutnud ta teha otsestust ega järeldusi. Ortograafia oli tema jaoks terra incognita. Ta oli täielik düsgraafik ja kõik minu pingutused õpetada teda õigesti kirjutama jooksid liivale. Kuid kodutalus oli ta täie töömehe eest väljas. Seal ei liikunud tal ei käsi ega mõte lüngerdi-longerdi.

Kord tegime III klassis etteütlust suurtähtede ja liitsõnade peale. Eelmisel päeval olin kõnealusele poisile pärast tunde etteütluse teksti lugeda andnud, lootsin, ehk on sellest abi. Nüüd siis ütlesin ette esimese lause:

Kusta Raudjal on Kodavere mehi.

Õhtupoolikul lugesin oma murelapse vihikust:

Ksta Rratjal Kodar mhi.

Poisi pinginaaber oli juba ammu märgile pannud, kuidas tema kõrval istuja kirjutab. Vahetunnil pärast vihikute kättesaamist, s.o. järgmisel päeval, oli ta haaranud õnnetu vihiku, hüpanud mööda klassi ja hõisanud:

"Vaata see ja see kirjutab Prrrt mihhi!

Asjaosaline ise võttis kogu lugu stoiliselt ja ei teinud väljagi, kuid kaks kaastundliku südamega tüdrukut tõstsid järgmises tunnis käe ja rääkisid asja ära, öeldes ka oma arvamuse:

"Aga ta ei saa ju paremini!"

Kaebamine pole ilus. Aga tegu oli kaebamisväärselt inetu. Ütlesin:

"Igäühel on mõni asi, mis hästi ei lähe. Mina näiteks ujun halvasti ja meest alla suusatades kukun, kas järgmisel vahetunnil karjud, et preili Raitare Uljastel suusatades muud ei teegi kui käib kākarkaela? Siin mõned IV klassi lapsed ka kirjutavad "antsid" ja "kantsid" ja "rauttee". Ja mitme lapse vihikus on niisugused ilusad sõnad nagu "mustaid lehmaid" ja "punaseid sõstru". Kas nüüd hakka-me kõik vahetundide ajal seda üksteisele kuulutama? Aga tõstke käed, kes oskab hobust rakendada? Kes oskab äestada? niita? hoburehaga riisuda? rukist siduda? (Tõuseb üksikuid käsi.) Tema, keda sa narritasid oskab kõike seda."

Nüüd ärkas ka kaitsealune ja ütles:

"Ma olen künda ka proovinud!"

Sellega meie jutt lõppes.

"Ehk mõtlevad natuke järele," lootsin mina.

Praegu, ligi kolmveerand sada aastat turjal, mõtlen, kui tore see on, et lootus Pandora laekasse alles jäi. Igal pedagoogil peaks olema oma Pandora laegas. Poleks ma seda ajaloo-tundide ajal kaotanud, ehk polekski need siis nii viltu läinud.

Tundidest vabal ajal toimub koolis peale pidude, tähtpäevade tähistamise ja eelpool paberile pandud klassiväliste ürituste veel üht-teist põnevast. Kõnelgem sellestki.

Ühel heal päeval selgub, et kooli tuleb esinema mustkunstnik Castrozza, nimekas artist, Eestimaa lätlane. Toogu iga laps 10 või 15 senti, hoolekogu annab ka raha, siis jõuame kinni maksta. (Sisse, vaatama, saavad endastmõistetavalt ka need, kel ehk selleks raha napib.)

Mustkunstnik, imetegija, võlur! Midagi tavatut! Kool lõõb kihama.

Atraktsioonipäeval trügivad poisid lükand-seina kahe klassiruumi vahelt lahti - kõik see mees mahub nüüd nõidust vaatama.

Castrozza ilmub meie ette frakis ja silmipimestavalt ilusa naisassistendi saatel. Osake esinemispinnast on varjautud sirmiga, millele on salapärased

värvilised linnud ja taimed kaunistseks peale maalitud. Sirmi tagant ulatab assistent maestrole rekvisiite.

Mida räägib illusionist, laste meelest pea-aegu maag või šamaan?

"Lapsed, ma ei ole nõiakunstnik. Kõik, mis te näete, on minu käte osavus. Ja peale selle juhin ma teie tähelepanu triki tegemise liigutustelt kõrvale."

Kohe näidatakse meile esimest numbrit. Heledad kuulikesed libistatakse tumedasse riidekotikesse, aga kui see ümber keeratakse, päris pahupidi, pole kuulikesi ollagi. Nii ilmuvad ja kaovad need mitu korda. Siis seletab meister, kuidas ta seda teeb, ja sooritab triki aegluubis.

Niisama lihtne!

Tuulispeadele, kes arvamust avaldavad, et küllap nemad ka selle meistertükiga toime tulevad – mõni päev harjutamist! valab Castrozza nagu külma vett kaela:

"Mina õppisin seda kaks aastat!"

Oi-oi!

Kõik, mis nüüd toimuma hakkab, sünnib otse meie nina all ja vahel päris õpilaste keskel. Nõiameister (kuigi ise väidab, et ta seda pole) nopib õhust kümme kaupa paberõisi ja puistab need lahtisesse vihma-, ei, päikesevarju, mida tema kaunis kaaslane käes hoiab, kuni panipaik kuhjaga täis. Punased, rohelised, kollased sahisevad siidrätid ilmuvad paberituutust, mis lastelt saadud joonistuspaberist nende silme all kokku keerati. Järsku on rätikud – taeva arm! kokku sõlmitud ja mustkunstniku väikese käeviipe järel jälle sõlmest lahti. Võluva naeratusega assistent viib nad sirmi taha ja toob sealt uusi vahendeid. Castrozza kõlistab veidike ilusaid hõbedasi rõngaid ja neist saab ahel; veel veidi kõlinat ja kohe ripuvad ühe rõnga küttes kõik ülejäänud justkui võtmed kimbus. Veel kord: oi-oi! Suurte täringute ja kirjute kastidega mängitakse

saladuslikku mängu, ikka ilmub peidetud täring välja sellest kastist, kus ta ühegi loodusseaduse järgi ei tohiks olla. Poiste juustest leiab võlur värvilisi kuule, tüdrukute omadest hõbeliblikaid. Kõigele paneb krooni pähe 10-kroonise paberraha lugu.

Toodagu imetegijale mõni toores kartul. Tuuakse. Kas koolijuhatajal juhtub olema taskus paberraha? On, kümme krooni. Kirjutagu omanik rahale oma nimi ja pistku ta siis enda kuue rinnataskusse. Tehtud. Andku nüüd üks laps temale, Castrozzale kartul, üks-kõik milline. Antakse. Nüüd hakkab meister kartulit koorima, kõik see pealtvaatajate-parv tema ümber ja kartuli seest tuleb ilusasti rullikeeratuna välja kümnekroonine, koolijuhataja nimi peal. Viimane kahmab oma rinnataskusse - see on tühi!

Järgmisel päeval nõuab iga klass minult seletust et kuidas see kümnekroonine kartulisse sattus. Õpetaja peaks ju teadma. Jah, kallid lapsed, seda ma küll ei oska seletada! Aga teisi trikke? Ka mitte. I-II klass imestab: kuidas võib olla asju, mida koolipreili ei tea! Vanemad klassid on vähem naiivsed.

Koolis käib teisigi külalisi. Kord tuleb üks muusikantide paar kontserti andma: viiuldaja ja klaveril saatja. Nimed on küll meile tundmatud, aga mängigu peale: 10 senti igalt õpilaselt, 25 õpetajalt. Kuulame natuke Mozartit: ilus, aga mozartlik sära puudub; veidi Brahmsi "Ungari tantse":hoogsad, aga ungarliku temperamendita; Rimski-Korsakovist üht-teist: võluvad viisid, kuid *pycckaa gywa'* st jääb puudu. Siis veel Leharist looke ja muud see-sugust. Viiul siiski heliseb ja saatjagi ei lase märgist mööda. Lapsed kuulavad: ilus! Ei vaidle vastu, ainult et nagu ütleb üks hoopis hilisem laulusalmike: see pole see!

Mõne aasta pärast ilmuvad samad pillimehed uuesti, veelgi kulunud väljast kui seest. Viiul ikkagi veel heliseb, ei kääksu: küllap tänulikusest ammu möödunud ilusate aegade eest. Nähtavasti

on mängijail meie 10 sendi kaupa kokkukorjatud kroonikesi tänase-homse leivapala (ja võibolla ka millegi krepkima jaoks) hädasti vaja.

Ühel ilusal päeval astub koolimajja teistsugune mehikene, kaasas päratu ports maale. Lööb ette tõendi, mis kinnitab, et omanik on olnud Võru seminari töötaja; suusõnal lisab mees: ta olevat seal joonistamist õpetanud. Las lapsed vaatavad tema maale ja õpetajad ehk ostavadki; hind 3-5 krooni tüki pealt. Maalid on - maalid. Luiged, vesiroosid ja hundinuudid käresinisel veel. Kärtsrohelised kased roosa õhtutaeva taustal. Punased ja kollased roosiõied lillas vaasis - just nagu päris.

Näeks mees viletsam ja abivajajam välja, paneksime, õpetajad, ehk igaüks krooni ja ajaksime ostetud pildi pärast ahju, aga kõne all oleva maalikunstniku riietus, tervisest rõõsk nägu ja iseteadvus räägivad teist keelt. Suur tänu, meie joonistamisõpetaja teeb ise pilte, meil neid seinad täis. Lastele ei tasu näidata, kust nendel nii suurt raha võtta, kui vaja. Ei külaline olegi pettunud. Tema läheb siis edasi, mujal ostetakse küll. Tõenäoliselt saab ta neist lahti, maalikunst on rahva seas veel võõras maailm. (Kuigi rahvarõivastes ilmnev harukordne värvi- ja vormi-ilu eeldaks muud.) Meie kooli õpilastel on L.Läti kool, vaevalt et nemad oma vanematel basevad seesuguseid turupilte osta. Nende endi akvarellid on sootuks midagi muud, siis juba riputatakse need kodus seinale.

Otseselt õpetajaid külastavad mitmesugused ametmehed. Astub sisse kääriteritaja - oi, tere tulemast! Ärireisil olles leiab meie koolimaja üles kirjastusühisuse "Loodus" juhtiv tegelane Hamburg, äärmiselt soliidne mees, seekord firma esindaja rollis. Laob meie ette rea brošüüre, vaadatagu neist, mida kõike "Loodus" varsti välja annab ja tellitagu, kui leidub soovipärast. Temalegi tere ja jumaline pealegi. Peale ta ei käi, me tellime niisamagi.

"Kallid teie raamatud ju on!"

"Vaimuvara on ikka kallis," pareerib Hamberg,

"aga milline hea paber ja nimekate kunstnike illustratsioonid! Vaadake "Kunstiajalugu", autor Vaga; kriitpaber ja esmaklassiline värvitrükk!"

(Jah, on küll.)

Vahel tahab mõni hakkaja noormees vägisi meie elu ja vara kindlustada. See on tema leivakannikas. Aga mis meil oma elu kindlustada, elame niigi...kui sõda ei tule. Varandust pole meil ollagi, lapsi ka mitte, (mõnel on küll, aga agendil pole vaja seda teada, siis ta ei lahku nii-peagi.)

"Kui just kindlustaksite meie preilile pikka ja ilusa mehe!" norib koolijuhataja; kas agent või mind, ei tea.

Kurb küll, vaat selliseid kindlustuspoliise nende suure põhikapitaliga äri ei väljasta. Head aega!

Korra siseneb ebamäärases vanuses daam, linnaproua Tammsaare kartoteegist (vt. "Tõde ja õigus" IV), sel-line, kes täagib "raffas", "koffi" ja "pfui"! Tema kaubitseb ehetega: selge kuld, puhas hõbe, ehtsad kalliskivid. Tahab mulle üht kahtlase väärtusega keed mitte kaela panna, vaid kaela määrda. Veenab mind peenes linnakeeles. Mina pole kõigele vaatamata nõus. Seda paneb daam pahaks, krimpsutab oma lillekaspuna-seks värvitud huuli ja lausub:

^h "Jah, niisuguseid asju ostavad ainult need, kes peentel õhtutel ja ballidel käivad. See sakslase proua, kes jaama ligidal elab, phalus (!) mind kindlasti ta-gasi tull^o ja kinnitas: "Ich werde unbedingt etwas für meine Tochter kaufen!"

"Und ich werde solche Sachen nur aus einem soliden Geschäft kaufen," sähvan vastuseks, ega minagi puust ole, "und jetzt bitte entschuldigen sie mich, ich ha-be ^{keine} ~~kein~~ Zeit mehr für solch eine Schacherei! Mein Freun-deskreis wartet auf mich mit einem neuen Album von Impressionisten!"

Ai-ai-ai! See oli nüüd küll pahasti! Ei balle, ei pheeneid õhtuid, hoopis mingisugused impressionistid! Daam lahkub kiirelt, solvang oli ootamatu.

Koolijuhataja Artur Vihtma (Vihtmann).

Pärit oli Artur Vihtma kuskilt Võsu-Käsmu kandist, täpset kohta ei tea. Tema isa Hans Vihtmann oli minu teada põllupidaja. Pärast isa surma jäi koht Artur Vihtma vennale. Artur oli oma pärandiosa ilmselt koolitamisega kätte saanud, vennale tal pretensioone polnud. Ja suuruke see maalapikegi oli.

Kas Artur Vihtmal oli gümnaasiumiharidus või mingi muu, seda ma ei tea. Kuid milline eruditsioon ja mõtlemise nõtkus! Mõistus oli tal oi kui terav, tore praktiline oskus kooli majandusasju ajada ja hea taip vallaistadega lähedat läbisaamist hoida. Kui vaja, tegi väiksemad parandusedki koolimajas oma kätega ära. Elutarkust oli tal küllaga, raamatutarkust samal määral.

Lastega käis härra Vihtma, nagu siis öeldi, rahulikult ja heatahtlikult ümber, ei peljanud naljagi teha. Autoriteet oli tal vankumatu, aga hirmu ta ees ei tundud. See viimane lause maksab nii õpilaste kui õpetajate kohta.

19-aastaselt oli ta, ka vist põhja-ranna lähikonnas õpetajaks hakanud, mõne hea aasta järel aga Venemaale siirdunud. Sealgi töötas ta hulk aastaringe õpetajana, see on kindel, hiljem oli minuteada panga-ametnikuks või bolle et Peterburis (Petrogradis); viimased andmed võivad olla ebatäpsed. Igatahes oli ta Venemaal kokku puutunud väga mitmesuguste ringkondadega, välja arvatud vürstlik ja krahvlik kõrgkiht.

Pärast Tartu rahu opteerus A. Vihtma Eestimaale; nagu ta ise ütles, seljariietega ja vene-eesti sõnastikuga. Siin sai ta algkoolijuhataja koha Sondas. Oma eelduste järgi oleks ta sobinud ka kõrgemasse ametisse. Kuidas veel oleks sobinud! Meile jälle oli hea, et ta Sondas oli.

Hr. Vihtma ja õpilased ... Tunnid olid tal huvitavad ja matemaatika tegi ta lastele nii selgeks kui selgeks. I klassis näiteks ei kasutanud ta üldse matemaatikaõpikut ega andnud kodus ülesandeid teha. Ju saadi asjaga hakkama niisamagi.

Kord olin III-IV klassis tunnis ja kuulsin läbi

vaheseina, kuidas I-II klassi lapsed hr. Vihtma tunnis iga natukese aja tagant naerda rōkkasid. Hiljem selatas I-II klass mulle, et nemad teinud hr. Vihtmale aprilli. (Oli jah 1. aprill, olin minagi omal nahal tunda saanud.) Siis hakanud hr. Vihtma neile aprilli tegema, ikka ühele ja teisele ja kui paljudele veel, ja nemad kukkunud elati sisse.

Meil oli üks õpilane, parajasti 11-12 aastat vana. Tema nime pole meil tarvis teada, olgu see siis tinglikult Volli. Tinglikult!

Volli kodu oli vaene. Isa-ema töötasid, aga palk läks suures osas teada kuhu - pudelisse. Volli riided olid elavaks näiteks ema hoolimatusest poja vastu. Käte ja kaela puhtuski polnud kiita. Teiste poistega sai elavaloomuline väikemees läbi, eriti teda ei arvestatud, aga kõrvale ka ei tõrjutud. Mis tunnis õpetati, pani kõrva taha, kodus õppis, kui see võimalikuks osutus, kõige tähtsama ära.

Seesama poiss varastas poest enne jõulupühi präänikuid ja kukkus sisse. Ärijuht asja suure kella külge ei pannud, teatas vaid koolijuhatajale.

Volli kutsuti kantseleisse koolijuhataja ja õpetajate ette. Seal ta seisis, käiseotsad narmakil, kuue eest nõõp puudu, nina pühkimiseks kuuekäis. Kas kuue all särki oligi... Mõnikord polnud.

Koolijuhataja Vihtma kõneles Volliga rahulikult ja sõbralikult (süü oli poiss juba üles tunnistanud):

"Eile sa võtsid väikese asja, aga väikesi asju võttes varastama õpitaksegi. Pärastpoole harjud ära, hakkad suuri asju varastama. Ja mis siis saab? Sind pannakse ju vangi. Mina arvan, et ega sa isegi ei tahaks varas olla."

"Ei taha," kostis vaese patuse õnnetu hääl.

"Ära enam kunagi vōōra oma vōta!"

"Ei vōta!" töötas Volli.

Koolijuhataja tahtis veel poisisüdametunnistusele koputada ja täiendas oma juttu:

"Ja ega need näpatud präänikud sulle ei maitsenudki!" Järgnes Volli hämmastamapanev vastus pooleldi läbi

nutu:

"Maitstesid küll."

Juhataja ütles:

"Sa saad ju kooli jõulupuul paki."

"See saab ruttu tühjaks," kostis poiss.

"Aga kodus?" päris juhataja.

"Kodus ei osteta mulle."

Juhataja tegi üsna lahke näo:

"Pühi teil ju kodus peetakse?"

"Peetakse küll, ema teeb verivorsti ja mina toon kuuse," seletas poiss.

"Ja isa?"

Volli vaikis veidi, siis otsustanult:

"Isa toob "riigivanema", aga mina ei taha, kibe on" (Riigivanem oli liitrine viinapudel).

Mida nüüd öelda koolijuhatajal?

"Vaata, Volli, mõni aasta veel, siis lähed tööle, saad palka, ostad endale kõik, mis vaja ja teed endale oma ilusa kodu. Sa saad aru, tööle võetakse ainult ausaid poisse. Ja "riigivanemat" ära sina ostagi, asuniku ka mitte. "Riigivanem" rikub tervist ja kulutab raha ära. Aga ilusti elamiseks peab raha kokku hoidma.

Nüüd ole jälle täitsamees, jätta nutt ja mõtle järele, kuidas elada. Seda pahandust teised lapsed ei tea. Võid minna."

Volli teeb oma kõige ilusama kratsfussi, äigab käega üle silmade ja nina alt ja meile tundub, et ta meelgi on lähedam.

"Selle isa ja selle ema peaks..." sõnab koolijuhataja pärast poisi äraminekut. Ta ei tarvita kunagi sündsusetuid sõnu, seepärast jääb lause pooleli.

"Proovime Volli elu koolis rõõmsamaks muuta," lõpetab koolijuhataja ägja.

"Volli elu rõõmsamaks muuta..." mõtlen ma õhtul ja äkki lendab mulle pähe idee: Volli ju loeb ja deklameerib ilmekalt. Mõne päeva pärast annan Vollile salmikese kooli jõulupeol ettekandmiseks. Volli on nõus. Kuidas veel! Ja millise bravuuriga loeb Volli

peokülalistele oma humoorikaid rahvalauluvärsse
vorstitegemisest:

Ekid-sekid, seeluvekid,
katlas keevad kuumad makid!
Jüri võtab nürja noa,
lõikab mulle makki koa.

(Järgnevad salmid pole mul peas.)

Ettekande lõpul kummardub esineja, olgugi sel
alal debütant, publikule nii ilusasti ja sellise
naeratusega, et see teeks au opereti esimesele ar-
mastajakegi. Kuub on Vollil ka lavalgi see ainuke,
mis tal üldse on, aga nõõbid on sedapuhku ees. Poisi
kael, kõrvad ja käed on ilmselt kõvasti seepi ja
vett näinud.

Koolijuhataja vaatab mulle otsa:

"Vähemalt täna õhtul on Vollil jõulud!"

Kolleeg Lätt ütleb lihtsalt:

"Vaata isvinglit!"

Niipalju kui tean, ei võtnud Volli enam iialgi
vóórast vara.

Räägime edasi Artur Vihtmast. Tal oli muidugi ka
rohkesti kooliväliseid ülesandeid. Oli tuletõrjuja-
te seltsis üheks eesvedajaks. Aegade jooksul on ju
pritsimeestest mitmeid naljajutte puhutud, kuid
puumajadega Sonda alevikus oli selline vabatahtlik
meeskond, kes tulekahju puhul oli alati valmis appi
tulema ja kellel oli ka vajalik varustus, väga pal-
ju väärt. Vähemal määral võttis meie koolijuhataja
osa ka Hariduse ja Spordi Seltsi tööst. Oli lau-
lukoorijuht, kuni minu enda asemele välja koolitas;
olen teda mõnel korral ka Sonda seltsimaja laval
talendika näitlejana näinud. Ega ma kõike mäletagi.
Aga meeles on, et Sondasse oli hädasti vaja oma pa-
sunakoori. Pidude lõpul ja suvistel Uljasti püha-
päevadel tahtis rahvas tantsida. Oli ka parajal mää-
ral nooremaid ja vanemaid mehi, kes ihaldasid pilli
mängida. Puhkpillid aga maksid ränka raha, ühelgi
seltsil polnud seda välja panna. Siis astusid kokku
arukad ärksamad mehed, kes olid mõnel määral majan-

duslikult kindlustatud, s.t. neil olid oma tarbeks ehitatud elumajad. Need mehed, eesotsas koolijuhataja A. Vihtma, metsnik Jaansoo ja eks ka depootööline Sinilepa onu, ning veel mõni teine võtsid puhkpilli-orkestri asutamiseks pangalaenu, pannes tagatiseks oma elamud, kokkuhoidlikkuse ja vaevaga ehitatud. Orkester sai mürtsuma, mõnigi pillimees, keda elu ehk muidu oleks ahvatlenud viinapudeliga tutvust tegema, hakkas innukalt pasunat puhuma; mõne aja jook-sul tasuti orkestri sissetulekute pillide ostuvõlg. Ja küll võttis ikka jalad maast lahti, kui teiste seas kõlas kadunud Pedaksaare, "Timka" klarnet. Kui heldinult vaatas armunud tantsupaar teineteisele ot-sa, kui nende hinge soojendas tenori soolo "Tarbija" Ärijuhi Purre esituses.

Ma ei tea, mida pidas A. Vihtma kõige olemasoleva algjõuks. Kiriklikke kombetäitmisi nimetas ta oma-vahel olles posimiseks, kuid jätkas:

"Kui inimene siia ilma sünnib, siis tuleb ta pi-dulikult vastu võtta. On ta siit ilmast lahkunud, tuleb talle üles näidata viimset austust ja ta püha-likult mulda panna. Kombeid on mitmesuguseid, "mina täidan neid, mis meil tavaks on! Seepärast käiski ta nii lapsi ristimas kui lahkunuid puusärki panemas.

Tema suhtumine sise- ja välispoliitilistesse sünd-mustesse?

30.-tel aastatel sirutas fašism oma kombitsad siia ja sinna. Eestis valmistusid võimu haarama vapsid Sirgu ja Larka eestvedamisel. Mäletan, kuidas räuskas 1933/34. aasta talvel, kui elasin veel Püssis, koha-likus seltsimajas rahvakoosolekul mingi väiksem vaps-lik vend. Sisse ma ei läinud, aga kõneleja kriiskav hää kostis läbi akende õue. Meelde jäi sellest met-sik laim ja ähvardused kõigi teisitimõtlejate üle, nii lühikest aega kui kuulasingi.

Sondaski peeti rahvakoosolekuid. Mäletan ühelt selliselt nii A. Vihtma kui kolleeg L. Läti vapsismi- ja fašismivastaseid sõnavõtte, mille kohta mõned aremad vennikesed hiljem arvasid:

"Kuidas nad küll julgesid!"

Pärast vapside liikumise likvideerimist tekkisid käsu korras meiegi koolitubade seintele paar uute riigijuhtide pilti. Uude "Kõvakäelisse" Pätsi-Laidone-ri valitsemisstiili suhtus A. Vihtma skeptiliselt, kuid oli arvamusel, et Sirgu-Larka võimulepääs oleks olnud halvem, igatahes verine, ja oleks meid kohe Hitleri kurku tõuganud. *Pätsi riigipehutatavast ja isiksust ta siiski hindas ja leidis tema tegevuses üldjoontes palju positiivset.*

Kõigale mõistlikele inimestele tekitas sügavat nõr-
dimust Austria Anschluß (ühendamine Saksamaaga) ja
ja Tšehhoslovakkia mahamüümine Hitlerile Inglismaa
peaministri Chamberlaini ja Prantsusmaa peaministri
Daladier' poolt. Elukogenud mehena mõistis A. Vihtma, et
sõda läheneb iga päevaga. "Hirmus tuleb see sõda. Kes
üle elab, see näeb, kui raske on elu uuesti ülesehitata-
mine varemetele. Kui on veel mehi, kes on ellu jäänud
ja ehitama hakkavad."

Läheme paar sammu ajas tagasi ja siis vaatame, mis
edasi sai.

A. Vihtma abiellus aastaid enne minu Sondasse tule-
kut sealse naisõpetajaga. Neil sündis kaks poega: Ants
ja Rein. Ants käis minu ajal koolis, oli terane kui
naaskel, õppis hästi, aga sekka juhtus mõni hooletus
või unustus ka. Memmekas ta küll polnud, tegi ikka
kõik poiste koerustükid kaasa, tuli asi arutusele, vas-
tas isale süütu nõoga otsa ja mida teised ei teadnud
rääkida, oli ka Antsule teadmata. Sonda poiste tembud-
vembud olidki enamasti sellised, mis iga poiss peab
läbi tegema. Nende sahmerdamine oli üsna süütu. Raske-
maist juhtumest on eespool lugeda, need olid harvad
erandid.

Oli ~~vist~~ 1938. aasta, kui Rakverest Sondasse sõites
sattusin ühte kupeesse inspektor Linsi ja Maidla (?)
koolijuhataja J. Kurmiga. Viimane oli pärast sõda mõn-
da aega Rakvere seminari (hiljem Rakvere Pedagoogiline
Kool - nimi ei muutnud sisu) direktor. Inspektor Linsi
ütles mulle:

"Preilä Raitare, me viime härra Vihtma üle Kiviõli
algkooli juhatajaks. Mis te arvate, kas ta tuleb?"

"Ei," pahvatasin mina, "ja kuidas siis meie ilma te-

mata elama hakkame?"

Inspektor jutustas, et jah, Kiviõlis on nüüd uus suur koolimaja, aga kord on seal halb. Sellepärast tulebki härra Vihtma sinna juhatajaks panna, tema ajaks asjad joonde. Ja vestis edasi: tema läinud Kiviõli kooli revideerima, astunud tundide ajal majja ja kuulnud ühest klassist kõva kisa. Teinud klassiukse lahti, kõik õpilased lärmanud, kõige rohlem karjub üks suur poiss. Temal karanud hing täis, võtnud suure poissi kuuekraest kinni:

"Mis sa siin karjud, ise juba mehesuurune, ja pingist väljas ka veel!"

Siis ilmnenud, et suur poiss olnud õpetaja.

"See oli kooliuuendus," suskas meie kolmas sõidu-kaaslane vahele.

Inspektor seletas:

"Seal on häid õpetajaid ka. Kõik pole Kiviõli koolis kaugeltki halb. Aga härra Vihtma kõva kätt on seal siiski tarvis. (Kõva kätt? Heldeke, Sondas me küll polnud märganud, et "vanal" Vihtmal oleks olnud kõva käsi. Aga küllap ta oskas seda nii kasutada, et me arugi ei saanud.)

"Septe ju aru, Kiviõlist tuleb teha hea kool," lausub inspektor Linsi minu lohutuseks. "Ja teil ju uus tubli direktor omast käest võtta."

Ja lähebki Artur Vihtma Kiviõlli. Ega ta lahkukski Sondast ja eks ta tea, et esialgu on uues kohas raske. Kuid Kiviõlis on suur kool ja palk märgatavalt parem, naine saab ka jälle õpetajaametisse. Temal endal pole pensioni-aeg enam kaugel, ikka üle viiekümne juba. Pojad on veel väikesed, peab mõtlema, kuidas nad üles kasvatada ja koolitada. Palgavahe aitaks palju.

Ega Sonda kooli juhatajapalk tõesti kiita olnud.

Ta käib meid Kiviõlist vahetevahel vaatamas. Räägib heast, räägib halvast. Kord on tal kops üle maksa:

"Pole ilus öelda, aga mõnikord olen nagu looma-aias. Õpetajad jäävad tööle hiljaks, ei tee väljagi. Nüüd seadsin vestibüüli registreerimiskausta, iga õpetaja kirjutab sinna oma nime sisse, kui hommikul koolimaja jõuab. Oma allkirja panen paigale täpselt kell 8.00

teiste omade alla, siis on pilt selge, millal keegi kohale on jõudnud."

Jääb mõttesse ja lausub selgineva näoga:

"Hing läks nii täis. Aga seal on mul mõttekaaslasi juba ka, mitmed töötavad, et rõõmusta. Ma kohe tunnen, et mitmed on minuga ühel nõul."

Ara läks ta meilt arvata oktoobris. Kevadel muigab:

"Mis keegi oma südames mõtleb või sõbrannaga mind kirub, seda ma ei tea, aga korrast peavad kõik kinni ja tööd teevad. Asja sai."

Kord suvel vestame härra Vihtmaga Sonda kooliaias head juttu ja ootamatult ütleb mu endine šeff:

"Preili Raitare, tulge Kiviõlli õpetajaks. Ma annan teile ^{nüüd} klassid ja need tunnid, mis teile kõige paremini sobivad."

Mu silmad lähevad üllatusest suureks kui öökullil. Ma ei taipa nii järsku midagi öelda.

"Mõtelge järele, kas tänavu, tuleval aastal, millal soovite. Ütelge siis ainult," lisab uue töökoha pakkuja.

"Aga kas seal vaba ametikohta on?" märkan lõpuks küsida.

"Teile alati!" saan vastuseks.

"Ma pean teie sõnu meeles. Mul on tarvis enesega aru pidada." Siis sirutan kää:

"Täna, et te minusse usute."

Hiljem on mul tunne, nagu oleksin rüütliks löödud. Ja mõtlen: ta teab kõiki minu vajakajäämisi, fiaskot ajalootundidega, mida kõike veel. Aga ikkagi kutsub. Nähtavasti on minust õpetaja saanud.

Peatselt järgnevad tõsised ajalooüldmused: sõja algus, 1940. aasta juunipööre Eestis, fašistlike vägede sissetung Nõukogudemaale tõrjuvad Kiviõlli ülemineku mõttest kõrvale, küll mitte lõplikult. Kuid 1941. aasta sügisel võtab mu elutee teise käänaku. Selle ajani puutume Artur Vihtmaga veel sageli kokku. Tema edasine käekäik on mulle teadmata, lugusid a la "keegi naine rääkis" minu paber ei kannata, ma olen harjunud kõnelema seda, mida ma kindlasti tean.

UUs koosseis.

Sonda kooli uueks juhatajaks pannakse mu senine kolleeg L.Lätt, Virumaal Saksi metsavahi peres sündinud umbes 35-aastane mees. Majanduslike raskustega võideldes (metsavahil Aadu Lättil oli veel neli nooremat last) oli ta õppinud Rakvere Õpetajate Seminaris direktor Vold. Reami juhtimise all (nagu minagi) ja selle õppeasutuse lõpetanud aasta varem kui mind sinna vastu võeti. Ka Edgar Lätt, tema noorem vend, oli õpetaja.

L.Lätt ei pürginudki nii väga koolijuhataja kohale. Enne, kui ta omal tahtel ja vallavolikogu heakskiitmisel Sondasse õpetajaks tuli, oli ta juba mitu aastat Aa algkoolis koolijuhataja leiba söönud.

Enda ametikõrgenduse kohta jeonistas ta humoorika karrikatuuri sõpraderingis näitamiseks: kõikvõimas salapärase käsi, mis hoiab sõnnikuharki, on selle tema püksitagumikust läbi torgenud ja tõstab ripneva ning sipleva vastse koolijuhataja oma uuele aukohale. Ripnevisplev olend sarnaneb näolt ja kujult täiel määral prototüübile.

L. Lätt on abielus, kahjuks ei saa abielupooled koos elada. Tema naine Hilda Lätt, vallalisena Valbet, on õpetajaks Saksi Raskeltkasvatatavate Laste Kodus. Seal on kenakesti suurem palk, seepärast elavad abikaasad lahus. Neil on väike tütar Imbi, kellele 1941. aastal sünnib õeke Tiiu, praegune televisioonikunstnik Tiiu Übi.

Tööd L.Lätt armastab, nii vaimset kui füüsilist. Kunsti ja kirjandust samuti, üle kõige loodust. Koolitöö läheb meil Sondas rahulikult edasi. Kooli juhtimiseks on uuel mehel õnnelik käsi, valla võimumeestega saab läbi, inspektor hindab teda.

Lapsed austavad uut koolijuhatajat. Juhataja on küll range ja nõudlik, aprillinaljadest ta suurt ei pea, kuid pahaks ka ei pane. Üks- ja teinekord paistab õpilastelegi tema tõsiduse ja valjuse vahelt välja mõnus huumorisäde.

Alles paar aastakest tagasi ütles tema kohta meie endide õpilane Leida Pundi-Keskküla:

"Oli hea õpetaja. Kõik õpilased olid tema ees ühesugused, ta oli väga õiglane." Ja veel:

"Kui meie oma kodunt, kolm venda ja mina, hommikul kooli tulime, lausus: "Näe, Pundi sõjevägi tuleb! "

Kord juhtus koolis lugu, mida sel ajal nii õpilaste kui ka õpetajate silmis peeti suureks pahanduseks. Saša peaks sellest ise jutustama, jajah, seesama Aleksander Gordejev (vene nimi - eesti keel), kes I klassi tulles muidu kooli ei jäänud, kui isa pidi nädalapäevad tema kõrval pingis istuma. Lahkus isa, pani ka poiss plehku, kuni harjus.

Saša oli vist V-s klassis, kui ta suure seinakaardi kogemata tindiga kokku määris. Poiss oli nii ehmunud, et tuli esmalt minult abi otsima, mina ehk ikkagi leebem. Saša palus, tulgu ma temaga kaasa, kui ta läheb pahategu härra Lätile üles tunnistama. Läksimegi kahekesi kantseleisse koolijuhataja jutuke ja ma juhatasin asjaloo sisse:

"Aleksander Gordejevil juhtus kogemata õnnetus."

"Räägi ise, ole mees!" sõnas rangeilmeline juhataja, "õnnetus juhtus ju sinul, mitte preilil."

(Ahah, väike kivike ka minu kapsaaeda.)

Saša oli küll näost kahvatanud, kuid tunnistas, mis tunnistada oli. Juhataja lausus:

"Aus ülestunnistus vähendab alati süüd."

Siis vaadati kaart koos üle, puhastati, mis puhastada andis - nii hull see asi lõpuks välja ei näinudki. Pahandus andestati, Saša ohkas kergendatult, värv tuli põskedesse tagasi, süda oli jälle kerge. Ja kaarti võis vabalt ka edaspidi kasutada.

Üksvahe oli tõsiseks kombeks õpilaste teadmisi testidega kontrollida. Kevadeti laskis inspektor Ühe või teise aine teste täita, milles olid küsimused vastava aine nn. raudvara kohta.

Ka jooksvas õppetöös kasutati teste. Neid oli mitme aine kohta saada ja nad haarasid lühemaid õppematerjali osi üsna tihedalt. Õppeaasta jooksul oli võimalik mitme

testi abil laste teadmistest antud aines hea ülevaade saada. (Need polnud muidugi sellised terve aasta tööd kontrollivad töövahendid kui inspektori omad.)

Õpetajad said teste osta Rakverest raamatukauplusest. Aga saladus, kust neid hangitakse, oli mõne aja möödudes meie poistel teada. Sõprade kaudu, kes linnas koolis käisid, lasti neid peagi ka endale tuua. Nii olid testi küsimused juba ette teada ja muidugi oli siis võimalik end vastavalt teadmistega varustada.

Asi tuli välja, peeti samaväärseks spikerdamisega ja peagi seisidkaks patust kantseleis õpetajate ees. Vestluse viis läbi koolijuhataja Lätt:

"Teie muretsesite need testid?"

"Jah!" Ega tõsiasi ei saa eitada.

"Aga ise te neid linnast ei toonud. Kes nad teile hankis?" küsis arunõudja.

Vaikus.

"Kuidas te nad saite?"

Vaikus.

"Kas te testi küsimustele vastata oskate?"

"Jah, õppisime ära."

Nüüd korraldas juhataja kontrolli. Tõepoolest oli õpitud.

"Hea küll, vähemalt sedagi. Edaspidi hakkame teid teistmoodi küsima, vaatame, kuidas siis läheb. Võite minna."

Siis ütles koolijuhataja:

"Nad ei saa ju ütelda, kes testid hankis, see oleks reetmine."

Arutame veel omavahel.

"Las õppisid pealegi need testid ära. Raamatust ju õppisid, jäi muud ka meelde. Oma kooliajastki on teada, et mis spikerdatud ja sohki tehtud, see seisab eluaeg peas. Teste võiks ka edaspidi teha. Kui ükski teha, siis on teada, et poisid hakkavad õpitud kavalust kasutama ja jälle teste hankima. Sisse nad muidugi enam ei kuku, aga õpivad kõik hoolega ära, mis testis küsitud. Ise saavad targemaks."

Polnud just väga pedagoogiline jutt. Aga oma töö-

tera oli sees. Ja lõpuks saime veel oma ebapedagoogika üle naerdagi. Koolilapsest peab ka aru saama.

Minu kolleegi L.Läti kohta ütles kord üks tema õpilane, olles siis juba elatanud inimeme ja pikki aastaid pedagoogina leiba teeninud:

"Õpetaja Lui Lätt õpetas mind armastama loodust, kirjandust, kunsti ja kohusetäitmist."

1986. aastal sain ootamatult Austraaliast kirja endiselt Sonda algkooli (s.t. ka minu) õpilaselt Grete Toomik-Igauniselt, milles muuseas sõna-sõnalt seisab: "Mul on igavesti meeles, kui õpetaja Lätt meid õpetas: „Alles siis, kui austate iga rahva armastust nende kodumaa vastu, armastate te oma kodumaad õigesti. "

Suurtes pöördelistes ja rasketes ajaloo-sündmustes viis saatus L.Läti keerisesse, mis ta hukutas. Oli raske orienteeruda kõiges, mis maailmas mässas.

Minu isiklik arvamine on, ja see on tõele väga lähedal, et L.Läti elutee õnnetu käänaku (resp. vääravaliku) põhjustasid suures osas 1941. a. 14. juuni sündmused: tuhandete eestlaste sundevakueerimine, mille põhjustest ei suvatsetud rahvale midagi avaldada. Äraviidavate eselonid, mis peatusid mõnda aega Sonda jaamas, tekitasid masenduse, mida ei suuda kirjeldada. Kes viiakse? Miks viiakse? Miks naised ja lapsed? Mitmedki sondalased pakkisid asju kokku, minagi, kuigi ei teadnud endal mingit süüd olevat. Mõned muudki uue võimu sammud, mis nüüd on lubamatuteks ja ennatuteks tunnistatud, panid humaanse inimese kohkuma. Nii juhtuski, et kogu oma ellusuhtumisest hoolimata sattus L.Lättki rahvaste surmaheitluses seosesse selle poolega, mille vastu ta teistsuguste eeltingimuste puhul oleks võidelnud.

Ma ei tea, kas ta küsi värises, kui ta endale kuuli pähe laskis, kevadises Virumaa metses, viis aastat pärast sõda. Olgu muld talle kerge. Metsa ta armastas, seal ta puhkab. Ta käed on verest puhtad.

Pärast Artur Vihtma äraminekut ja L.Läti asumist koolijuhataja kohale tuli meile kolmandaks õpetajaks Alma Jõesaar. Alma Jõesaar oli olnud aastaid õpetaja Rakvere II algkoolis, mida tollal selle kooli juhataja, väga võimeka ja populaarse koolmeistri ^{Pietari Randu} eesnime järgi Peetri ülikooliks hüüti. Hiljem elas A.Jõesaar mõned aastad Vaivaras, kuhu ta mees oli saanud lastekodu juhataja koha. Mulle teadmata põhjusel oli viimane sunnitud nimetatud kohalt lahkuma. Alma Jõesaar suunati meile õpetajaks, mees jäi esialgu uut töökohta otsima, mis tal nii peagi korda ei läinud. Perekonnas oli kaks kooliealist last. Noorem, Vello, tuli koos emaga Sõndasse ja hakkas õppima IV klassis; vanem, Helju, õppis Narva ja seejärel Tallinna progümnaasiumis.

Alma Jõesaarel oli palju muresid: pere laiali, mees kohata, lapsed kasvatada. Küllap ta seepärast vahel nii murelik oligi, mõnikord ehk kibestunudki.

Laul tegi ta rõõmsaks. Tal oli haruldaselt ilus, tugev ja koolitatud dramaatiline sopran; selle häälega oleks sobinud teatrisse või kontserdilavale. Oletan, et takistuseks olid teatrite kitsad olud ja piiratud koosseisud, vast ka perekondlikud olud ja eelarvamusedki. Mõned korrad oli ta raadios esinenud.

Alma Jõesaar laulis kui lööke. Vahel tegime koos muusikat - saatsin teda klaveril. Esinesimegi koolipidudel ja õpetajate päevadel Rakveres.

Meie vahekord oli kõigiti korrektne, kuid 15-aastase vanusevahe tõttu säilis meil omavahel teatav distantss. Ka meie tutvuskonnad, õigemini sõpruskonnad olid erinevad. Tema seltsis enda-ealiste umbes 40-aastaste minu seekordse arvamise järgi juba auväärsemate prouadega, neil olid oma huvialad ja vestlusained, mis ei piirdunud kaugelegi Kinder-Küche-Kirche'ga (eesti keeli - lapsed-köök-kirik). Minu lähem sõpruskond oli noorem, kõik vallalised (kui koolijuhataja Lätt välja arvata), kange igasuguste maailma asjade üle vaidlema, arutama murettekitavaid sündmusi Euroopas ja eesti rahva tulevikuväljavaateid, nn. ^{Kui me siis Aleksine teadsid,} vaikivat olekut Eesti riigis. Me kõnelesime kirjandusest

mis on tõeline vakerus!

ja kunstist, tegime lihtsalt nalja ja igasugu vempe, pilasime üksteist heatahtlikult, käisime siin ja seal ja tegime teab mida, lühidalt: olime hukas nagu noorus ikka juba Rooma ajast alates.

Opetaja Jõesaar ilmselt mõistis noortele omast elukäsitust, kuigi oli soliidsem ja elukogenum.

Ka õpetajatöö kogemusi oli tal küllalt ohtralt, keelteoskuses ületas nii koolijuhatajat kui mind, tundis hästi pedagoogilist kirjandust. Põlise linnainimesena tekkis tal veendunud masorientatsiooniga mehe L.Lätiga mõtete lahkuminekuid. Neil puhkudel mängisin mina puhvri osa ja seadsin asjad korda nii et hundid olid söönud ja lambad terved. Kooli heaks pingutasime kõik kolm.

Õpetaja Jõesaar sai endale matemaatika, usuõpetuse ja ajaloo tunnid. Kui 1940/41. aastal koolides vene keelt õpetama hakati, anti talle vene keele tunnid. Selle aine õpetamises oli ta meister, tean seda, sest tema õpetas mainitud aastal ka kutsealustele vene keelt ja minagi poetasin end nende hulka, seda nõudis aeg. Õppisin talve jooksul tema juhatusel all palju.

Klassitunnid jagunesid järgmiselt:

Koolijuhataja Lui Lätt

eesti keel		V-VI kl.	6 t.
loodusõpetus	IV kl		2 t.
loodusõpetus		V-VI kl.	3 t.
maateadus		V-VI kl.	2 t.
joonistamine	I-II, III-IVkl,	V-VI kl.	6 t.
kirjatehnika	I-II		2 t.
käsitöö pgl.	III-IV-V-VI kl.		2 t.
võimlemine pgl.	III-IV-V-VI kl!		2 t.
klassijuhataj. tund		V-VI kl.	1 t.
Kokku			26 tundi

L. Lätt oli V-VI klassi juhataja.

Õpetaja Alma Jõesaar

matemaatika	I-II,	III-IV,	V-VI kl.	18 t.
usuõpetus	I-II,	III-IV,	V-VI kl.	6 t.
ajalugu		IV		3 t.
ajalugu			V-VI kl.	2 t.
klassijuhataja tund	I-II			1 t.

Kokku 30 t.

A. Jõesaar oli I-II klassi juhataja.

Õpetaja Ellen Raitare

eesti keel	I-II,	III-IV		14 t.
maateadus		IV		2 t.
laulmine	I-II,	III-IV,	V-VI kl.	6 t.
käsitöö	I-II			2 t.
käsitöö trl.		III-IV-V-VI kl.		2 t.
võimlemine	I-II			2 t.
võimlemine trl.		III-IV-V-VI kl.		2 t.
klassijuhataja tund		III-IV		1 t.

Kokku 31 t.

E. Raitare oli III-IV klassi juhataja.

Ja nii läheb töö omasoodu edasi, Töömure on töömure, see peabki olema. Aga mis ängistab, on plahvatusohtlik olukord~~x~~ Kesk-Euroopas ja juba Hitleri küünte vahele sattunud rahvaste ja riikide tragöödia. Siiski v elu Sondas ei lase end alla suruda: tehakse tööd töökohal ja tegutsetakse mitmegi asjaga leivateenimise kõrval. Jätkub elurõõmugi.

Mõnedest ettevõtmistest Sondas.

Sonda Hariduse ja Spordi Selts viib läbi mõndagi. Isemajandamine, teadagi, ja rahaliste vahendite hulka pole põhjust kiita. Kohendatakse seltsimaja, lastakse valmistada uusi dekoratsioone, muretsetakse uus ilus helesinine ringhorisont. Korrastatakse Uljasti järve kallas, püstitatakse sinna väiksemaid vajalikke ehitisi. Seltsimajas ja Uljastil peavad pidusid kõik Sonda seltsid. Tuletõrje orkestrist on juba räägitud. Igal aastal korraldab Sonda Hariduse ja Spordi Selts mingi kursuse asjatundliku instruktori juhtimisel: nimetagem siin esperanto-, esma-abi-, ujumis-, tantsu- ja näitekursust; oli ehk rohkemgi. Laulukoorgi on seltsi juures olemas, selle juhatamine on minu mure. Kui mitmed head tenorid ja bassid - elukutselt raudteelased, Sonda parematele töökohtadele üle viiakse, jääme segakooriga hätta, aga johni ei jäta: Seltsi esimees Sini-lepa onu peab minuga nõu: olgu siis naiskoor! Saabki teoks. Hiljem on jälle võimalik segakoor luua. Sonda neiud-noorikud moodustavad võimlemisrühma, õpivad selgeks peokava ja sõidavad ^{1939 a. suvel} ÜENÜ (Ülemaalise Eesti Noorsoo Ühingu) võimlemispidule Tallinna, kuhu on kogunenud võimlejad kõigist Eestimaa paigust. Võimlemispeeldjuht on hiljem Rootsi asunud ja seal kehakultuuri teoreetilise ja praktilise arendamise tõttu kuulsaks saanud Ernst Idla. Mina Sonda võimlemisrühmas pole - minu ülesandeks ^{on} sel ajal klaverit mängida, kui teised ettekandeid õppisid. Peole lähen siiski, saan suguluse ja tutvuse tõttu peopileti ja elan ühena pealtvaatajatest innukalt peole kaasa.

Läki Sonda-maile tagasi. Seltsimaja pidudel kantakse ette näidendeid ja koorilaule. Kord tuleb ja annab peoõhtul tõelise viiulikontserdi mu hea kooliveli Martin Tamre (Treiman). Juba koolis käies olin talle klaveril saatjaks, saan sellega hakkama nüüdki, kuigi vast mitte tema mängu vääriliselt. Perenaiste selts kutsub oma peole esinema konservatooriumi-haridusega mezzosoprani prl. Ambergi. Jällegi pean istuma klaveri taha. Onneks pole klaveriosa baske, läheb enam-vähem korda, aga mul endal

pole kuigi mõnus tunne. Kui olukord nõuab, tuleb minna või läbi halli kivi.

Meid külastab ka Rakvere meeskoor haridusosakonna juhataja Raatma (Rosenberg) dirigeerimisel. Koor on ligidal ja kaugel tunnustatud temas laulab meie inspektor Linsigi.

Seltsimajas käib mainekaid külalisi veelgi: tuleb Draamastuudio (Rändteater) ja mängib Molier'i "Ebahai-
get", mille lõppedes meie koolijuhataja veidi norib kohalikku raudteearsti dr. Himmat, ironiseeritakse näi-
temängus ju ka arstiteaduse üle. Aga kui sama teater mõne aja pärast Sondas ühe Soome kirjaniku "Küpsustun-
nistuse" esitab, kus pedagoogidele pihta pannakse, teeb dr. Himma asja tasa.

Oma liikneid rõõmustab raudteelaste tarvitajate Ühisus (praegu nimetatakse teda kooperatiiviks) "Tarbija" jõulupeoga. Esinejateks kutsutakse sinna koolilapsed. Milline rõõm! veel üks jõulupuu! ja "Tarbija" jõulu-
mees on laste vastu sama helde, kui kooli oma ja sa-
ma kahtlaselt Arno isa Pedaksaare moodi. Meie kooli salmisepp Hilda Pahka on loonud humoorikad värsid ühisusepeo teemal, seegi kantakse ette. Mäletan nelja rida:

Ruttu poodi sisse astu,
härä Purre tuleb vastu;
tasatargu astub Jaak,
ei müü kaupa, mis on praak.

Hilda luuletus ^{mis on ümber} trükitakse Hra ETK (Eesti Tarvitajate Keskühisuse) häälekandjas "Ühistegelised Uudised" ja autori foto samuti.

Suviti korraldab üks või teine selts väljasõite bussidega: käiakse Peipsi ääres, Aseris ja mujalgi. "Tarbija" aga viib soovijad Tallinna tutvuma ETK Te-
hastega.

Mina ise hakkan ühel ilusal aastal käima Rakveres klaveritunnis. Mul on väga hea ja asjakohase etteval-
mistusega õpetaja pr. Reichard (Reiat). Ma ei pea aga kahte aastatki vastu. Rongid käivad mulle nii sobi-
matul ajal, et pean Sondast välja sõitma kohe pärast

tunde, tagasi saan jürgmiseks hommikuks, öö läbi Rakvere jaamas unega võidelnud. Hommikul muidugi magamata klassi!

Aga kui palju andis pianist Reichard selle lühikese aja jooksul, kuidas ta oskas minu ees lahti võluda Bachi, Beethoveni, Chopini, Griegi jne. muusika kauniduse, polüfoonia lummuse. Tänu temale hakkasin muusikat mõistma hoopis paremini.

Peab veel ütlema, et ühelgi kohalikest seltsitegelastest ja kaasalööjatest ei tulnud uneski ette oma tegevust rahasse ümber arvutada. Seltskondlik töö tehti tasuta ja see oli kõigi meelest loomulik.

Aga lastega? Eks nendegagi võtsime peale eespool kirjeldatu üht-teist ette. Laagriskäimisest on räägitud: neid tegime läbi neli: Toilas, Karepal, Pärnumaa rannas Reiul ja Tartu lähistel Peedu kandis. Laagritesse muidugi oli kohti vähe. Kord peeti aga Rakveres Virumaa (Narva ümbrus välja arvatud) koolilaste ühine pidu. Ilmselt olid õpilased illikukud küll, söandasin (ja juhataja lubas) peole sõita ainsa täiskasvanuna umbes viieksümne suurema lapsega, vast oli neid rohkemgi. Lastepidu oli Rakvere Rahva-aias: laulud, võimlemisettekanded, tantsunumbrid, ühiselt ja soovi korral kooliti. Kui palju ma ka vastu ei sõdinud, mulle anti varakult teada, et tuleb juhatada kolme üldkooride laulu. Öeldi: "Ega koolide inspektor ometi ei pea dirigeerima!" Laulsime "Pühendan sind looks ja lauluks" (autor vist Kappell), "Pill oll' helle..." (autor vist R. Päts) ja Juhan Simmi "Kui lumi sulab kevadkuul". Kõik laste esinemised läksid hooga, pealtvaatajaid murdu, päike säras, lusti kui palju.

Rakvere jaamas läheme kõik Sonda omad rongile ja ühte vagunisse, nii oli kõvasti kinnitatud ja südamele pandud. Loen lapsed üle - üks puudu. Kes? Lilli Valdru. Rong liigub, üks talleke kadunud. Mõtlen, et nüüd tuleb mul Sondast esimese rongiga Rakverre tagasi sõita Lillit otsima. Poole tee peal ilmub Lilli ise kenasti meie juurde. On olnud teises vagunis. Siis ma vahutan üle. Aga see Lilli saab! Nojah, kui Sondasse jõuame, oleme jälle kõik Lilliga sõbrad. Naeru lõker-

dades läheme igaüks oma koju.

Vahete-vahel teevad lapsed ise omavahelisi koosviibimisi, naljaõhtuid. Ettekanded? Näiteks "Miki merhädas". Mikiks on seesama Lilli, ta istub puuvannis, mis kujutab lootsikut, kaks toigast aerudeks käes. Trobikond kaaslasid sikutab "lootsiku" köitpidi "merele" ja Lilli laulab oma peenikese häälega "Hiuli hei meremees, hoi!" Siis ilmub röögatu merekoll: selleks on pikk rida poisse, kel tekid-rätikud üle pea visatud; esimene hoiab ülal koletut papist tehtud pead, viimasel on sabaks käes luud. Koletis väänleb mis hirmus: kohutav! Sinna juurde jämeda- ja rämedahäälne laul: "Sind olen otsind ammugi ma..." Sõbrad päästavad Miki muidugi ära. Kui palju lusti! Seda tüüpi naljalugusid mõeldakse meelsasti välja. Sekka laulame koos, siis annab mõni nupukas poiss teistele keerdküsimusi. Jne. Õhtut juhatab mõni suurem õpilane, õpetajad on publiku osas. Õhtu ettevalmistamisel nad muidugi olid abiks.

Võiks veel rääkida koogi- ja kotlettide küpsetamisest, ühisest teejoomisest rühmiti, aga ega kõike ikka ei jõua kirja panna. Koolipidudest oli juttu eespool.

Uljasti

Tol ammusel ajal, mis vahepealseil aastail tundus aina kaugenevat, kuid vanaduspäevil kiiresti läheneb ja läheneb nagu oleks mälestustel (või ajal?) sama omadus kui ruumil - ta oleks nagu kõver; tol igiammusel ajal oli Uljasti vaikne metsajärv, helesinine päiksekii-ri peegeldur akvamariin pilvitul suvepäeval oosil kasvava tõsiselt tumerohelise metsa varjus. Sügisel oli ta kõikides hallides toonides tujukas veeväli ja näitas naeratavat nagu ainult harvadel päiksepaistelistel tundidel. Kui heitsid pilgu helendavalt liivaselt teelt, mis kulges üsna vee lähedal piki oosiserva, vaatasid puude vahelt üle järve, tabas silm selle teisel, soisel kaldal kaugel ^{raba-}maastiku...

Oos oli kõrge, tema nõlv tuhandetest sammudest tallamata. Mõned männid, kuusemets, võsa ja sammal ... Linnuhääled ja väle puult puule hüppav oravasaks ... Läksid mööda oosiharja kaugemale, ikka kaugemale, nägid lähemal ja silmapiiri ligiduseski asuvate metsade latvu. See, mis silmadele ja südamele avanes, oli võrratu: mändide hele ja kuuskede tume rohelus... kodumaa mets. Laskusid samas paigas alla järve poole, sattusid madalale rabasele pinna-
nale, kus sügiseti sambla sees jõhvikad kui rubiinid punetasid...

Sonda poolt tulev maantee tõusis oosile, laskus ja möödus siis järvest vasakult poolt minnes metskonna hoonete eest läbi, jättis paremale kõrge künka järvekaldal, möödus Uljasti vabat- ja vanakülast, seejärel linnusemäest ja suundus Kabala ning Vaaküla kaudu Rakverre.

Järvekaldal, kust maantee käänaku Rakvere poole tegi, kasvasid kõrged ja sirged sanglepääd meelerõõmuks saabujale. Leppade alt pöörduski liivane jalgte paremale. Selle oli rajanud Sonda Hariduse ja Spordi Selts. Sealne oosiveer ja kaldaäärne oligi nimetatud seltsi hoolde all. Oma nelja- viiesaja meetri järel avarus kitsuke puudepõõsaste roheluses kaldariba ümaraks madalaks platsiks oosi kaenlakõveruses. Väljakuke, mida inimekäd olid kor-
rastanud, oli otsekui välja mõeldud peoplatsiks ja päevitamiseks-peesitamiseks. Hooltkandev selts oli järve

ehitanud pikad ujumissillad umbes 200-meetrise vahe-
maaga. Peoplatsil oli laudne tantsupõrand, mida ümb-
ritsesid pingid, liivakas võrkpalliplats, paar liht-
sat lauakest, vee ääres riietuskabiinid ja taga pool
võsa varjus kiosk, kus müüdi limonaadi ja mõnesugust
nikk-näkki. Ja kuidas see platsike ja mäeveer küll
alati nii puhas seisis!

Suvepühapäevadel pidasid Sonda seltsid siin pidu-
sid. Eeskavad olid väikestvõitu, peekülalised tulid
siia peamiselt suplema, päevitama ja ujuma, mõned ul-
jad noormehed löid võrkpalli. Veeres päike allapoole,
hakkas nõlvakul mürtsuma pasunakoor ja tantsupõrandal
algas elu: valss, foks, tango, polka, pas d'Espagne,
krakovjak... Rahvast oli pidudel palju ja meeleolu
sõbralik. Kord tekkis siiski kahe vinditanud vänge me-
he vahel kaklus. Seltsi juhatusse kuuluv Elmar Hammer
lahutas mehed ära. Lugu ulatus politsei prefektini,
kes oli sel ajal võimukas ametnik. Mida kakelnud vennik-
kesed temale rääkisid, pole tegda; olid vist juba oma-
vahel sobingus; igatahes määras prefekt Elmar Hammeri-
le, kes korra jalule pani, 60 krooni trahvi avalikus
kohas kaklemise ja korrariikkumise eest. Prefekti ot-
suse peale edasi kaevata ei saanud.

Mõneaastaste vaheaegadega korraldas Sonda Hariduse
ja Spordi Selts Uljastil ujumiskursusi. Osavõtjaid
leidis nii võimekate ujujate seas kui ka minusuguste
kuivamaa-loomade hulgas ja treener oli asjatundja. Ega
kassist kala ei saa, tulemused olid minu puhul nigelad
vastupidiselt paljudele kaaskursuslastele. Igatahes:
kursuste lõpul ma ujusin. Sellest tundsin varsti ot-
sest kasu: paar nädalat hiljem kutsusid paadis sõit-
vad head tuttavad mindki ujumissillalt järvele sõit-
ma. Astusin omateada paati, kuid sumatasin hoopis
sügavasse hele-rohekas-sinisesse vette, mis oli mul-
le kaugelt üle pea. Mõtlesin: "Aga ma oskan ju ujuda,"
vehkisin veidi kätega ja olingi veepinnal. Mind rebi-
ti lootsikusse ja naeru ning pilamist minu kulul
oli palju. Muide - ega mind ühelgi juhul poleks vet-
te jäetud - paadiseltskonnas leidis ülihäid sukeldu-
jaid ja ujujaid.

Ujumiskursuste lõpul oli pidu ujumisvõistlustega (meestele) ja igasugu veeatraktsioonidega, mida Neptunilgi lustlik oleks olnud vaadata. Näiteks: ootamatult ilmus vee alt välja mustas sabaajuues kelner ja hoidis uljalt kolmel sõrmel kandikut õllepudeli ja klaasidega. Hoolikalt silmitsedes võis kelneris ära tunda Lulli, s.o. Leo Lellepi.

Riskides koolipreili kombekusest korraks lahti öelda, lisatagu siia kursuste kohta mõned ülemeelikud venmalvärssid, mis tol korral asjaosaliste poolt naeruga vastu võeti (Mille üle noor inimene küll ei naera, ja tänu taevale, et ta naerda oskab, ka enda üle. Niigi tuleb aeg "maa ja mere peal"...))

Tõesti kasu suurt see saab,
kes ujudes end karastab!
Ujumine teeb sind vapraks,
saledaks ja kaunilt hapraks.
Me instruktor Harri Tamm
hüppab vette kärts ja põmm.
Riks ja raks, vana paks
vajub alla põmm ja plaks,
roosa ihu välgub wees,
järgi tee, kui oled mees!
Oi, ja Lull, oi ja Lull
sulpsab sisse plaks ja sull!
Malva Juss, Malva Juss
läheb järve sull ja suss!
Aga Aino Sinilepp,
ujub nagu lepakepp,
üle järve ujub ta,
jääb vaid aplodeerida!
Tööstustuus, tööstustuus,
saagu selgeks pööre uus,
aga muu kõik, krool ja konn
täitsa täiuslikud on.
Mina hirmsat vaeva näen,
ühtelugu põhja läen,
kuid ma ei löö käega,
võitlen kõige väega!

hella vollekene..." Repertuaaris olid rahvalikud laulud "Seal, kus rukkiväli...", "Viljandi paadimees," "Kalle Kusta," raadiost õpitud "Postipoiss", "Mulgimaa" ja andke andeks, ka riivatunud laulud nagu "Lutika Viiu" ja "Kui need kilgid seda kuulsid," lisaks omasepitsetud "Sedöövrid" kohalike läbielamuste teemal. Ega kogu 4-kilomeetrise kõndimise jooksul suutnud lüüriline olla!

Järgnegu siin paar tolleaegset, praegu vist täiesti unustatud laulukest kirjelduse illustreerimiseks:

35

All õues

All õu-es, kes seal õu-es, tei-e õu-es, kuid saab?

Nii uh-kelt ta nae-rab, nii uh-kelt ta nae-rab! All et

saa-gi-da kuid ual, võiks tul-la ta sii-a, mind suud-le-ma jah, ja-

jah, ja-jah, mind suud-le-ma! -ma!

2. All õues, kes seal õues, teie õues kuid saab?

Nii uhkelt ta naerab, nii uhkelt ta naerab!

Seesama, kes kuid saab, on armas mulle!

Võiks tulla ta jah, ja-jah, ja-jah mind suudlema.

Küsimuses, kas selle laulu puhul mõni tütarlaps ka mõnele konkreetsele noormehele mõtles, jäägem diskreetseks. Nagu tol endisel ajal jäädi.

Ja üldse, miks ma nii palju laulust kirjutan ja miks me nii palju laulsime? Laul oli meie rõõm.

Õelge, mis te naerate,
asi on ju tõsine!
Kalaks ei saa, kes on kass -
saab, et lugu poleks plass.

Märkused: vana paks - veidi kehakas 28-aastane
noormees A.Vilson;
Lull - Leo Lellep;
Malva Juss - Karl Malva;
tööstustuus - E. Hammer
A.Sinilepp - A.Camer

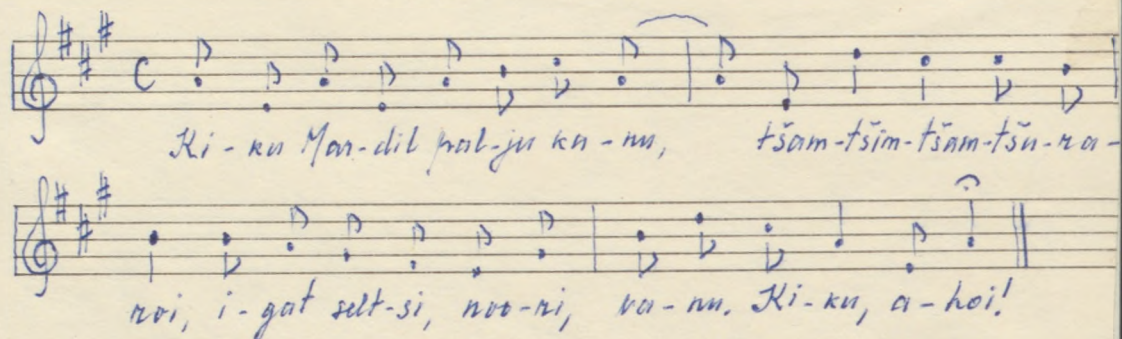
Kuid peopäevad Uljastil, rahvasumm kaldal ja vees
polnud meie sõpruskonnale kaugeltki tähtsaim. Sai ju
seal käidud ... Meile oli kallid Uljasti oma rahu:
argipäeviti ja vaiksetel pühapäevadel. Siis oli liiv-
kollakas puude varjus looklev rannatee pühalik nagu
katedraalikäik, järveheledus puhas nagu pühitsetud
vesi ristimisvaagnas ja päikesesära pea kohal nagu
taevase tuvikese pühapaiste. Kõik see meelitas meid,
noori sõbratare sinna sageli juba varajastel lõuna-
tundidel. Läksime enamasti jalgsi, mitte jalgratastel,
sest kogu maantee ja otserajad, mis kohati kulgesid
läbi metsa, oli üksainus lüürika. Laulma hakkasime
juba Nüri nõmmel, kus sel ajal sirgus heleroheline
vaigulõhnas männinoorendik, sügispoolisel suvel täis
õitsvat kanarbikku. Laul jätkus Uljasti kõrge metsa
all, mille all varakevadeti õilmitses helelillade
õitega ärapuutumind-pöösas - kaunis näsiniin. Oosi-
eelses niiskes luhas avas samal ajal õienuppe pää-
susilm. "Katedraali-käigus" ei lauldud, see oli ise
üksainus laul! Kilamine läks uuesti lahti ujumis-
sildade juures.

Mida me kõike ei laulnud: tuntud ja armastatud
koorilaule: T.Vettiku "Su Põhjamaa päikes kullast",
R.Pätsi "Ühte laulu tahaks laulda", Merikanto "Kui
süte all tuli tumeneb", oma kooliajal Tammani las-
telaulikust õpitud "Minu veli virvipuu...", "Veli

Pealegi: terve Sonda peale olid ainult mõned raadio-aparaadid, televiisorist ega magnetofonist ei nähtud undki, ansambleid polnud. Nii siis laulsime, ja mõni mängis vahel koolimajas või Sinilepa papa pool teistele klaverit. Tore oli!

36

Kiku Mart.

2. Kui nad kõndisid seal vooris, tsam-tsim-tsam-tsu-ra-roi,
kaagutasid ühes kooris; Kiku, ahoi!
3. Mõisahärra seda nägi, tsam-tsim-tsam-tsu-ra-roi,
kus on Mardil nokavägi! Kiku, ahoi!
4. "Arusaamata see mulle," tsam-tsim-tsam-tsu-ra-roi,
"kuidas siginend nad sulle." Kiku, ahoi!
5. Mardile see tegi nalja, tsam-tsim-tsam-tsu-ra-roi!
Ütles: "Ise haudun välja!" Kiku, ahoi!
6. Härra ütles: "Kui see nõnda," tsam-tsim-tsam-tsu-ra-roi!
"haudu siis ka mulle mõnda!" Kiku, ahoi!
7. Haudumise aeg kui jõudis, tsam-tsim-tsam-tsu-ra-roi!
härra andis, mis Mart nõudis. Kiku, ahoi!
8. Kasuka ja tuliue, tsam-tsim-tsam-tsu-ra-roi!
suure laia musta kuue. Kiku, ahoi!
9. Iga päev oli lihapada, tsam-tsim-tsam-tsu-ra-roi!
mune neid oli mitusada. Kiku, ahoi!
10. Teised niitsid heina vósas, tsam-tsim-tsam-tsu-ra-roi!
Mart see haudus ölest pesas. Kiku, ahoi!
11. Ühel päeval nähti Marti, tsam-tsim-tsam-tsu-ra-roi!
jooksmas nagu haudund parti. Kiku, ahoi!
12. Pólema oli läinud pesa, tsam-tsim-tsam-tsu-ra-roi!
härra jooksis üle kesa. Kiku, ahoi!

13. Mardil pisarateojad, tšam-tšim-tšam-tšu-ra-roi,
"Oh mis kenad kirjud pojad!" Kiku, ahoi!
14. Nõnda ^{kaval} ~~mees~~ Kiku vana, tšam-tšim-tšam-tšu-ra-roi,
üle löönud härra naha! Kiku, ahoi!

Sageli mindi Sondast Uljastile sega-seltskonnas: noormehed- tütarlapsed koos. Ka need käigud olid üksainus sukeldumine suvesse, loodusesse, sõprusesse ja noorusesse. Meeleolus võisid sel puhul esineda kõik astmed õrn-lüürilistest ülemeelikuteni. Nali võis olla pipranegi, kuid ialgi ei riivatud sõna või teega üksteise väärrikust. Mingi sisetunne lõi piirid, neist ei astunud üle.

Uhel kaunil suveõhtul improviseerisid kolm tütarlast Uljastil "ooperi" ülejäänud seltskonnale. Ooperi süžee moodustati üldtuntud rahvalikest lauludest, "büüneks" olid laud ja pingid järve kaldal, kostüümideks trikood, suplus-linad-rätikud, butafooriaks looduslikud esemed. Lugu ise oli lühidalt edasiantult järgmine:

Truu armastus ei väsi.

I vaatus.

Tütarlaps nutab taga oma kaugele merele sõitnud armastatut:

"Jõua ju kaugelta, maru laine laugelta
paadikene rannale, las mind armsa rinnale.
Küll õhkab neiu rind, vaiksemaks jääb merepind,
tuul ja kõrged lainedki..."

(Ahastades) Peid ei tulnud ialgi!"

Vahetekk.

II vaatus.

Tütarlapsele tuleb uus kosilane uljalt lauldes:

"Ma olin kord röövlite pealik, mul salgas
kaksteistkümmend meest!
Me röövisime raha ja vara ja neidude südameid ka."
Kosilane tõugatakse sobiva "aariaga" tagasi ja ta

väljendab oma suurt pettumust järgmiselt:

"Ma võtan mõõga seina pealt ja panen südame,
siis võtan mõõga südamest ja panen seinale!"

Vahetekk.

III vaatus.

Truu tütarlaps on sügavalt õnnetu:

"Olen vaene vanapiiga, mehed tegid mulle liiga,
ainult noori vaatavad, kes neid ikka petavad.
Tulikuum on minu süda, mehed lollid ei tea seda,
üks pean nüüd rändama, võõrsilt leiba otsima."

Saabub ka õnn. Armastatu tuleb tagasi. Duett:

"Kesk õitsvaid lilli ma leidsin sinu,
kesk õitsvaid lilli sind suudlesin."

ja lõpukoor

"Ei takista vallid, ei müürid, ei kraav,
kui kokku tahab saada üks armastaja paar!"

Vahetekk langeb. Lõpp.

Nagu loota võis, oli aplaus vägev. Kõige suurem menu oli aga Athalie Pildeni, kes mängis vahetekki (eesriiet). Mingite vahenditeta, ainult oma liikumisega lõi ta täiusliku illusiooni eesriidest. Eks saanudki temast hiljem Rakvere teatri näitleja.

Koju tagasi tulekul ütles tihti Sondat külastanud Tallinna noormees Albert Vilson, et tema poleks küll ette kujutanud, kuidas selline meeleolu ja nali võiks ilmale sündida pudeli likööri, kui ta poleks seda Uljastil näinud. Mind kui režii koostajat dekoreeris ta samblast leitud fosforistseeruva jaaniussikesega. Linnapoiste kingitud jaaniussikest ei maksnud muidugi tõsiselt võtta, aga kingitus oli iseendast ilus. Hiljem tegi sama noormees läbi fašistliku koonduslaagri õudused... Küllap seepärast varises ka enneaegu maailma, kuigi laagrijulumustest pääses viimasel minutil eluga.

Uljasti talv oli sama ilus kui suvi. Veidi-veidi

sinakalt valendavad lumised oosiveerud ja künkad, talise päikese silmipimestav valgus, puude lillakad varjud, puuladvalt lendutõusev ja lund alla rabistav vareseparv, jänese teekonda märkivad tipp-täpid, suusarajad... Mõnikord pilvisest taevast allakeerlevad või vaikselt langevad lümeräitsakad...

Nagu noored jumalad (kui jumalad suusatavad?) laskusid Sonda noormehed ja suuremad koolipoisidki mägedelt, kui järsud need polnudki - ja mõned olid õige järsud - minu meelest. Mu tütarlastest sõbrad olid talviti Sondast ära - vähemalt suurema osa ajast. See pärast suusatasin mina ainsa õrnema soo esindajana noormeestega koos. Miks mind kaasa kutsuti, on mulle tänini mõistatuseks. Sõitsin halvasti, tempot tuli kaaslaster minu tõttu alandada. Mägedes aina kukkusin, aga tegin naeru kartmata vapralt kaasa. -30°C polnud meie jaoks veel mingi takistus Uljastisõiduks. Oli küllalt suusatatud, riided lumised, ihu auras, käpikud märjad pugesime varjule Sonda metstkonna ametniku Pedaksaare, "Timka" majakesse. Lahke majaproua kandis hoolt, et me pealmised luminiisked ürbid ja saapad vastu soemüüri kuivama ning siis küpsetas ta meile pannkooke, maailma parimaid! Ja milline kosutav kuum tee! Pedaksaar ise, Timka, nagu selle maja peremeest hüüti, rääkis naljajutte, millest ühte eespool, kirjatöö algul üles märkisin.

Ega me vist lahket Pedaksaare peret üleliia ära tüüdanud, vahel kutsuti meid sinna sokupraelegi.

Mingem tagasi suusatamise juurde. Tagasisõit toimus traavlivõistluste handikepi põhimõttel - mind lasti Uljastilt enne tulema, Nüri nõmmel jõudsid kaaslased järele.

Koju jõudnud, istusin vihikupakkide taha ja mõtlesin läbi homsed tunnid. Vaim oli värske, tööisu hea, meel rõõmus. Magama niipea ei saanud...

Meelitas kohe kirjutama veel Uljasti suurest latika-saagist ja Sonda meeste viikingilaevast järve vallutamiseks.

Nimelt rääkis vagajutt, et Uljasti järvest saab

teatud loodusemärkide ajal rängal kombel latikaid. Head loomust lootes korrastasid mitmed Sonda mehed kevadeti oma kalavõrke ja noodanatuksi. Väga kalamaiad olid ka koolijuhataja A. Vihtma koos noorema kolleegi L. Lätiga. Sel õigel õhtul, kui saak ette kindel, mindi siis koos teiste sõpradega Uljastile suurt saama ja jämedat jagama. Nii toimus see mitmel kevadel. Ühtegi latikat polnud kalameestel kunagi ette näidata. Jäi üle ainult püügivahendeid lahutada ja kuivatada. Aga legend latikatest elas edasi...

Suur pidu oli meestel siis, kui Lellepi lauutööstuses tööst vabal ajal vägev viikingilaev (loe:paat) valmis meisterdati. Laeva täävi kaunistas kõrgele kõrgeleulatava kaela otses mingi fantastilise eluka mitmevärviline pea - mis see saeveski lõbusatel meestel teha oli. Metsnik Jaansoo oli arvatavasti hea mees, kes vägeva veesõiduki oma hobusega Uljastile vedas - kõik see ehitajameeskond järel nagu aueskord. Naisolevusi sellele sündmusele kaasa ei kutsutud - naised toovad laevale õnnetust. Selle asemel oli ehk kaasas märjukest laeva ristimiseks. Kuidas kotermaniga lugu oli, ei tea.

Uhkus ajab upakile, seekord sõna otseses mõttes. Kõrge täāvikaunistus oli nii raske, et vägev viikingilaev vajus vees küljeläi. Nii jäi uljas ookeanivallutamine ära. Hiljem asjaosalised oma veesõidukist suurt ei rääkinud.

Sellina oli tolleaegne Uljasti minu silmis siis, samasugune on mälestus temast mu südames praegu.

Andmed mälestuste kirjutaja kohta.

Nimi: Ellen Gustavi tütar Lätt, sünd. Rosenberg, alates 1935. aastast eestistatud perekonnanimi Raitare. Lätt on 1942. a. abiellumisel Kahru Lätiga saadud nimi.

Sündinud 1. märtsil 1913. a. Virumaal Väike-Maarjas kohaliku tarvitajate ühisuse (kooperatiivi) ärijuhi Gustav Rosenbergi ja tema abikaasa, sama ettevõtte müüja Liisa Rosenbergi tütreana.

Koolis käinud:

1920- 1924 Koonu-Ärina 4-klassilises algkoolis;
1924 -1926 Väike-Maarja kõrgemas algkoolis (V-VI kl.)
1926 - 1932 Rakvere Õpetajate Seminaris.

Kutsetunnistuse saanud pärast õpetaja-ameti kandidaadina töötamist 1935. aastal Tartu Pedagoogiumi juures. (Seminar andis ainult õiguse töötada õpetaja-ameti kandidaadina.)

Töötanud õpetajana:

1932/33. õppeaastal Viljandimaal Tarvastus A. Pakrofi era-algkoolis (Venuseline staatus ei andnud õigust riigikoolis õpetada, selleks pidi olema 20-aastane.);
1933/34. õ.-a. Viru Maavalitsuse Haridusosakonna poolt määratuna Püssi 6-klassilises algkoolis;
1934/35. õ.-a. kuni 1940/41 õ.-a. (incl.) Sonda 6-klassilises algkoolis ja nimelt nii:
1934/35. õ.-a. määratuna haridusosakonna poolt;
1935/36. õ.-a. ----- " -----
1936 - 1941 valituna Pada valla volikogu poolt
1941. õ.-a. - 1972 õ.-a. Porkuni Kurtumade Koolis (praeguse nimega Porkuni Eri-internaatkool) määratuna 1941. a. Haridusdirektooriumi ja 1944. a. Hariduse Rahvakomissariaadi poolt.
1972. aastast alates pensionär pärast 40-aastast tööd õpetajana. Praegune elukoht Tartu.

Järeltulijad: tütar Kaja Pragi, sünd. Lätt,
sünniaeg 1943.

tütretütar Silja Orav, sünd. Pragi,
sünniaeg 1968.

tütrepoeeg Toomas Pragi, sünd. 1972,
surnud 1984.

tütretütrepoeeg Kaido Orav, sünd. 1987.

Sonda algkooli lõpetajad ja õpetajad 1937. aastal.

1. rida vasakult: Linda Kyrner, Ella Matti, Sofia Dindkova; õpetaja Ellen Raitare (enne ustistamist Rosenberg), õpilus Lätt; Linda Lukk, Laina Kõrk, Silvi Tulan.

2. rida vasakult: Hennu Luiga, Alkrt Pundis; Endel Öunapuu; Valdur Aruste; Karl Odraks; Andres Saar; õpetaja Lui Lätt

3. rida vasakult: Meinhard Laks, Heino Murn, Jaan Lukk, õpetaja - koolijuhataja Artur Vihtma.

Fotograaf Heidemata, fotokeopia G. Kaasia, originaal M. Laksi käes.

Mälestuste autor Ellen Lätt, sünninud
Rosenberg, 1935. aastast ülestatud pseudonü-
mimi Raitau.

Foto umbes 1938. aastast.

Fotograaf teadmata,
fotokopia G. Kaasik
(originaal 3 x 4 cm),
M. Lassi valduses.

Mälestusi Sonda 6-klasilisest algkoolist
kolmekümneendaie aastatel.

Sisukord.

Sissejuhatus.

I

Üldist ja isiklikku õpetajatöö kohta.

1. Õpetajate ametise-astumisest, sissetulekust ja elu-
olust, eriti Sonda tingimustest.
2. Sonda algkooli majanduslikust tingimustest, ullega
tõhendus ka val õpetajatut ja nende majandus-
oludest, lisaks mõnest mõnusast kooli kasum töö-
tanud mehest.
3. Koolisüsteemist Eesti Vabariigi ajal.
4. Algkooli õppekavade 30-dail aastail
5. Algkooli õppeplaanidest, õppetöö organisatsio-
nist sildiselt ja 6-klasilisest 3-komplektilis-
tes maavalgkoolides (nagu oli Sonda) eraldi.

II

Ühe nroa õpetaja esimene ja õnnelik
töö-aasta Sonda algkoolis.

6. Sondaan päralisõudmine. Esimesed tööpäevad.
7. Õppetöö jaotuse põhimõtetest. Õppetöö jaotus Sonda
algkoolis 1934/35. õppeaastal. Klassijuhatamisest.
Õpetaja muudest kohustustest koolis.
8. Kõik klassid tulevad kooli. Õppetöö algus.
9. Enamake õpikud ja vihikud I-II klassis.
10. Enamake õpetamine I-II klassis (Metoodilist
ja tööjaotust lütlklassis.) Õpilastest.

11. Sõna kuu õpetamise metoodikast. Õpikust. Tegelikust õpetamisest ü-vi klassis. Viidi ka õpilastest.
12. Laulmise metoodikast, lauludest ja laulutundidest.
13. Kuidas korraldada kooli kaitsumise käis. Naine Nõmmea koolinõnnikast üldse.
14. Koolis peetava aastapäeva.
15. Õppenõukogust. Lastevanemate ühendamist õppenõukogus.
16. Kooli jõulupuu.
17. Mis tegid noored ja vanemad õpetajad väljaspool kooli.
18. Mida me kodus tegime.
19. Kerad.

III

Mälestusi Sonda algkoolist ja Sonda aastast 1935-40

20. Hariduspoliitilisest tagapühjast aastast 1935-40 ja selle kajastamisest algkoolides, viiti Sonda oma isiklike mälestuste ja muljete järgi.
21. Uus õppeaasta algab.
22. Uutest õppekavadest ja mõnest muudatusest koolis.
23. Koduloo õppekavadest ja metoodikast
24. Eesti keele kavadest, õpikust ja õpetamisest III-IV klassis. Ka lastest.
25. Raamatuaastast, klaviirist lugemisest ja laenu raamatukogust.
26. Võimlemise programmi, tingimustest ja tiist selle aine õpetamisele Sonda koolis.
27. Käsitöö programmidest ja õpetamisest.
28. Ajalugu ü-vi klassis ehk naine ka eluõnnestumisest.

29. Maateadusest iv klassis, lühidalt maateaduse pro-
grammist, sellest, kuidas õpetaja kodumaad tundma
õppis... ja et aastad Londonis saavad jälle õnnelikes.
30. Klarijuhataja tund.
31. Vähetund.
32. Mis sai 30-te aastate lõpuspoolil edasi.
33. Kooli juhataja Arter Vihma (Vihmann). Juhataja ja õpetand.
34. Uus nooruis. Õpetajad ja õpilased.
35. Võrredest eeterõtmistest Londonis.
36. Ujasti. (Ujasti järve.)
37. Andmed mälestuste kirjutaja kohta.

S. 17. VI 1988

LISA

K12446

Eesti NSV Pedagoogikamuseumile.

Kõhla-Järvet rajooni Sonda 8-kl. kooli ja oma
konnagoste seal õppinud õpilaste tungival soovil
koostasin pikema (ca 250 masin kirja lha.) kirjatöö
^{nimetatud} kooli organisatsioonilisest ja õppe- ning kasvatusloost,
õpetajatust - õpilastest ja kooli ühest ümbruskonnas-
ga. On puudutatud ka kasvatuslikke ning didakti-
lis-metoodilisi tööõpidamisi (ning nende rakendamist
koolielus), mida Rakvere Õpetajate Seminar sisendas
oma kasvandikene, kelle hulka kuuluda muld ära
oli. Kirjatis kannab suurt osas jutustustlikku laadi
ja püüab anda mitmekülgset pilti väikeses maa-
koolis, mida ehk võiks küüpitähes selleaegseks, i. e.
kolmekümneandate aastate algkoolis lugeda.

Kui PEM on arvamusel, et nimetatud kirjatöö
võiks talle mingil määral kõigile olemasolevale lisa
pakkuda, siis talitaksin sõndalaste ja mõnede teiste
hooiga tutvumise nõuande järgi ja saadaksin nhe
eksemplari muuseumile. Palun mulle oma nõus-
olekut teatada aadressil

202 400 Tartu, Ropka tr. 19-15, Ellen Lätt.

Lisa: Kirjatöö sisukord.

Lugupidamisega

Ellen Lätt,

40-aastase töistauziga õpetaja,

praegu pensionär.

Tartu, 9. juunil 1988.a.